

**UCHWAŁA NR XXVI/140/25
RADY GMINY SULMIERZYCE**

z dnia 24 listopada 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025-2028”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024, poz. 1292) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się "Program opieki nad zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025-2028", stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Sulmierzyce.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od daty publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Łódzkiego.

Przewodniczący Rady
Gminy

Tadeusz Kruszyński

**PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA GMINY
SULMIERZYCE
NA LATA 2025-2028**

Kościół pw. św. Erazma Biskupa Męczennika w Sulmierzycach

Sulmierzyce 2025

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami.....	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	15
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	15
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	23
4.2.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.....	23
4.2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu.....	29
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	35
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy Sulmierzyce).....	35
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Sulmierzyce.....	43
5.2.1. Warunki fizyczno-geograficzne.....	43
5.2.2. Zarys historii gminy Sulmierzyce	46
5.2.3. Krajobraz kulturowy.....	63
5.2.4. Zabytki na terenie gminy Sulmierzyce.....	67
5.2.4.1. Zabytki nieruchome	68
5.2.4.2. Zabytki ruchome.....	80
5.2.4.3. Zabytki archeologiczne.....	81
5.2.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	82
5.2.6. Dziedzictwo niematerialne.....	83
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	87
5.3.1. Zabytki nieruchome w rejestrze zabytków	88
5.3.2. Zabytki nieruchome w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.....	88
5.3.3. Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków.....	89
5.3.4. Zabytki proponowane do wpisania i do wykreślenia z Gminnej Ewidencji Zabytków.....	94
5.4. Zabytki ruchome wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków.....	99
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy Sulmierzyce.....	100
6. Analiza szans i zagrożeń.....	111
7. Założenia programowe.....	113
7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami.....	113
7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki.....	113
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	120
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	122
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	123
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	142
Załącznik 1	144
Załącznik 2	163

1. Wstęp

Powszechnie uważa się, że bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego, tj. ogółu dorobku danej społeczności lokalnej, czy szerzej rozumianej, w zakresie nauki, sztuki, architektury, oświaty, techniki, wytworzonego w procesie jego historycznego rozwoju i przekazywanego z pokolenia na pokolenie, może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców. Widomym znakiem łączności z przodkami są zabytki, które są nie tylko cennym źródłem informacji o życiu naszych przodków, kształtującym świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców gminy, ale są także bardzo atrakcyjnym elementem, przy odpowiednim zaakcentowaniu, stanowiącym magnes przyciągający turystów i nie tylko, pobudzając w ten sposób gospodarkę regionu.

W działaniach samorządów lokalnych, podobnie jak w polityce państwa, istotne jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego oraz powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego, bowiem na krajobraz kulturowy danego regionu składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne ludzi.

„Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025-2028” jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w Gminie Sulmierzyce. Ten dokument zawiera ogólne założenia realizacji celów „Programu”, w tym określa cel główny: dążenie do poprawy stanu zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego, a przez to zachowanie wspomnianego krajobrazu kulturowego dla przyszłych pokoleń.

„Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025-2028” jest adresowany przede wszystkim do mieszkańców Gminy Sulmierzyce: są to właściciele i użytkownicy obszarów i obiektów zabytkowych oraz wszyscy inni mieszkańcy. Oni powinni bezpośrednio zaobserwować i odczuć efekty wynikające z wdrożenia programu.

Przedstawiany dokument ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobami, stanowiącymi dziedzictwo kulturowe Gminy Sulmierzyce. Wskazane w „Programie” działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców gminy i turystów. „Program” poprzez działania edukacyjne może również pobudzić u mieszkańców gminy świadomość roli i znaczenia lokalnych związków,

„wspólnych korzeni”, czyli wspólnoty kulturowej, a to daje poczucie tożsamości, integracji i identyfikacji z „małą ojczyzną”.

Podsumowując: opracowanie „Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025-2028” ma na celu scharakteryzowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i określenie głównych kierunków działań i zadań skierowanych na ochronę i opiekę nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) nakłada na organy władzy samorządowej, zarówno wojewódzkie, jak i powiatowe oraz gminne obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z artykułem 87.1 ustawy, program opieki nad zabytkami musi być sporządzany na 4 lata.

Cele programów:

1. włączenie problematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji zagospodarowania przestrzennego kraju;
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe, związane z użytkowaniem i wykorzystywaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Organa samorządów terytorialnych mają ustawowy obowiązek wykonywania zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków. Zadania własne gmin w tym przedmiocie zostały określone w Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. w art. 7, ust. 1, pkt. 9 (Dz. U. z 2022 r., poz. 559): „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty

należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Wójt gminy/burmistrz co dwa lata sporządza sprawozdanie z realizacji programu i przedstawia je radzie gminy. Następujące po sobie kolejne programy opieki nad zabytkami powinny uwzględniać nowe, zmieniające się uwarunkowania prawne i administracyjne, stosunki i warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

W Rzeczypospolitej Polskiej ochrona zabytków jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela. Określa to art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Natomiast art. 6.1 stanowi: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Artykuł 73 mówi: „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”. Wreszcie w art. 86 czytamy: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie”, gdyż środowisko naturalne jest podstawą działalności człowieka.

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292)**. W ustawie określono przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków, a także opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a ponadto organizację organów ochrony zabytków.

Definicja zabytku wg Ustawy o ochronie zabytków, art. 3.1, to „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia,

których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Podział zabytków na trzy zasadnicze grupy:

1. zabytki nieruchome – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości;
2. zabytki ruchome – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych;
3. zabytki archeologiczne – zabytki nieruchome, będące powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożone z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytki ruchome, będące tym wytworem.

Omawiana Ustawa z 23 lipca 2003 r. wprowadza i definiuje pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami w nst. sposób:

Ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań, mających na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2. zapobieganie zagrożeniom, mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem, zgodnie z art. 5 ww. ustawy, polega przede wszystkim na zapewnieniu przez jego właściciela lub posiadacza warunków do:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ochronie i opiece, zgodnie z art. 6 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podlegają bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące w szczególności:

- a - krajobrazami kulturowymi;
- b - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi;
- c - dziełami architektury i budownictwa;
- d - dziełami budownictwa obronnego;
- e - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi;
- f - cmentarzami;
- g - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni;
- h - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2. zabytki ruchome będące w szczególności:

- a - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- b - kolekcjami, stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych wg koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- c - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami;
- f - sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- g - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- h - materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018, poz. 574 z późn. zm.);
- i - instrumentami muzycznymi;
- j - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- k - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3. zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- a - pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- b - cmentarzyskami;
- c - kurhanami;

d - relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formy ochrony zabytków wg art. 7 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. wpis do rejestru zabytków;
 - 1a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków dla zabytków znajdujących się na obszarze województwa prowadzi właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Zgodnie z art. 9, ust. 1 i ust. 2 Ustawy „Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu, bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. (...) do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku”.

Zgodnie z art. 10 Ustawy „Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywieżenia zabytku za granicę, albo wywieżenia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej”.

Lista Skarbów Dziedzictwa została wprowadzona w życie na podstawie Ustawy z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2015 r., poz. 1311) oraz Ustawy o muzeach z 21 listopada 1996 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 385). Listę tworzy i prowadzi minister właściwy dla spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Cechą szczególną Listy jest to, że

znajdują się na niej zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Uznanie za pomnik historii odbywa się na drodze rozporządzenia wydanego przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego dla spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zgodnie z art. 15, ust. 1 i 2 Ustawy o ochronie zabytków. Za pomnik historii można uznać zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy dla spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, o którym mowa, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Parki kulturowe, mające na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, może zgodnie z art. 16, ust. 1-1a Ustawy utworzyć rada gminy w drodze uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Uchwała winna określać nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także określone zakazy i ograniczenia. Wójt, burmistrz lub prezydent miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez Radę Gminy.

Zgodnie z art. 17 Ustawy na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1. prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
2. zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
3. umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12, ust. 1 Ustawy;
- 3a. zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
4. składowania lub magazynowania odpadów.

W przypadku ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w art. 17, ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r., poz. 54).

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustalenie ochrony w koncepcjach, strategiach, analizach, planach i studiach precyzuje Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 18, ust. 1 i ust. 2, pkt. 1-3 (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), a w szczególności:

1. uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

W nieuchwalonym jeszcze na dzień 28 lutego 2025 r. planie ogólnym gminy Sulmierzyce, który po nowelizacji ustawy z 7 lipca 2023 r. (Dz.U. poz. 1688) mają zastąpić dotychczas obowiązujący dokument planistyczny zwany „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy” oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględni się w oparciu o art. 19, ust. 1, pkt. 1-3 Ustawy (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292)., w szczególności ochronę:

1. zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2. innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3. parków kulturowych.

Ponadto zgodnie z ust. 3 art. 19 Ustawy z 2003 r. (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) w obowiązującym wciąż studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania

przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się również w miarę potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Projekty i zmiany planów zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków „w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu” zgodnie z art. 20 omawianej ustawy (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292).

W skali ogólnopolskiej ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Ewidencja zabytków, zgodnie z art. 21 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Prowadzenie ewidencji

Obowiązek, sposób i zasady prowadzenia ewidencji zabytków został określony w art. 22 Ustawy o ochronie zabytków (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292):

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Sposób prowadzenia gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków określił Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Rozporządzeniu z 26. 05. 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 56).

Organami ochrony zabytków w myśl art. 89 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1298) są:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Zadania publiczne o charakterze ponadgminnym określa Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym w art. 4, ust. 1 (Dz. U. z 2023 r., poz. 572).

Uregulowania prawne, które oprócz Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są ważne z punktu widzenia niniejszego opracowania, znajdują się w nst. obowiązujących ustawach:

1. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2022 r., poz. 503);
2. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 r., poz. 682);
3. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2023 r., poz. 1010);
4. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2023 r., poz. 1426);
5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1145);

6. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r., poz. 87);
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2023 r., poz. 1118).
8. Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r., poz. 774);
9. Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r., poz. 474)

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w nst. aktach prawnych:

1. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2025 r., poz. 74);
2. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 2022, poz. 2393).

Zasady ochrony materiałów archiwalnych zostały określone w Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2023, poz. 572).

Zasady regulujące zagadnienia związane z zabytkami są także opublikowane w formie rozporządzeń:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004, nr 30, poz. 259);
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. 2004, nr 71, poz. 650);
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. 2004, nr 75, poz. 706);
4. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. 2004, nr 124, poz. 1302 i Dz. U. 2019, poz. 1811);
5. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. 2004, nr 124, poz. 1304 z późn. zm.);
6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie

- zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. 2004, nr 202, poz. 2073);
7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004, nr 212, poz. 2153);
 8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 Stycznia 2014 r. w sprawie udzielania dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. 2014, poz. 110);
 9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 września 2017 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury (Dz. U. 2017, poz. 1808 z późn. zm.);
 10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2019, poz. 1470);
 11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. 2011, nr 89, poz. 510);
 12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2021, poz. 56);
 13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2017, poz. 1674 z późn. zm.);
 14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Krajowy Program Ochrony Zabytków na lata 2023-2026 wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służ i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określa również warunki dla zapewnienia wspomnianej ochrony poprzez:

Cel główny: zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce poprzez weryfikację wybranego zasobu zabytków;

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kultury;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnienie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;

- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Nie traci na wartości dotychczasowe ujęcie zadań poprzez cele szczegółowe

optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego:

- wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
- wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

- merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
- podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa

- upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
- tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Cele Gminy Sulmierzyce w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego są spójne z celami na szczeblu krajowym i są również kompatybilne z dotychczasowymi założeniami.

Dotychczasowy krajowy program opieki nad zabytkami wyznaczał cele i kierunki działań polegających na wzmocnieniu ochrony i opieki nad materialną częścią dziedzictwa kulturowego. W swoich priorytetowych celach ma poprawę stanu zabytków, a przede wszystkim uporządkowanie działań w sferze ochrony zabytków poprzez stosowanie podstawowych zasad konserwatorskich:

1. „po pierwsze nie szkodzić”;
2. maksymalnie szanować oryginalną substancję zabytkową i wszystkie jej wartości (materialne i niematerialne);
3. minimalizować niezbędną ingerencję (powstrzymywać się od działań niekoniecznych);
4. usuwać to i tylko to, co na oryginał działa niszcząco;

5. zachować czytelność i odróżnialność ingerencji;
6. dochowywać odwracalności metod i materiałów;
7. wykonywać wszelkie prace zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Powyższe zasady dotyczą postępowania konserwatorów, pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

W tezach do krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określono następujące cele:

1. W zakresie uwarunkowań ochrony i opieki nad zabytkami
 - pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków nieruchomych; określenie kategorii i stopnia zagrożeń;
 - pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków ruchomych; określenie kategorii i stopnia zagrożeń;
 - pełna ocena stanu krajowego zasobu dziedzictwa archeologicznego; określenie kategorii i stopnia zagrożeń oraz wyznaczenie stref o szczególnym zagrożeniu dla zabytków archeologicznych;
 - objęcie skuteczną i zorganizowaną ochroną przynajmniej najcenniejszych zabytków techniki;
 - pełna ocena stanu krajowego zasobu pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa; określenie kategorii i stopnia zagrożeń;
 - ocena stanu służb i możliwości wypełniania całokształtu zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami;
 - ocena stanu i stopnia objęcia opieką zabytków w poszczególnych kategoriach; doskonalenie, rozwijanie oraz podnoszenie efektywności i skuteczności instytucjonalnej oraz społecznej ochrony i opieki nad zabytkami;
 - udoskonalenie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym i zabytkami.
2. W zakresie działań o charakterze systemowym:
 - powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, urbanistyczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa;
 - realizacja powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe, obejmujące dobra kultury i natury; stworzenie warunków pełnoprawnego partnerstwa Polski

w strukturach jednostek unijnych, wyspecjalizowanych w ochronie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego;

- przygotowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego, wytyczającej główne założenia koncepcji ochrony w Polsce; wprowadzenie jej do polityk sektorowych we wszystkich dziedzinach i na wszystkich poziomach zarządzania i gospodarowania; wypracowanie metod zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym w szczególności obiektami z listy światowego dziedzictwa UNESCO i pomnikami historii oraz parkami kulturowymi; wypracowanie systemu stałego podnoszenia jakości prac prowadzonych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami.

3. W zakresie systemu finansowania:

- stworzenie stabilnego i przejrzystego systemu finansowania, zasilanego środkami pochodzącymi nie tylko z budżetu, ale także z odpisów podatkowych, podatków płaconych przez użytkowników obiektów zabytkowych, w tym z usług turystycznych, z kar za niszczenie i nieprawidłowe użytkowanie zabytków i z innych źródeł.

4. W zakresie dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania:

- stworzenie systemu stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach i stanie zabytków w Polsce i ich dokumentacji; stworzenie warunków do realizacji ustawowego obowiązku dokumentowania wszystkich prac przy wszystkich grupach i typach obiektów zabytkowych;
- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa;
- wytworzenie mechanizmów wiążących naukę z praktyką; wypracowanie i wprowadzenie szczegółowych zasad ochrony dziedzictwa w planach zagospodarowania przestrzennego; wypracowanie standardów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.

5. W zakresie kształcenia i edukacji:

- utrzymanie i doskonalenie dotychczas wypracowanego systemu kształcenia w dziedzinie konserwacji i ochrony; zorganizowanie systemu podnoszenia kwalifikacji w każdej grupie zawodowej pracującej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego; weryfikacja wszystkich dotychczas na drodze pozaakademickiej nabytych uprawnień poprzez stworzenie systemu akredytacji i uznawalności wykształcenia;

- kształcenie społeczeństwa w duchu poszanowania dla autentyzmu oraz wartości materialnych i niematerialnych wspólnego, wielokulturowego dziedzictwa; budowanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony i dawności zabytków odczytywanych jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości, tradycji, wiedzy o sposobie życia i pracy przodków;
- upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej; tworzenie mechanizmów ekonomicznych sprzyjających prawidłowemu traktowaniu obiektów zabytkowych.

6. W zakresie współpracy międzynarodowej:

- wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie;
- oparcie działań na pojęciu wspólnego dziedzictwa kultury ludzkości, w szczególności „Europy – wspólnego dziedzictwa kultury”, w którym wyzwaniem stanowią „obszary dwu- lub wielokulturowe”; troska o ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

Gmina Sulmierzyce podejmuje i prowadzi działania, mające na celu przede wszystkim zrównoważony rozwój kultury, poprawę stanu zabytków oraz promocję dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Cele i kierunki działań wskazane w niniejszym Programie są zgodne z celami określonymi w dokumentach strategicznych szczebla krajowego, wojewódzkiego oraz powiatowego.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030, która została przyjęta przez Radę Ministrów uchwałą nr 155 dnia 27 października 2020 r. jest jedną z kilku strategii zintegrowanych, mających na celu wdrożenie SRK 2030. Sytuacja zastana została opisana w części Obszar 2, w podrozdziale *Zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych*.

Jako cel główny Strategii wskazano

w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski, w którego ramach określono 3 cele szczegółowe. Do ochrony zabytków odnosi się cel 2.2: „Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz

gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury”, a także 2.3.: „Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury” za pomocą internetu, 2.4.: „Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę. Obecnie w szczególności pkt. 2.3 uważa się jedno z najważniejszych przedsięwzięć.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 została przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r., a zmiany wprowadzono ustawą z 15 lipca 2020 r. (Dz.U. 2020, poz. 1378). Dokument ten to najważniejszy akt dotyczący ładu przestrzennego Polski, którego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, bowiem decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

Koncepcja wskazuje, że wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Dokument ten został przyjęty przez Radę Ministrów uchwałą nr 8 dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej przez RM 25 września 2012 r.

Omawiany dokument jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji w horyzoncie lat 2020 i 2030, określa warunki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem Strategii jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z ochroną zabytków zostały uwzględnione w nst. obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony cel strategiczny:

- digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego rodzaju zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunki interwencji:

4. Wzmacnianie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

- wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków

oraz narzędziem promocji Polski w świecie;

- wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);
- wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe” został stworzony przez MKiDN do działań związanych z opieką nad zabytkami i realizowany m.in. w ramach trzech komplementarnych priorytetów:

1. rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych;
2. rozwój instytucji muzealnych i wspieranie ich działań;
3. ochrona zabytków archeologicznych.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sulmierzyce będzie realizowany głównie w ramach priorytetu 1, którego podstawowym celem jest poprawa stanu zachowania zabytków, promowanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji. Priorytet ten obejmuje także zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.

4.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Na poziomie wojewódzkim opracowano następujące dokumenty o charakterze strategicznym:

1. Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030;
2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego;
3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2024-2027;
4. Program Rozwoju Turystyki w Województwie Łódzkim na lata 2007-2020 i Koncepcja rozwoju turystyki w województwie łódzkim do 2020 roku;
5. Program rozwoju kultury w województwie łódzkim na lata 2014-2020 (wg stanu na pocz. 2025 r. nie uchwalono nowego programu).

Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030

W dokumencie tym, tj. Uchwale Nr XXI/414/21 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 6 maja 2021 r., określono podobnie, jak wcześniej kierunek rozwoju województwa łódzkiego do regionu spójnego terytorialnie i wizerunkowo, kreatywnego i konkurencyjny w skali kraju i Europy, o lepszej dostępności komunikacyjnej, wyróżniającego się atrakcyjnością inwestycyjną i wysoką jakością życia. Inaczej mówiąc ma to być harmonijnie rozwijające się województwo w centrum Polski, przyjazne rodzinom, mieszkańcom miast i obszarów wiejskich, **region, w którym nowoczesna gospodarka idzie w parze z ochroną walorów kulturowych i przyrodniczych.**

W rozdziale III, w podrozdziale *Kultura i rekreacja* postawiono diagnozę, że w województwie jest „niewystarczający poziom wykorzystania oferty kulturalnej i oferty spędzania czasu wolnego”.

W opisie Strategii, w rozdziale V wyznaczono cele, jak sama nazwa wskazuje, strategiczne, odpowiadające im cele operacyjne oraz strategiczne kierunki działań:

1. Nowoczesna i konkurencyjna gospodarka
2. Obywatelskie społeczeństwo równych szans

3. Atrakcyjna i dostępna przestrzeń

W programie spotykamy nst. założenia: rozwój społeczności lokalnych, m.in. poprzez wspieranie szkoleń, programów edukacyjnych, konkursów promujących postawy prospołeczne, wspieranie działań na rzecz dobra wspólnego, w szczególności wśród młodzieży, zaangażowania lokalnych instytucji publicznych we współpracę z mieszkańcami, stymulowanie rozwoju indywidualnej i korporacyjnej filantropii, wspieranie podnoszenia kompetencji liderów społecznych i animatorów działań społecznych, itp., a także wzmacnianie tożsamości regionalnej: kształtowanie świadomości regionalnej i lokalnej opartej na historycznej i kulturowej różnorodności, m.in. poprzez podnoszenie poziomu wiedzy historycznej o regionie na wszystkich etapach edukacji szkolnej, organizowanie konkursów na temat wiedzy o regionie, wspieranie szkoleń animatorów kultury, promocję i wspieranie rozwoju twórczości folklorystycznej, w tym szczególnie festiwali o zasięgu krajowym i międzynarodowym, warsztatów rękodzieła ludowego, tradycyjnych produktów regionalnych, inicjowanie tworzenia parków kulturowych i „żywych skansenów”; wzmacnianie rozwoju funkcji symbolicznych, m.in. poprzez kreowanie walorów przestrzeni, zasobów, produktów i wydarzeń symbolicznych, wspieranie realizacji zintegrowanych projektów inicjowanych m.in. przez LGD oraz inne lokalne środowiska, promocję walorów kulturowych i przyrodniczych regionu, promocję i objęcie patronatem produktów i wydarzeń kulturalnych.

Wysoki standard i dostęp do usług publicznych ma zostać osiągnięty poprzez rozwój usług i poprawa dostępu do sektora kultury, sportu, turystyki i rekreacji, m.in. poprzez wspieranie działań na rzecz podnoszenia bazy kultury, infrastruktury turystycznej, w tym szlaków turystycznych, wspieranie cyfryzacji zasobów i usług turystyki, kultury oraz zasobów dziedzictwa kulturowego; rozwój usług kultury, sportu, turystyki i rekreacji, m.in. poprzez wspieranie tworzenia zintegrowanych produktów turystycznych, promocję istniejących produktów turystycznych, wspieranie szkoleń na rzecz podniesienia jakości świadczonych usług kultury, turystyki, rekreacji, stymulowanie działań w zakresie rozszerzenia oferty kulturalnej instytucji kultury, wspieranie wydarzeń kulturalnych o randze krajowej i międzynarodowej, wspieranie podnoszenia kompetencji kadr sektora kultury, sportu, turystyki i rekreacji, wspieranie sieci współpracy podmiotów zaangażowanych w działania na rzecz rozwoju kultury.

Atrakcyjna i dostępna przestrzeń ma zostać zapewniona m.in. przez wspieranie procesów rewitalizacji i poprawa ładu przestrzennego poprzez rewitalizację zdegradowanych obszarów mieszkaniowych i przemysłowych, w tym

rewitalizacja zabytkowych układów przestrzennych oraz obiektów zabytkowych, m.in. poprzez wsparcie dla tworzenia i realizacji zintegrowanych projektów obejmujących kompleksową odnowę obszarów, organizację warsztatów i konferencji na temat możliwości rozwiązywania problemów na obszarach zdegradowanych, wspieranie prac konserwatorskich, prowadzących do odnowy obiektów i obszarów zabytkowych oraz wykorzystania obiektów zabytkowych na cele kulturalne, społeczne, edukacyjne, turystyczne, gospodarcze, wreszcie organizowanie konkursów na najlepiej prowadzone rewitalizacje i rewaloryzacje; kształtowanie krajobrazu kulturowego, w tym zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, zapobieganie procesom chaotycznej suburbanizacji oraz propagowanie dobrych wzorców architektury regionalnej, m.in. poprzez stymulowanie opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, studiów historycznych i katalogów budownictwa regionalnego, formułujących zasady kształtowania ładu przestrzennego, wspieranie konkursów na najlepsze projekty urbanistyczne, dotyczące zagospodarowania przestrzeni publicznych, promocję walorów krajobrazu kulturowego, zwłaszcza mogących tworzyć symbole miejsca.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego Oraz Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego w Łodzi

Dokument ten został przyjęty przez Sejmik Województwa Łódzkiego 28 sierpnia 2018 r. Aby chronić tożsamość regionalną, budowaną poprzez pielęgnowanie i kultywowanie wartości lokalnej kultury materialnej i niematerialnej, które są jednym z istotnych elementów dziedzictwa kulturowego, w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego* ujęto m.in. wymagania ładu przestrzennego, urbanistyki i architektury, wymagania ochrony środowiska przyrodniczego, ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury. Województwo łódzkie posiada ogromne walory krajobrazu kulturowego oraz przyrodniczego, jednak wraz z upływem czasu następuje ich degradacja. Aby zapobiec negatywnym oddziaływaniom i ich skutkom, ważne jest by dbać o stan tego krajobrazu, a także kształtować jego nowe wartości.

Charakteryzując w Planie dziedzictwo kulturowe autorzy zwrócili uwagę na złożoność regionu, składającego się z 72 różnych ośrodków, gdzie ochrona dziedzictwa postindustrialnego stanowi główny problem. Bardzo ważne są także miasta-ogrody (np. Kolumna), jak również zespoły sakralne, budownictwo drewniane, założenia rezydencjalne i obronne. W obszarze dziedzictwa niematerialnego zwrócono uwagę na 7 regionów kulturowych, a w celu podniesienia rangi ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania

wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi utworzono 4 parki kulturowe.

Do największych problemów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego można zaliczyć:

- niedostatecznie kontrolowany proces urbanizacji obszarów atrakcyjnych kulturowo, szczególnie na obszarach historycznych miast i w krajobrazie dolin rzecznych;
- brak obwodnic większości historycznych miast, gdzie występuje duże natężenie ruchu komunikacyjnego w strefach zabytkowych;
- istnienie wielu zdegradowanych obszarów wymagających rewitalizacji;
- brak zintegrowanego systemu informacji o obiektach zabytkowych do rewaloryzacji i rewitalizacji oraz odpowiedniego ich zagospodarowania;
- brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz całościowej gminnej ewidencji zabytków i gminnych programów opieki nad zabytkami;
- brak opracowań analitycznych i studialnych krajobrazu kulturowego;
- zły stan techniczny licznych obiektów zabytkowych;
- niska świadomość społeczna w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a szczególnie zabytków archeologicznych.

Wykorzystanie walorów przyrodniczych, kulturowych i turystycznych regionu w celu kształtowania tożsamości regionalnej jest zasadniczym kierunkiem działań, dotyczących powiązań środowiskowych i kulturowych. Należą do nich:

- ochrona najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych oraz zapewnienie ciągłości systemu ekologicznego;
- zachowanie i ochrona materialnych a także niematerialnych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego województwa;
- wzrost atrakcyjności turystycznej województwa.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2024-2027

Wojewódzki Program przyjęty Uchwałą Sejmiku Województwa Łódzkiego 02 września 2024 r. określa strategiczne cele i zadania w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa łódzkiego, kształtując tym samym politykę rozwoju regionu.

Celem strategicznym programu jest „zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej”.

Jak napisano, program realizuje cele szczegółowe, takie jak:

1. Włączanie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określanie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program jest instrumentem realizacji działań dedykowanych zabytkom w wojewódzkich dokumentach strategicznych (Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030). Określa warunki włączania zabytków w procesy gospodarczego rozwoju regionu przy udziale różnych podmiotów, w tym gospodarczych. Realizacja WPOnZ wymaga ścisłej współpracy z organem ochrony zabytków i z instytucjami wykonującymi zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (w szczególności: Łódzkim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, zwanym dalej ŁWKZ; Narodowym Instytutem Dziedzictwa, zwanym dalej NID, muzeami) oraz samorządami.

W dokumencie dotychczas obowiązującym zapisano, że należy dążyć do tego, aby: „Region wyróżniający się różnorodnością walorów dziedzictwa kulturowego i spuścizny dziejowej, stanowiących podstawę wielokulturowej tożsamości województwa łódzkiego”, zaś misją: „Prowadzenie polityki zarządzania dziedzictwem kulturowym, nakierowanej na rewitalizację układów przestrzennych miast i wsi, poprawę stanu obiektów i obszarów zabytkowych i ich społecznej funkcji. Polityka ta ma być oparta na partnerskiej, wielopodmiotowej współpracy, kształtowaniu świadomości społecznej i promocji różnorodności kulturowej”.

Głównym zadaniem była i jest rewitalizacja układów przestrzennych miast i wsi. To działanie podstawowe będzie realizowane za pomocą działań wspomagających i uzupełniających, takich jak:

- regionalny system zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- atrakcyjność krajobrazu kulturowego;
- tożsamość wielokulturową regionu.

Jako działania wspomagające wymieniano:

- cyfryzacja zasobów ewidencyjnych dziedzictwa kulturowego w regionie łódzkim;
- poprawa stanu obiektów i obszarów zabytkowych;
- edukacja kulturowa mieszkańców województwa;
- kreowanie różnorodności kulturowej.

Działania uzupełniające to:

- stworzenie mechanizmu współpracy w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- poprawa stanu dostępności zabytków ruchomych w muzeach oraz obiektach sakralnych.

Jednostki samorządów terytorialnych mogą realizować cele Programu m.in. poprzez:

- organizowanie cyklicznych warsztatów służących wymianie doświadczeń nt. działań rewitalizacyjnych i możliwości pozyskiwania środków na ich realizację;
- tworzenie i wdrażanie oprogramowania mającego na celu tworzenie elektronicznej wojewódzkiej bazy danych o zasobach dziedzictwa kulturowego;
- objęcie patronatem konkursów w zakresie rewitalizacji i remontów przeprowadzonych z wykorzystaniem tradycyjnych i innowacyjnych technologii;
- tworzenie list, opracowanie katalogów i organizacja konkursów dotyczących tradycyjnych produktów regionalnych;
- opracowywanie i wydawanie informatorów promujących podregiony kulturowe, symbole województwa i imprezy kulturalne.

W programie wskazano, że omówiony cel strategiczny jest możliwy do zrealizowania poprzez skoordynowane działania wszystkich jednostek

samorządu terytorialnego, instytucji odpowiedzialnych za ochronę zabytków, a także właścicieli obiektów zabytkowych.

Z terenu gminy Sulmierzyce zaproponowano jako pilne potrzeby rewitalizacyjne: kontynuację remontu i prac konserwatorsko-dokumentacyjnych zespołów sakralnych oraz obiektów podworskich.

4.2.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Na poziomie powiatowym opracowano następujące dokumenty o charakterze strategicznym:

1. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027
2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych dla powiatu pajęczańskiego (w opracowaniu)
3. Strategia Rozwoju Powiatu Pajęczańskiego na lata 2014-2020
4. Raport o stanie powiatu pajęczańskiego za 2022 r. z 2023 r.
5. Program współpracy Powiatu Pajęczańskiego z organizacjami pozarządowymi na rok 2025

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027

Dokumentem wyższego rzędu w stosunku do Gminnego Programu Opieki jest Powiatowy Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Pajęczańskiego przyjęty uchwałą nr 412/LXX/23 RP Pajęczańskiego z 29 IX 2023 r. Oczywiście Powiatowy program opieki nad zabytkami dla powiatu pajęczańskiego na lata 2023-2027 wykazuje zgodność, zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, a w szczególności z jego programami strategicznymi i ich celami.

Oceniono słabe i mocne strony, szanse i zagrożenia funkcjonowania powiatu w obszarze ochrony kultury. Określono cel strategiczny, którym jest „zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej”, które służyć powinno budowaniu i utrwalaniu poczucia tożsamości lokalnej społeczności, utrzymaniu ładu przestrzennego, rozwojowi turystyki oraz rozwojowi społeczno-gospodarczemu.

Dla realizacji tego celu określono 6 priorytetów, które wypełniają ustawowe cele dla opracowywania powiatowych programów opieki nad zabytkami:

- 1) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W Powiatowym Programie omówiono także funkcjonowanie gminnych programów opieki, zauważając, że gminne programy opieki nad zabytkami mimo niezwykle istotnej roli w budowaniu polityki samorządu często wciąż są traktowane marginalnie, a ich opracowanie bliższe jest powtarzaniu schematów zastosowanych w innych gminach niż wnikliwej analizie zasobu dziedzictwa i opracowaniu pomysłów jego wykorzystania u siebie. Ważnym elementem programu powinny być także działania nakierowane na krzewienie świadomości potrzeby ochrony zabytków, popularyzację dobrych praktyk konserwatorsko-remontowych oraz pomoc w zrozumieniu procedur poprzedzających wykonanie prac przy zabytkach przez ich właścicieli.

Mimo wciąż wzrastającej wrażliwości na dziedzictwo kulturowe gminne programy opieki nad zabytkami są postrzegane jako ograniczające możliwości rozwoju gmin i generujące nadmierne zobowiązania finansowe oraz ograniczenie korzystania z własności prywatnej ze względu na dominujący interes publiczny, co może stanowić przyczynę niechęci w stosunku do uchwalania przedmiotowego dokumentu. Spośród ośmiu gmin Powiatu Pajęczańskiego tylko dwie posiadają opracowany Program Opieki nad Zabytkami. Większość gmin deklaruje, iż podjęto prace związane z uchwaleniem gminnych Programów Opieki nad

Zabytkami, o których mowa w art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2023 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Jeśli chodzi o gminne ewidencje zabytków, które służą uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowywaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska, to na koniec 2022 r. w 2 gminach było brak takiego dokumentu a w 6 dopełniono obowiązku, w tym w gminie Sulmierzyce (zarządzenie Wójta Gminy Sulmierzyce nr 28/2021 z 21.06.2021 r.).

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Pajęczańskiego 2023-2026 (w trakcie opracowywania)

W dobie trwającego konfliktu zbrojnego w Ukrainie i w obliczu stałych napięć międzynarodowych niezwykle istotnym problemem jest ratowanie dóbr kultury, w tym na poziomie powiatu oraz każdej gminy.

Dla Gminy Sulmierzyce istotne jest:

- doskonalenie współdziałania służb zajmujących się ochroną zabytków.
- uwzględnienie ochrony zabytków w planie zagospodarowania przestrzennego.

Przed wystąpieniem zagrożenia oraz w jego czasie, kierownicy jednostek administracyjnych zobowiązani są między innymi do:

- opracowania planu ochrony dóbr kultury,
- przystąpienia do prac związanych z ochroną dóbr kultury oraz realizacji planów związanych z ich ochroną w przypadku wystąpienia zagrożenia.

Strategia Rozwoju Powiatu Pajęczańskiego na lata 2014-2020

Strategia Rozwoju Powiatu Pajęczańskiego na lata 2014-2020 jest, jak dotąd, głównym dokumentem strategicznym wyznaczającym ramy i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego w długim okresie. Czekając na nowe opracowanie Strategii, możemy stwierdzić, że daje możliwość spojrzenia na powiat, jego uwarunkowania, zasoby i możliwości rozwoju z szerszej perspektywy. Pozwala to dostrzec wyzwania czekające powiat w dalszym horyzoncie czasowym oraz szanse, których wykorzystanie będzie możliwe w przyszłości pod warunkiem podjęcia koniecznych działań już dziś. Planowanie długofalowe umożliwia również zdiagnozowanie problemów strukturalnych powiatu i rozpoczęcie działań.

Pozwala też odpowiednio wcześniej dostrzec zagrożenia zewnętrzne, a tym samym znacząco ograniczyć prawdopodobieństwo ich wystąpienia lub skalę negatywnego oddziaływania.

Wyznaczona wizja Powiatu Pajęczańskiego

Wizja, to obraz powiatu, jaki chciano by widzieć na koniec okresu obowiązywania aktualnej strategii, tj. jako miejsca możliwości rozwoju dla obywateli, w otoczeniu i wykorzystaniu walorów krajobrazowych i przyrodniczych powiatu. Mieszkańcy żyją w miejscu jednocześnie czystym i ekologicznym, a społeczność jest również świadoma bogactwa historyczno-kulturowego powiatu, które jest atutem, zachęcającym do zainteresowania się nim, jako miejscem spędzania czasu wolnego, inwestowania, czy zamieszkania. Istniejący potencjał rozwojowy powiatu pajęczańskiego oraz przemiany, które zachodzą w jego otoczeniu pozwalają przyjąć, że przyszłe oblicze powiatu kształtowane będzie w oparciu o zasady rozwoju zrównoważonego. Rozwój gospodarczy połączony z likwidacją problemów infrastrukturalnych odbywać się będzie z uwzględnieniem norm i standardów rozwiniętego społeczeństwa w obszarze społecznym, przestrzennym i ekologicznym.

Na uwagę zasługuje w interesującym nas obszarze nast. stwierdzenie: „Nastąpi rozwój oferty kulturalnej także na obszarach wiejskich, oraz turystyczne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego”.

Misja Powiatu Pajęczańskiego:

Misją powiatu pajęczańskiego jest dążenie do realizacji przyjętej wizji przy zrównoważonym wykorzystaniu bogactw naturalnych i dziedzictwa kulturowego Pajęczańskiego oraz przy zaangażowaniu i efektywnej współpracy samorządu lokalnego, instytucji publicznych, organizacji społecznych i wszystkich mieszkańców. Misja jest, inaczej mówiąc, ukierunkowana na szczegółowe działania, definiując system działań wewnętrznych.

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy wyznaczono cele strategiczne, których realizacja przybliży powiat do stanu nakreślonego w wizji.

W ramach celu strategicznego odnoszącego się bezpośrednio do dziedzictwa historycznego i kulturowego powiatu pajęczańskiego, *Strategia Rozwoju Powiatu Pajęczańskiego na lata 2014-2020* uszczegóławia zadania w ramach określonych celów operacyjnych:

III. Rozwój samorządności i społeczeństwa obywatelskiego oraz kapitału społecznego.

Cele operacyjne i kierunki planowanych działań:

- Zwiększenie uczestnictwa obywateli w życiu publicznym

a w tym: integrowania lokalnej społeczności poprzez kreowanie tożsamości lokalnej, budowanie wspólnoty opartej na lokalnych tradycjach, kulturze, miejscu zamieszkania. Tożsamość lokalna to niezbędny czynnik rozwoju lokalnej społeczności, na którą składają się poczucie tożsamości z lokalną społecznością i jej kulturą, znajomością historii i tradycji lokalnych ziem.

Realizacja tych zamierzeń ma pomóc zrealizować cel strategiczny, którym jest wzrost znaczenia kultury oraz promocja dziedzictwa historycznego i kulturowego powiatu poprzez modernizację obiektów kulturalnych i zabytkowych oraz poprawę dostępności do dóbr kultury.

Raport o Stanie Powiatu Pajęczańskiego za 2022 r.

Raport to podsumowanie działalności zarządu powiatu w roku poprzednim, w szczególności realizację polityk, programów i strategii, uchwał rady powiatu i budżetu obywatelskiego.

Realizację zadań zakresie kultury i turystyki na poziomie powiatu pajęczańskiego wykonują dwie jednostki: Powiatowa Biblioteka Publiczna z siedzibą w Działoszynie i Regionalne Centrum Rozwoju Kultury i Turystyki w Działoszynie. Ich działania w niewielkim stopniu obejmują zagadnienia ochrony zabytków, np. warsztaty rzemiosł dawnych, czy spotkania w pałacu Męcińskich zorganizowane m.in. przez Regionalne Centrum.

Program współpracy Powiatu Pajęczańskiego z organizacjami pozarządowymi

„Program współpracy Powiatu Pajęczańskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na rok 2025” został przyjęty uchwałą nr 49/VI/24 Rady Powiatu Pajęczańskiego 9 X 2024 r.

Celem głównym Programu jest określenie czytelnych zasad w zakresie wspierania przez Powiat Pajęczański działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań publicznych.

Celami szczegółowymi Programu są:

- 1) aktywizowanie społeczności lokalnych z zapewnieniem równości szans rozwoju;
- 2) budowanie partnerskiej współpracy opartej o wzajemne zaufanie stron;
- 3) bieżące rozpoznawanie potrzeb społecznych i tworzenie rozwiązań w celu ich zaspokajania;
- 4) rozwój potencjału organizacji pozarządowych, w tym rozwój organizacji jako podmiotów ekonomii społecznej;
- 5) zwiększenie efektywności realizacji zadań publicznych; 6) promocja działalności organizacji pozarządowych.

Na pierwszym miejscu wśród zakresów współpracy wymieniono realizację zadań publicznych w zakresie kultury, sztuki, **ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego**.

Jako priorytet przyjęto zadania z obszaru kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego poprzez: a) upowszechnianie i rozwój kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego poprzez wspieranie i organizację działań i wydarzeń kulturalnych odbywających się na terenie powiatu, b) realizacja zadań związanych z ochroną i wspieraniem tradycji i twórczości ludowej Ziemi Pajęczańskiej.

Finansowanie, opracowanie planów, realizację, wsparcie merytoryczne, ewaluację zadań w tym zakresie zapewnia powiat pajęczański.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych Gminy Sulmierzyce)

W Gminie Sulmierzyce cele i kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami są spójne z założeniami innych dokumentów strategicznych obowiązujących na tym terenie. Takie punkty wspólne znajdują się w nst. dokumentach:

1. Strategia rozwoju Gminy Sulmierzyce na lata 2021-2030
2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulmierzyce z 2017 r.
3. Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Sulmierzyce na lata 2009-2015
4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Strategia Rozwoju Gminy Sulmierzyce na lata 2021-2030

Dokument ten określa koncepcję przekształceń i rozwoju struktury przestrzennej Gminy Sulmierzyce, która zakłada:

– rozwój przestrzenny i funkcjonalny układu osadniczego zgodnie przeznaczeniem terenów określonym na załączniku graficznym,

- wykorzystanie źródeł odnawialnych przy wytwarzaniu energii (wspieranie inwestycji proekologicznych), a w szczególności realizacja fotowoltaicznych,
- rozwój i poprawa funkcjonowania infrastruktury technicznej,
- podniesienie wskaźnika lesistości, – inwestycje podkreślające indywidualność i promujące gminę, świadczące o gospodarce opierającej się na zasadach zrównoważonego rozwoju. Nieodwracalne przekształcenie krajobrazu i zaburzenia równowagi funkcjonujących na terenie gminy i w sąsiedztwie ekosystemów wymusza równoległe z postępem urbanizacji działania mające na celu zniwelowanie oddziaływania na środowisko oraz poprawę stanu środowiska przyrodniczego.

Jako główne działania w tym kierunku zakłada się:

- redukcję emisji zanieczyszczeń,
- rekultywację terenów – powiększenie terenów leśnych,
- wyłączenie z zabudowy terenów otwartych o najwyższych walorach środowiska przyrodniczego, które tworzą strefę systemu ekologicznego gminy

W związku z tym stwierdzono, że należy się koncentrować m.in. na:

- w związku z faktem, że na terenie całej gminy rozwija się funkcja mieszkalna, kompleksowych rozwiązań wymaga całość gospodarki wodno-ściekowej i zapewnienie wszystkim mieszkańcom dostępu do podstawowych usług publicznych;
- budowa nowych miejsc, obiektów o funkcji rekreacyjnej
- place zabaw, siłownie zewnętrzne, boiska, parki, ale również nowe akweny wodne;
- kształtowanie zieleni m.in. poprzez powiązanie z usługami sportu i rekreacji;
- podporządkowanie nowej zabudowy mieszkalnej historycznej kompozycji przestrzennej szczególnie w tradycyjnych miejscowościach wiejskich;
- zwiększenie udziału zieleni w centrach miejscowości;
- podnoszenie jakości życia i zamieszkania;
- dążenie do poprawy dostępności infrastruktury społecznej (szkoły, place zabaw, skwery) i możliwie pełnej dostępności infrastruktury technicznej;

- uspokajanie ruchu poprzez: priorytet komunikacji pieszej, rowerowej i zbiorowej, ograniczanie ruchu samochodowego, dążenie do powiększania powierzchni przeznaczonej do ruchu pieszego;
- dobra organizacja miejsc parkingowych przy kluczowych obiektach;
- kształtowanie struktury przestrzennej uwypuklające i wzmacniające znaczenie istniejących obiektów o ważnych funkcjach lokalnych i ponadlokalnych;
- rozwój wydzielonych dróg i pasów dla rowerów w całej gminie;
- opracowanie systemu komunikacyjnego wspierającego transport niskoemisyjny (również elektromobilność);
- ochrona i pielęgnacja centrum miejscowości (zachowanie kultury regionu);
- tworzenie stref rozwoju energetyki odnawialnej (elektrownie solarne);
- wyznaczenie miejscowości celem stworzenia tzw. wiosek energetycznych.

W celu realizacji celu głównego zdefiniowano cele strategiczne oraz przyporządkowane im cele częściowe, a w tym:

Cel strategiczny 2: Ład przestrzenny i zrównoważone środowisko z uwzględnieniem adaptacji do zmian klimatu podstawą rozwoju gminy Sulmierzyce,

realizowany przez:

Cel operacyjny 2.1: Rozwój produkcji energii z nowych źródeł

Cel operacyjny 2.2: Poprawa jakości powietrza

Cel operacyjny 2.3: Zwiększenie powierzchni obszarów zielonych

Cel operacyjny 2.4: Racjonalne wykorzystanie zasobów naturalnych w celach rekreacji. Połączenie człowieka z naturą.

Cel strategiczny 3: Wzmacnianie kapitału społecznego gminy oraz racjonalizacja wydatków i skuteczność działania administracji publicznej realizowany m.in. przez:

Cel operacyjny 3.2: Rozwój kultury, sportu i rekreacji oraz zwiększenie ich dostępności dla wszystkich grup społecznych

3.5. Gospodarne i efektywne zarządzanie gminą.

Elementami, które mogą być wykorzystane do osiągnięcia zakładanych celów są zasoby historyczne i kulturowe gminy w postaci zabytków, architektury, szlaków

turystycznych, stanowiące ofertę turystyczną gminy. W ramach planowanych działań zakłada się m.in. rewitalizację i rewaloryzację obszarów wiejskich zwłaszcza w zakresie obszarów sakralnych i podworskich oraz układów ruralistycznych.

Omawiany dokument został ściśle powiązany ze Strategią Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030+, w tym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i jest kompatybilny z omówionym niżej studium.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulmierzyce z 2017 r.

Wymieniony w tytule dokument ma być zgodnie z ustawą uchwaloną 7 lipca 2023 r. zamieniony na „Plan ogólny gminy”. Ponieważ do końca lutego 2025 r. nie został dla gminy Sulmierzyce uchwalony, obowiązuje stare studium, które wprowadzono w życie Uchwałą RG Sulmierzyce nr XXXIII/194/2017 27 III 2017 r., diagnozuje podstawy i problemy zagospodarowania gminy, odnosi się także do stanu lokalnych śladów dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, nawiązując bezpośrednio do planu wojewódzkiego.

Jak zaznaczono w Studium, ochroną prawną obejmuje się strefy ochrony konserwatorskiej wyznaczone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Dla wskazanych stref ochrony konserwatorskiej plan określa szczegółowe zasady w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ochroną zostały objęte historyczne układy przestrzenne (układ urbanistyczny, w tym: sieć uliczna, linie regulacyjne ulic, osie kompozycyjne, charakter zachowanych pierzei, wysokość i skala zabudowy, zabudowa tradycyjna), tereny występowania stanowisk archeologicznych (pozostałości osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego, jakie zlokalizowano podczas badań powierzchniowych) oraz tereny znacznych skupisk stanowisk archeologicznych.

W Studium uwzględniono przede wszystkim zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków. Są to budynki tworzące zespół dworsko-parkowy w Chorzenicach oraz w Woli Wydrzynej.

Inną kategorią chronionych obiektów są zabytki wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków. Na tej liście w Gminie Sulmierzyce znajduje się 27 pozycji, w tym elementy zespołów dworsko-parkowych w Chorzenicach i Woli Wydrzynej, obiekty sakralne (cmentarze, kościoły, kaplice, dzwonnice) w Dworszowicach

Pakoszowych, Stanisławowie, Sulmierzycach, budynki mieszkalne i użyteczności publicznej w Sulmierzycach.

Osobną kategorią zabytków są stanowiska archeologiczne opracowane w Gminnej Ewidencji Zabytków Archeologicznych, których listę zamieszczono w aneksie niniejszego opracowania. Stanowiska te lub ich ugrupowanie, zajmujące określoną przestrzeń w terenie, podlegają ochronie konserwatorskiej zgodnie z osobnymi przepisami, stosowanymi w trakcie rozbudowy infrastruktury gminy.

Na terenie gminy Sulmierzyce nie występują parki kulturowe.

Przez gminę przebiegają lub są projektowane do utworzenia szlaki turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym.

W Studium określono główne cele, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego:

W wyniku oceny dotychczasowych dokumentów planistycznych w zakresie ochrony wartości kulturowych rekomendowano ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru,
- zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków
- stanowisk archeologicznych.

Ponadto Studium określa zasady ochrony poprzez określenie stref ochrony konserwatorskiej mających na celu głównie:

- zachowanie istniejących walorów historycznych,
- zachowanie śladów osadnictwa wiejskiego jako świadków historii przestrzennej i kultury materialnej tego terenu,
- eliminację elementów zagrażających ochronie i eksponowaniu zabytków,
- zachowanie układów przestrzennych historycznych miejscowości.

Na terenie gminy Sulmierzyce nie występują obszary pomników zagłady i ich strefy ochronne oraz obowiązujące na nich ograniczenia prowadzenia działalności gospodarczej.

W Studium wypunktowano zasady postępowania z poszczególnymi kategoriami zabytków:

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

W stosunku do obiektów wpisanych do rejestru zabytków, wskazanych w części studium dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego, ustala się:

- obowiązek trwałego zachowania historycznej formy architektonicznej i substancji budowlanej, z zachowaniem tradycyjnych form, faktur oraz rozwiązań materiałowych,
- utrzymanie otoczenia obiektu zabytkowego zgodnie z historycznym zagospodarowaniem, w tym ochronę walorów ekspozycyjnych,
- wykorzystanie zabytku wpisanego do rejestru na cele użytkowe może odbywać się wyłącznie w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- wszelkie działania przy zabytku wpisanym do rejestru wymagają postępowania zgodnego z przepisami odrębnymi.

Zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków

W stosunku do wskazanych w części studium dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków ustala się:

- obowiązek zachowania historycznej formy w zakresie bryły, kształtu, geometrii oraz zastosowanych rozwiązań materiałowych, ograniczenie działań w zakresie zmiany gabarytów, zmiany dyspozycji i artykulacji elewacji, które mogących mieć wpływ na stan zachowania lub zmianę wyglądu zabytku,
- w sprawach dotyczących uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę obowiązek postępowania zgodnie z przepisami odrębnymi.

Stanowiska archeologiczne

Wszelkie działania związane z robotami ziemnymi lub zmianą zagospodarowania w obszarze wskazanych w studium stanowiska archeologicznych wymagają postępowania zgodnego z przepisami odrębnymi odnoszącymi się do zabytków archeologicznych.

Strefa ochrony konserwatorskiej układów przestrzennych

Strefa ochrony konserwatorskiej układów przestrzennych obejmuje układy rozplanowania wsi: Sulmierzyce, Bogumiłowice i Dworszowice Pakoszowe. W granicach strefy ustala się:

- ochronę układów urbanistycznych określonych przez: sieć uliczną, linie regulacyjne ulic, osie kompozycyjne, charakter pierzei, wysokość i skala zabudowy, · obowiązek porządkowania terenów z przypadkowych obiektów degradujących otoczenie zabytków,
- obowiązek nawiązania nową i modernizowaną zabudową do charakteru i skali zabudowy istniejącej pod względem formy, wysokości, lokalizacji - usytuowanie budynków w określonej tradycyjnej linii zabudowy, układ połaci dachowych,
- współczesne funkcje muszą uwzględniać historyczny charakter zabudowy i możliwości jej dostosowania bez naruszania zabytkowych wartości obiektów,
- zachowanie historycznych komponowanych układów zieleni zlokalizowanych w ramach poszczególnych zespołów zabudowy,
- ograniczenie lub zakaz lokalizacji urządzeń reklamowych.

Strefa ochrony konserwatorskiej ekspozycji

Strefa ochrony konserwatorskiej ekspozycji obejmuje przedpola miejscowości Sulmierzyce oraz kościoła św. Erazma w Sulmierzycach. W granicach strefy ustala się:

- obowiązek porządkowania terenów z przypadkowych obiektów degradujących otoczenie zabytków,
- gabaryty i forma zabudowy, a także gabaryty zieleni oraz obiektów i urządzeń infrastruktury technicznej muszą uwzględniać ekspozycję zabytkowej dominanty przestrzennej wsi oraz jej historycznej zabudowy,
- ograniczenie lub zakaz lokalizacji urządzeń reklamowych,
- ograniczenie nowych nasadzeń zielenią wysoką.

Strefa ochrony konserwatorskiej obserwacji archeologicznej

Strefa ochrony konserwatorskiej obserwacji archeologicznej obejmuje obszary skupisk stanowiska archeologicznych. W granicach strefy ustala się:

- dopuszcza się przekształcenia ograniczone uwarunkowaniami ochrony i obserwacji archeologicznej,
- ze względu na możliwość odkrycia obiektów mogących stanowić zabytki archeologiczne roboty ziemne wymagają nadzoru archeologicznego,

- w przypadku odkrycia obiektów mogących stanowić zabytki archeologiczne należy podjąć badania archeologiczne.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP) dla Gminy Sulmierzyce

W MPZP wyznacza się i opisuje zgodnie z obowiązującymi przepisami nst. zasady ochrony dziedzictwa a kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) w granicach obszarów objętych planem, gdy występują stanowiska archeologiczne, w związku z czym, na obszarze lokalizacji zabytku archeologicznego, w przypadku robót ziemnych lub dokonywania zmiany charakteru dotychczasowej działalności, należy przeprowadzić badania archeologiczne, zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony zabytków;
- 2) ustala się, że obszary objęte planem, gdy znajdują się w strefie ochrony archeologicznej, w której to strefie nakazuje się przeprowadzenie badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego, przy realizacji robót ziemnych lub dokonaniu zmiany dotychczasowej działalności wiążącej się z naruszeniem struktury gruntu. Wydanie pozwolenia na nadzór archeologiczny regulują przepisy odrębne;
- 3) wyznacza się, gdy zachodzi potrzeba, strefę ochrony ekspozycji zabytkowego obiektu (reliktu parku), w której to strefie obowiązuje maksymalna wysokość zabudowy: a) maksymalna wysokość budynków, wiat, altan, szklarni: np. 9 m, b) maksymalna wysokość pozostałych obiektów budowlanych: np. 12 m.

5.2. Charakterystyka zasobów, analiza i ocena stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Sulmierzyce

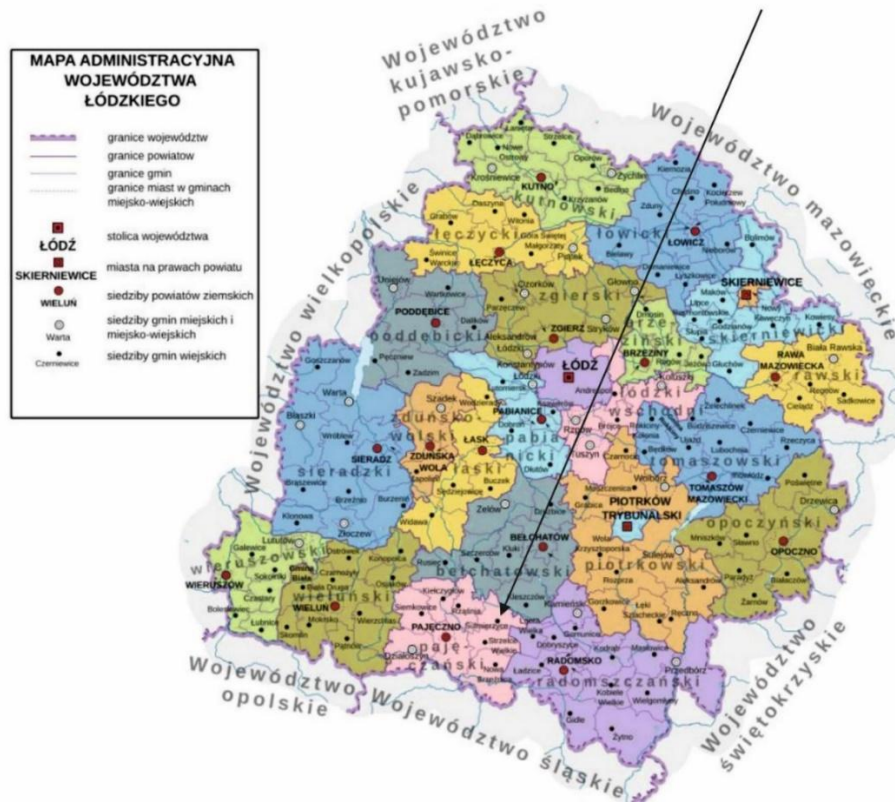
5.2.1. Warunki fizyczno-geograficzne

Tereny gminy Sulmierzyce są położone na pograniczu mezoregionu Wysoczyzna Bełchatowska (341.21), należącej do makroregionu Wzniesienia Południowomazowieckie i mezoregionu Kotlina Szczercowska, znajdującej się już w obrębie makroregionu Nizina Południowowielkopolska, wydzielonej i opisanej przez J. Kondrackiego, i oznaczonej numerem 318.23.

Słabo urozmaicona rzeźba terenu wysoczyzny morenowej została utworzona w większości przez lądolód warciański, który tu dotarł i zatrzymał się podczas zlodowacenia środkowopolskiego. Osady warciańskie występującej tu gliny zwałowej i żwirów są skałą macierzystą dla gleb. Utwory te zalegają na mezozoicznych skałach południowej części Niecki Łódzkiej. Przechodzący tu Rów Kleszczowa został wypełniony utworami trzeciorzędowymi, w tym węglem brunatnym, a na wyżej zalegają osady czwartorzędowe, czyli gliny zwałowe, piaski i żwiry, powszechnie występujące w rejonie Ostrołęki. Natomiast gleby występujące tu, to gleby kompleksu żyniego dobrego, pseudobielicowe i rdzawe. Pod Ostrołęką przeważają gleby lepsze II-IV klasy¹. Wschodni skraj gminy znajdują się już u podnóża pasma wzgórz morenowych rozdzielających Kotlinę Szczercowską od Wysoczyzny Radomszczańskiej.

Wspomniane utwory morenowe w nadzorowanym rejonie zostały rozcięte przez rzeczkę Krasówkę, stanowiący lewobrzeżny dopływ Widawki. Obie rzeczki ze swoimi małymi dopływami utworzyły małe, lecz malownicze dolinki, których dna wypełniają utwory aluwialne. Same Sulmierzyce nie leżą w niecce strumienia (*Struga Sulmierzycka*), na jego obu brzegach, jak podaje Wikipedia, tylko na W od dawnego centrum, w suchej, słabo czytelnej dolince. Tereny podworskie znajdują się między dwoma wyniesieniami, w dolinie dopływu tutejszego większego strumienia. Dolinka jest wypełniona ciągiem stawów.

¹ Źródło: *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sulmierzyce* (dalej: Studium), Sulmierzyce 2016, s. 18-20.

Powiat pajęczanowski i gmina Sulmierzyce na tle mapy administracyjnej woj. łódzkiego
(źródło: Strategia rozwoju Gminy Sulmierzyce 2021-2030)

Powiat pajęczanowski
(źródło: www.powiat_pajeczynopl)

Gmina Sulmierzyce na tle mapy administracyjnej powiatu pajęczańskiego
(źródło: www.powiat_pajeczno.pl)

Gmina Sulmierzyce na zdjęciu satelitarnym
(źródło: archiwum)

5.2.2. Zarys historii gminy Sulmierzyce

Herbem gminy Sulmierzyce jest tarcza jednopolowa, gdzie na niebieskim (błękitnym) tle umieszczono u góry białą lilię nad złotą podkową z krzyżem.

Lilia jako stary emblemat opatrności królewskiej i książęcej stała się także symbolem czystości, niewinności, czystej duszy Najświętszej Marii Panny i nawiązuje do skradzionego obrazu NMP z ołtarza bocznego w sulmierskim kościele. Podkowa z krzyżem maltańskim (kawalerskim) pochodzi z historycznego herbu Jastrzębców Strykowskich – średniowiecznych właścicieli wsi².

Opisane powyżej warunki fizyczno-geograficzne zdeterminowały rozwój osadnictwa ludzkiego oraz układ dróg handlowych nad rzekami i w rejonie Sulmierzyc.

Do najważniejszych zaewidencjonowanych śladów osadnictwa pradziejowego, których pełną listę liczącą wg stanu na koniec 2019 r. 212 pozycji zamieszczono w aneksie, można zaliczyć kilka skupisk stanowisk.

Są to (wg numeracji skupisk dla GEZA Sulmierzyce w 2019 r.):

skupisko I w Anielowie

skupisko II w Kodraniu

skupisko III w Dąbrowie

² M. Adamczewski, A. Kupski, *W sprawie herbu Gminy Sulmierzyce (2017 r.)* (Powiat Pajęczański, Województwo Łódzkie), źródło: https://sulmierzyce.info/wp-content/uploads/2017/06/Sulmierzyce_Uzasadnienie_2017.pdf

skupisko IV w Piekarach
 skupisko V w Sulmierzycach - Anielowie
 skupisko VI w Sulmierzycach
 skupisko VII w Sulmierzycach
 skupisko VIII w Sulmierzycach
 skupisko IX w Woli Wydrzynej
 skupisko X w Woli Wydrzynej
 skupisko XI w Woli Wydrzynej
 skupisko XII w Nowej Wsi
 skupisko XIII w Kątach
 skupisko XIV w Bielikach - Marcinowie
 skupisko XV w Dworszowicach Pakoszowych
 skupisko XVI w Dworszowicach Pakoszowych

Oprócz tego mamy wiele pojedynczych stanowisk, w nieaktualnej wersji GEZA ujętych w większe powierzchniowo zespoły lub potraktowane indywidualnie.

Pradzieje rozpoczyna epoka kamienia. Tylko raz stwierdzono najstarsze na omawianym terenie materiały schyłkowopaleolityczne – mowa o stanowisku kultury świderskiej Piekary 3, które z tego względu jest szczególnie cenne. Młodsze materiały mezolityczne nieokreślonych kultur zarejestrowano w Dworszowicach Pakoszowych 9, Piekarach 14 i Sulmierzycach 34. Przejściowe materiały od mezolitu do neolitu pochodzą z Sulmierzyc 30.

Ogólnie do młodszej epoki kamienia przypisano materiały z 6 stanowisk: Dworszowic Pakoszowych 22, 35, Nowej Wsi 7, Sulmierzyc 9, 23 i Woli Wydrzynej 20.

Kulturę rozwiniętego, a nawet schyłkowego neolitu, czyli kulturę pucharów lejkowatych odkryto w Dąbrowie 5 i 6, Dworszowicach Pakoszowych 8, Nowej Wsi 6 i 7, Ostrołęce 10 oraz Piekarach 12. Okres przejściowy między epoką kamienia a epoką brązu reprezentują stanowiska nieokreślonych kultur: aż w Bogumiłowicach (8, 9, 11), Markowiźnie 1, Nowej Wsi 8, Piekarach 11, Sulmierzycach 11, 14, 20, Woli Wydrzynej 14. Bardzo rzadkie i ciekawe jest schyłkoneolityczne stanowisko kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej w Dąbrowie 6. Niestety aż 28 stanowisk można tylko ogólnie zaliczyć do młodszej epoki kamienia.

Na początek epoki brązu datuje się unikatowe materiały z Dworszowic Pakoszowych 18 i Kodrania 1. Kultura trzciniecka z tego okresu, podobnie jak inne kultury wczesnobrązowe, nie jest znana z terenu gminy Sulmierzyce.

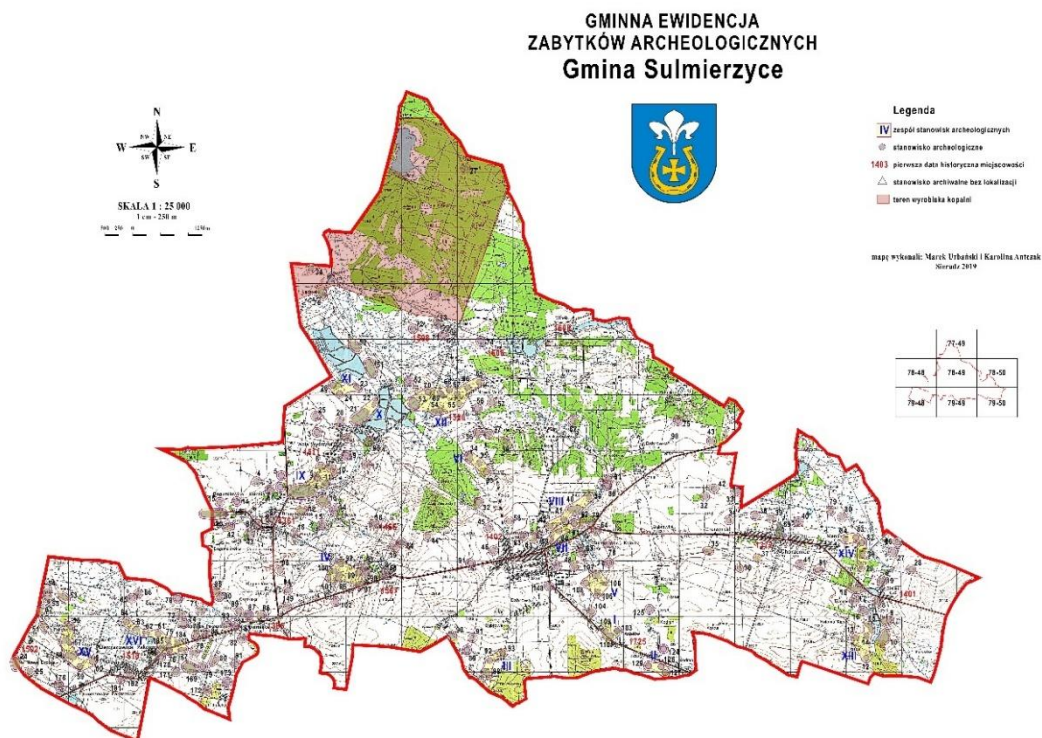
Rozwinięta epoka brązu to domena kultury łużyckiej, trwającej do początków epoki żelaza włącznie. Liczne stanowiska znajdują się w pobliżu Sulmierzyc i Woli Wydrzynej. Znanym stanowiskiem jest np. cmentarzysko w Ostrołęce 7. W miejscowości tej występuje prawdziwe zagęszczenie stanowisk łużyckich, bowiem stwierdzono ich łącznie 10, lecz najwięcej odkryto w Dworszowicach Pakoszowych, gdzie jest ich 18. Łącznie na terenie gminy Sulmierzyce odkryto ślady kultury łużyckiej na 98 stanowiskach, w tym zaledwie kilka cmentarzysk.

Kultura pomorska z okresu wczesnolateńskiego zajmowała podobne tereny co jej poprzedniczka, ale stwierdzono ją tylko raz na cmentarzysku w Nowej Wsi 10, łącznie z grobami kultury łużyckiej.

Ważna kultura przełomu okresu lateńskiego i rzymskiego – kultura przeworska – jest znana z licznych stanowisk rozsianych po całej gminie. Jednak, jak można zauważyć, duże skupisko zarejestrowano w okolicach Bielik, Trzcińca, Chorzenic i Marcinowa. Drugie skupisko zanotowano w Nowej Wsi, a trzecie w Sulmierzycach. Ciekawe jest to, że występują one nad ciekami wodnymi. Łącznie na terenie gminy Sulmierzyce doliczono się 57 stanowisk, wśród których gros to osady i stanowiska nieokreślone, a cmentarzyska, podobnie jak w przypadku kultury łużyckiej, można policzyć na palcach jednej ręki.

Wiele ze znalezionych stanowisk archeologicznych mogło być określonych tylko ogólnie jako pochodzące z okresu pradziejowego. Takich przypadków naliczono 24, a szczególnie wiele na terenie Dworszowic Pakoszowych. Wiele materiałów nie podlegało się dokładniejszej interpretacji i można je było określić jako znaleziska nieokreślonej kultury o nieokreślonej chronologii. Skupisko takich materiałów stwierdzamy na terenie Sulmierzyc i Woli Wydrzynej. Ogólnie mamy do czynienia z 28 takimi przypadkami.

Wczesne średniowiecze związane z rozwojem państwowości polskiej jest charakterystyczne dla materiałów na 11 stanowiskach. O materiałach obejmujących cały okres średniowiecza możemy mówić w 13 przypadkach, w tym czterokrotnie w Bogumiłowicach, 6 razy w Sulmierzycach i 3 razy w Woli Wydrzynej. Późnośredniowieczne zabytki spotkano na 30 stanowiskach, najczęściej w Dworszowicach Pakoszowych, Ostrołęce i Piekarach.

Mapa stanowisk archeologicznych i stref ochrony oraz obserwacji na obszarze gminy Sulmierzyce
(źródło: opracowanie własne dla GEZA gm. Sulmierzyce)

Okres przejściowy między późnym średniowieczem a nowożytnością, trudny zresztą do wydzielenia, zarejestrowano na 4 stanowiskach i tylko w Sulmierzycach. Okres nowożytny, z którego mobili asa powszechnie spotykane w terenie, wydzielono na 73 stanowiskach. Co ciekawe, 22 zanotowano w Sulmierzycach, po 8 w Bogumiłowicach i Chorzenicach, 13 w Woli Wydrzynej, a Dworszowice z jednym stanowiskiem są w zasadzie „pustynią nowożytną”.

Spośród 44 miejscowości (patrz: Załącznik 2) i ich części w gminie Sulmierzyce tylko 6 ma pewną metrykę średniowieczną, 4 późnośredniowieczną, zaś 7 rozpoznaną nowożytną. Z najmłodszych okresów historycznych pochodzą dane o co najmniej 5 wsiach. Patrząc na mapę można - oprócz centralnie położonych Sulmierzyc - wyróżnić dwie główne grupy osad: zachodnią i wschodnią. Na zachodnim skraju wyróżniają się skupiska osadnicze wokół Dworszowic i bliżej centrum Bogumiłowic, Woli Wydrzynej i Piekar. Wschodni skraj to skupiska wokół Chorzenic i Bielik. Północ zajmowały pustki osadnicze. Piekary były wsią królewską, własnością szlachecką były Bogumiłowice, Chorzenice, Dworszowice Pakoszowe, Sulmierzyce i Wola Wydrzyna. Mamy też tzw. wsie włościańskie: Kuźnica i Nowa Wieś oraz osady młyńskie: Dygudaj, Łęczyska-Markowizna, Ostrówek, Winek.

Z całego tego zbioru na wyróżnienie zasługują:

Antoniówka. W XVI w. Antoniew jeszcze nie widnieje w sieci wsi parafii Sulmierzyce. Po przekształceniu księstw w województwa, radomszczańskie znalazło się w woj. sieradzkim. Powiat radomszczański w XVII-XVIII w. obejmował także Sulmierzyce i Antoniówkę. Być może Antoniówka wchodziła wówczas w skład dóbr Chorzeńskich lub Bogdańskich? Od 1867 r. są w powiecie noworadomskim lub noworadomskim, a od 1918 r. w woj. łódzkim, powiecie radomszczańskim. Wieś w XIX w. należała i obecnie należy do parafii św. Erazma w Sulmierzycach. W 1817 r. sprzedana jako część dóbr chorzenickich po Antonim Masłowskim. W 1827 r. wg „Tabelli miast (...)” w Antoniówce w 10 domach żyło 76 mieszkańców; wieś była własnością prywatną wówczas. W latach 30-tych XIX w. majątek chorzenicki rozparcelowano – dostał się wówczas w ręce kolonistów. W 1900 r. w pow. piotrkowskim, gm. Kleszczów. Stało tam wówczas 14 domów zamieszkanymi przez 123 osoby.

Na archiwalnych mapach widać, jak zmieniała się nazwa miejscowości: na początku XIX w. była to *Antowizna*, od połowy XIX w. *Antonowizna*, a od XX w. współczesna *Antoniówka*. Nazwa w oczywisty sposób nawiązuje do przypuszczalnego pierwotnego właściciela gruntów (może kolonisty z pocz. XIX w.), który zapewne miał na imię Antoni. Wsie o nazwach odimiennych powszechnie były zakładane w XVII-XIX w. Tak należy przypuszczalnie datować początki nowożytnego osadnictwa w regionie.

Bieliki. W ramach monarchii piastowskiej Bieliki i inne okoliczne wsie (o ile już istniały, bowiem uważa się, że osadnictwo wczesnośredniowieczne było bardzo znikome) znalazły się w obrębie prowincji łęczyckiej i dalej Księstwa Łęczyckiego. Spoglądając na osadnictwo grodowe okolic Radomska widzimy potwierdzenie tego poglądu. W XIII-XIV w. Sulmierzyce są na terenie Kasztelanii Rozpierskiej. Po przekształceniu księstw w województwa, tereny radomszczańskie znalazły się w woj. sieradzkim. Powiat radomszczański wówczas, jak i później w XVII-XVIII w., obejmował także Sulmierzyce. Po drugim zaborze znalazły się w zaborze pruskim, w czasach Księstwa warszawskiego i Królestwa Polskiego należały do Departamentu Kaliskiego. Po powstaniu listopadowym wieś była w guberni warszawskiej, po styczniowym w guberni piotrkowskiej, powiecie noworadomskim, gminie Brudzice. Po 1918 r. teren gminy Sulmierzyce znalazł

się na obszarze nowego województwa łódzkiego. W latach okupacji niemieckiej sięgał tu powiat wieluński w Warthegau. Po wojnie powołano gromadę Sulmierzyce, a w 1973 r. gminę wchodzącą w skład powiatu pajęczańskiego, zniesionego w 1975 i odtworzonego w 1999 r.

Najstarszą wzmiankę o Bielikach znajdujemy w zespole *Księgi Grodzkie noworadomskie* pod datą 1401. Wieś należała wówczas do parafii Lgota Wielka w powiecie noworadomszczańskim. Druga wzmianka pochodzi z 1510 r. i jest zamieszczona u A. Pawińskiego w jego pracy z 1883 r. Wiadomości o Bielikach podaje także Jan Łaski ok. 1520 r. w t. I *Liber beneficiorum*. Następne wzmianki związane z rejestrem poborowych mamy z 1552 r. Później jeszcze są wymieniane w 1609 r. W XVIII w. w Bielikach znajdował się młyn szlachecki. Także z XVIII w. znajdujemy informację, że w 1772 r. w Bielikach było 14 domów, a wieś była posiadłością szlachecką. Bieliki w 1827 r. zostały zapisane w *Tabelli miast, wsi i osad* jako Bielitki. Według tego spisu znajdowały się w parafii Lgota, były własnością prywatną, a w 17 domostwach mieszkało 136 osób.

Wieś, a raczej znajdujący się tu folwark, należał do majątku Chorzenice, przynajmniej w XIX w. Stara wieś była zabudowana wówczas dwurzędowo. Zabudowania wiejskie na gruntach folwarku rozciągały się na przestrzeni ok. 1200 metrów. Sam folwark, do którego należały olejarnia, wiatrak i garbarnia, a na Krasówce stał młyn wodny, znajdował się w wieczystej dzierżawie Wiewiórskiego z Wiewiórowa, a następnie Andrzeja Wolskiego; prawdopodobnie byli oni zawodowymi młynarzami. Dodajmy także, że liczne stawy świadczą o gospodarce rybnej w majątku. Musiało to być przed 1820 r., bowiem, jak pisze M. Szymański w pracy z 2005, po okresie był w rękach rodziny Strzeleckich herbu Jastrzębiec. Potwierdza to niepodpisana notatka ze „Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego”. W 1890 r. dobra kupił Jadwiga Brudzka. Na początku XX w. zostały własnością rodziny Modelskich, po czym przeszły na zięcia jednego z Modelskich – Michała Łęskiego, geometry z Radomska. Jednocześnie skądinąd wiemy, że Zdzisław Modelski urodził się w 1865 r. właśnie w Bielikach, a więc związki Modelskich z Bielikami były znacznie starsze.

W 1921 r. spis powszechny wykazał, że w Bielikach, które znajdowały się w gminie Brudzice, stało 25 budynków mieszkalnych, w których mieszkało 197 osób. Do 1940 r. miejscowość Bieliki znajdowała się w gminie Brudzice na granicy z Generalnym Gubernatorstwem, po czym do końca II wojny św. należała do gminy Sulmierzyce włączonej do powiatu wieluńskiego.

Bogumiłowice. To wieś składająca się z dwu części: starszej przy drodze do Piekar i młodszej, z zabudową wolnostojącą na terenie dawnego folwarku. Bogumiłowice pojawiają się w źródłach pisanych po raz pierwszy w kopi XVII-wiecznej dokumentu z 1361 r. wydanego przez Kazimierza Wielkiego. Z Bogumiłowic pisał się wówczas *Michael haeres³ de Bogumilowicze*. W 1372 r. w dokumencie sądu ziemskiego w Sieradzu pojawia się *Niczko de Bgumilowicze*. Dalej mamy wzmiankę w 1391 r., 1399 i 1412 r. W 1480 r. Jan z Bogumiłowic był przeorem Paulinów na Skalce, a Jan Łaski wymienia ok. 1520 r. Bogumiłowice, jako wieś w parafii Sulmierzyce. Ponoć z Bogumiłowic pochodził *Stognev Szemykowski* (lub Siemikowski) wzmiankowany w 1508 r. A. Pawiński podał, że ok. 1511-1518 r. wieś była dalej w parafii Sulmierzyce, a według rejestrów poborowych w latach 1552-1553 Bogumiłowice były własnością szlachecką - niejakiego W. Balyńskiego. We wsi były wówczas dwa młyny i wiatrak. Około 1775 r. w Bogumiłowicach stało 19 domów. Do 1820 Bogumiłowice, znajdowały się w rękach Bogumiła Walewskiego. W roku 1827 zanotowano we wsi, która dalej była prywatna, 16 domów zamieszkanym przez 87 osób.

W końcu XIX w. wieś i folwark Bogumiłowice należały do dóbr Wola Wydrzyna. W tym czasie, tj. w 1880 r., na wsi w 30 domostwach mieszkało 225 ludzi na 210 morgach, a na folwarku były 2 domy murowane i 10 drewnianych. W 1921 r. podczas spisu we wsi stały 64 domy zamieszkałe przez 485 osób, w tym 8 Żydów. W 1829 r. folwark dzierżawili Janina i Feliks Walewscy, później Mikołaj Walewski z Woli Wydrzynej. Następnie folwark wydzierżawił a potem kupił Sitarski, który w 1910 r. ziemię rozparcelował. Pierwokupu dokonali Antoni Effenberg i Stanisław Knopik. Parcele rozkupiły inne osoby, głównie wieśniacy miejscowi. Około 1933 r. folwark był własnością Antoniego Żychlewicza, podobnie, jak Chorzenice.

Ciekawa i długa jest historia szkolnictwa w Bogumiłowicach, bowiem już w 1914 r. u Wojciecha Wojtali założono tajną szkołkę. Pierwsza dwuizbowa szkoła została wybudowana w 1918 r., lecz w 1926 r. przeniesiono ją do Piekar. Tym niemniej staraniem mieszkańców wkrótce wybudowano nową, trzyizbową szkołę, funkcjonującą do 1939 r. Po II wojnie, w 1955 r. wybudowano inną, jeszcze większą szkołę⁴.

³ Haeres - dziedzic w łacinie średniowiecznej.

⁴ Źródło: www.spbogumilowice.pl (dostęp 05 XI 2019).

Chorzenice. Pierwsza wzmianka o Chorzenicach w parafii Sulmierzyce (założonej na pocz. XV w.) najprawdopodobniej nie pochodzi z XV w., jak pisała W. Puget, a z 1372 r., gdy w Chorzenicach mieszkał *Dirżko de Chorzemice*, choć istnieją trudności z ostatecznym rozstrzygnięciem tego problemu. Z pewnością wieś należała do skupiska osad XIV-wiecznych, w którym Sulmierzyce pełniły później funkcje miejskie. Prawdopodobne jest, że w 1473 r. mieszkał tu Piotr z Chorzenic herbu Starykoń, kanonik kurzelowski i kielecki, wóldarz biskupa krakowskiego. S. Uruski w 1905 r. przytacza wiadomość z „akt łomżyńskich”, że w 1503 r. jest cytowany Stanisław Chorzeński. Jan Łaski około 1520 r. zapisał Chorzenice jako wieś leżącą w parafii Sulmierzyce. W latach 1511-1518 wieś występuje pod nazwą *Chorzemyce*. Najstarszy opis wsi mamy z 1551 r. *Regestr poborowych powiatu radomskiego*, podaje że w 1552 r. właścicielką wsi była Barbara Chorzeńska lub Anna Chorzeńska. We wsi mieszkało wówczas 19 zagrodników na 8 łanach i inni chłopci (*glebae adscripti*). Stały tutaj 3 młyny, karczma i „urządzenia”. W 1555 r. wg „Akt wieluńskich”, właścicielem był Wojciech Chorzeński. Może z XVI-wiecznymi właścicielami należy wiązać arian, na pobyt których wskazuje wyposażenie dworu i charakter architektury.

Następne lata istnienia Chorzenic można wiązać z Pstrokońskimi herbu Poraj, jak chcą niektórzy. Okazuje się, że w rękopisie A. Pstrokońskiego (herbu Paparona), rejenta z Sieradza, można wyczytać, m.in., że „na kominach herby Poraj i Kolumna, zdaje się, że to zbudował Stefan Prus Bogdański, kasztelan konarski-sieradzki, zmarły przed 1655 r. ...”. L. Kajzer i J. Augustyniak zapewniają, że właścicielem był tenże Stefan Bogdański herbu Prus. W 1746 r., jak podaje inwentarz wsi, właścicielem był Franciszek Tomicki, sublegat krakowski, po którym dziedziczyła Katarzyna z Kurozwęk Tomicka. W dworze znajdowała się wówczas wielka biblioteka. Pod 1773 r. zapisano w *Aktach urodzin parafii Sulmierzyce*, że w Chorzenicach gospodarują Wincenty Lewicki *vel* Dębicki i jego żona Franciszka z Gałczyńskich. Dwa lata później zanotowano we wsi będącej własnością szlachecką 49 „dymów”⁵. Następni właściciele wg akt parafialnych w kolejności to: w 1802-1803 r. Walenty Dębicki i jego żona Marianna ze Skąpskich, ich synowie Walenty i Bonawentura. W 1827 r. we wsi stało 35 domów zamieszkałych przez 369 osób, co było znaczną ilością na tle innych wsi Kotliny Szczercowskiej. Według nowszych ustaleń M. Szymańskiego w pierwszej połowie

⁵ Nie jest pewne, czy informacja odnosi się do naszych Chorzenic, bo te z gminy Kłomice miały 33 dymy.

XIX w. właścicielką miała być Faustyna Pstrokońska, ale chwilę później badacz podaje, że „do lat 30-tych XIX w. dziedzicem Chorzenic był dziedzic majątku Żłobnica Hipolit Maślowski”, a dalej „w latach czterdziestych, do 1863 r. dziedziczka była tu wspomniana Faustyna Pstrokońska”, po niej Maria Pstrokońska, wywieziona na Sybir po powstaniu styczniowym. Z Chorzenicami próbuje się wiązać również Walewskich (posiadali niedaleką Stróżę), bo w 1831 r. mieszkała tu Gertruda Walewska, zamężna później z Józefem Szafrąńskim. W Chorzenicach urodziła się w 1859 r. Izabella Faustyna Błeszczyńska, córka Erazma, dziedzica Walenczowa (raczej Waleńczowa koło Kłobucka) i Aleksandry Walewskiej.

W 1863 r. miała tu się odbyć potyczka powstańców dowodzonych przez majora Litlieka. Polacy stracili w walce 8 zabitych i 10 rannych.

Jak podają źródła, pod koniec XIX w. dobra chorzenickie składały się z głównego folwarku w Chorzenicach, gdzie stało łącznie 17 budynków murowanych, 1 drewniany, gorzelnia, dwa młyny i z 7 wsi (m.in. A. Pal. 1880, s. 635). Około 1854 r., jak pisze Aleksander Połujański, w dobrach doliczono się 625 *diesiatin* lasu należących do niejakiego Gordona, handlarza drewnem oraz 60 *diesiatin* Pstrokońskiej w folwarku Faustynów. W 1871 r. majątek w wyniku akcji uwłaszczeniowej został zmniejszony, a rok później sprzedany. W. Puget pisze, że „wg tradycji miejscowej” nabywcą był Stanisław Kobierzycki, jak podaj za 72750 rubli. W świetle innych danych wydaje się, że majątek nie został „sprzedany”, a kupiony przez Kobierzyckiego, a uwłaszczenia dokonał właśnie Kobierzycki. Jemu przypisuje się szereg inwestycji, w tym budowę ok. 1886 r. gorzelni, nowego dworu, przebudowę starego na lamus oraz budowę oranżerii. Przypuszczalnie cegły na te budowy sprowadzono z cegielni położonej około 1 km na północ od dworu.

Dalsza historia majątku Chorzenice to karuzela właścicieli: Żydzi - bracia Karol i Maksymilian Michelec (lub Michelis) i Glitman (może Gliksman – wg R. Olaczka?), Polacy - Dorohowski lub Dorochoowski, Kiedryński lub Kiedrzyński, Seweryn Żarski (rejent z Piotrkowa), jego szwagier Ryszard Sima. Według spisu z 1920 r. wieś miała 77 domów i 559 mieszkańców a folwark 4 budynki mieszkalne⁶, w których żyło 109 osób. Wreszcie w 1927 r. od R. Simy dobra liczące 636 ha nabył Stanisław Kobyłecki ze Skąpej dla syna Tadeusza. W czasie okupacji pod zarządem niemieckim: w 1940 r. jako Liegenschaftverwaltung

⁶ O gospodarczych budowlach ani słowa w tym spisie.

zarządzał nim Władysław Kurca, dawny zarządca Kobyłeckiego. Od 1945 r. znacjonalizowany – utworzono tu wówczas Państwowe Gospodarstwo Rolne. Nastąpił upadek i dewastacja lamusa (zamieniony na oborę i chlew) aż do gołych ścian. W latach 50-tych wyremontowany do 1964 r. i przeznaczony na cele kulturalne i oświatowe co najmniej od 1965 r. mieści się tu filia szkoły podstawowej w Sulmierzycach (dwór nowy) i przedszkole (lamus). Ministerstwo Oświaty otrzymuje wówczas kompleks i okrojony do 3 hektarów park.

Gorzelnię i pobliskie grunta podworskie przejmuje Kombinat Rolno-Spożywczy w Niechcicach. Część zachodnią parku wraz z oranżerią i budynkami folwarcznymi przejmuje Spółdzielnia Rolnicza w Sulmierzycach, a od 1957 r. Rolnicza Spółdzielnia w Chorzenicach.

Dworszowice. Prawdopodobnie jedną z najstarszych (?) wzmianek pisanych jest wymienienie w 1555 r. niejakiego Adama ze wsi Dworzisowicze. We wsi był wówczas młyn, 10 osadników na 6 łanach. W czasach zaboru rosyjskiego w gminie Zamość, powiat noworadomski, gubernia kaliska a potem piotrkowska.

Kościół (drewniany) pobudowano dopiero w 1938 r. Obecnie nowy murowany.

We wsi znajdował się folwark i dwór widoczne na mapach archiwalnych. Majątek w latach 1518-1552 należał do Adama Dworzyszewskiego. Określenie „Pakoszowe” pochodzi zapewne od nazwy folwarku i młyna: Pakość. Później wśród właścicieli znajdujemy Kobierzyckich. W 1827 r. *Tabella Miast, Wsi, Osad...* podaje, że w 33 domach mieszkało tu 229 osób. W folwarku w XIX w. stały 3 drewniane domy. Sprzedano go w 1870-1872 r. W 1890 r. we wsi było 504 mieszkańców w 78 domach. Przed II wojną majątek rozparcelowano. M.in. część kupiła aptekarka Maria Borowska z Sulmierzyc.

W czasie II wojny wieś należała do powiatu wieluńskiego. W latach 1954-1972 znajdowała się tutaj siedziba GRN.

Ostrołęka. Ostrołęka, jak podają S. Zajączkowski i S.M. Zajączkowski (1970) ma pierwszą wzmiankę w 1386 r. W tym czasie we wsi *Ostarlanka* żył niejaki *Alexius*. S. Kozierowski w 1926 r. pisze, że w 1422 r. właścicielem Ostrołęki był Laur(encjusz?) herbu Amadej, wymieniony jeszcze w 1447 r. Ten sam autor podaje, że w 1518 r. z Ostrołęki pochodziła *Dor.(ota?)* być może herbu Jelita. Jan Łaski wymienia Ostrołękę w swojej *Liber beneficiorum* około 1520 r. i pisze że

była w parafii Sulmierzyce, dekanacie brzeźnickim i archidekanacie uniejowskim. A. Pawiński wymienia ją w latach 1511-1518 i 1552-1553 jako własność szlachecką. Źródła podają także, że w 1552 r. mieszkała tu *Cath.(arina?) Marskowa*. Dane te potwierdza anonimowy autor hasła „Ostrołęka” ze „Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego”, który pisze, że w 1552 i 1553 chodziło o registr poborowych, wykazujący jako właścicieli Ostrołęki oprócz Katarzyny Marskowej Stanisława, Jerzego i Adama Jakuba. Wg spisu z 1827 r. było tu 9 domów i 43 mieszkańców, zaś w 1886 r. na folwarku było 8 drewnianych budynków i oprócz tego, jak się wydaje 4 domy murowane z 7 mieszkańcami. Na wsi w tym czasie w 14 domostwach żyły 102 osoby. Około 1850 Ostrołęka należała do Stanisława Stawianowskiego, którego folwark miał 454 morgi. Wieś należała wówczas do gminy Zamoście, utworzonej w 1859 r. ukazem carskim. Od 1867 r. w powiecie noworadomskim, a od 1918 r. w woj. łódzkim, pow. radomski. W 1938 r. stał tu wciąż dwór i folwark liczący 125 ha, będący w posiadaniu Michała Bogusławskiego⁷. Jego ślady są widoczne jeszcze na mapie z 1980 r.

Piekary. Pojawiają się po raz pierwszy w kopii z 1501 r. dokumentu datowanego na 1367. Była to wzmianka o dziesięcinach w dokumencie fundacyjnym kościoła w Szczercowie wystawionym przez Kazimierza Wielkiego. W *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego pisze się o wsi *Pyekary* w parafii Sulmierzyce. Adolf Pawiński umieścił pod datami 1511-1512 Piekary w swoich *Źródłach dziejowych*, pisząc, że były w województwie sieradzkim, powiecie radomszczańskim wówczas. Ten sam autor opisując rejestry poborowych z lat 1552-1553 wspomina, że były własnością królewską, z której dziesięciny szły z folwarku do plebana w Szczercowie, a od kmieci do Gniezna i Sulmierzyc. W 1552-1553 r. Piekary miały 10 osad i 4,5 łana powierzchni. Wzmianki o Piekarach mamy jeszcze z lat 1406, 1415, 1541. W 1662 r. powstało starostwo niegrodowe piekarskie po wydzieleniu ze starostwa radomskiego. Starostwo to w 1771 r. posiadała Konstancja Walewska, herbu Kolumna. Na sejmie 1773-1775 stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w posiadanie emfiteutyczne stolnikowi sieradzkemu Sucheckiemu. Ignacy Suchecki „na Suchycach”, herbu Poraj, wcześniej pułkownik powiatu piotrkowskiego, jest wymieniany w *Suffragium*

⁷ D. Zaroszczyk podał błędnie nazwisko właściciela, którym wg niego był Michał Bogusław. Prawidłowo powinno być: Michał Bogusławski (informację podał autorowi sprawozdania p. Henryk Kowalski, mieszkaniec Ostrołęki, który osobiście znał Bogusławskiego).

woj. sieradzkiego w 1764 r. za panowania Stanisława Augusta. W końcu awansował na chorążego mniejszego sieradzkiego. Zmarł w 1803 r. Na początku XIX w., w 1804 r. dzierżawę wieczystą dóbr Piekary Królewskie przejął od carskiego generała Ernesta Hermana de Kolichen Bogumił Walewski. W 1827 r. na wsi mieszkały 102 osoby w 8 domach. W 1887 r. wieś o powierzchni 184 mórg liczyła 20 domów, w których mieszkało 221 osób. Na folwarku o powierzchni 647 mórg stały 4 budynki, a mieszkało 90 osób.

Sulmierzyce. W średniowieczu Sulmierzyce i inne okoliczne wsie (uważa się, że osadnictwo wczesnośredniowieczne było bardzo rzadkie) znalazły się w obrębie prowincji łęczyckiej i dalej Księstwa Łęczyckiego. W XIII-XIV w. Sulmierzyce są na terenie Kasztelanii Rozpierskiej. Po przekształceniu księstw w województwa, tereny radomszczańskie znalazły się w woj. sieradzkim⁸. Powiat radomszczański wówczas, jak i później w XVII-XVIII w., obejmował także Sulmierzyce. Po powstaniu listopadowym wieś była w guberni warszawskiej, po styczniowym w guberni piotrkowskiej. Po 1918 r. Sulmierzyce znalazły się na terenie nowego województwa łódzkiego. W latach okupacji niemieckiej sięgał tu powiat wieluński w Warthegau. Po wojnie powołano gromadę Sulmierzyce, a w 1973 r. gminę wchodzącą w skład powiatu pajęczańskiego, zniesionego w 1975 i odtworzonego w 1999 r.

Pierwsza wzmianka o Sulmierzycach i tutejszej parafii pochodzi z 1402 r., choć być może wieś szlachecka Sulmierzyce była wymieniana już w dokumentach z 1372 r. Ta pierwsza pewna wzmianka o plebanie *Laur.[encjuszu?]* została spisana w *Księgach Grodzkich Noworadomskich*. Druga wzmianka pochodzi z 1412 r. i dotyczy Mikołaja Tłuka z Sulmierzyc. Wreszcie z 1446 r. mamy wzmiankę o szlachetnie urodzonym Wiszku z Sulmierzyc herbu Ostoja. Wszystkie te dokumenty świadczą o znaczeniu i prawdopodobnie dłuższym niż XV-wiecznym rodowodzie wsi. Ponadto osada w zasadzie pełniła wówczas funkcje miejskie, co dodatkowo potwierdza jej dawniejsze początki. Ród rycerzy herbu Ostoja, który ponoć założył wieś, żył w Sulmierzycach do 1470 r. W sprzeczności z tym stoi informacja podana przez B. Paprockiego, że w 1413 r. „Sulmierzyce” dostały się Piotrowi herbu Jelita, synowi Floryana z wieluńskiego Mokrska. Być może nazwa wsi wywodzi się od imienia Sulmir, Sulimir lub Sulimierz - być może członek rodu Ostojów. Jedyną znaną autorowi postacią historyczną herbu Ostoja, z którą

⁸ Źródło: www.docslide.org – *Plan odnowy miejscowości Ostrołęka. Sierpień 2011.*

można by wiązać wczesny etap historii wsi był Abel Biel z Bleszna - burgrabia i później, od 1414 r. podkomorzy wieluński. Nowsze badania wykazały, że w XIV i XV w. rzeczywiście mieszkali tu inni przedstawiciele Ostojów, a pod koniec XV w. Sulmierzycami władali rycerze Strykowscy herbu Jastrzębiec, zaś po nich dopiero nosiciele herbu Sarykoń, wywodzący się z Chorzeńskich z Chorzenic.

Dwór sulmierzycki znajdował się ok. 1 km na E od centrum wsi w dolince między dwoma wzgórzami. W 1552 r. registr poborowych podaje, że Jan Sulimierski herbu Sarykoń płacił od 27 osadników, siedzących na 9 łanach. Było tu też 5 młynów i 2 karczmy. W 1. poł. XVII w. właścicielem Sulmierzyc miał być Piotr Walicki, najprawdopodobniej herbu Łada, dobroczyńca niedalekiego kościoła w Strzelcach Wielkich. Wśród dziedziców miejscowych z tego czasu pojawia się też nazwisko Wolskich. Około 1775 r. w Sulmierzycach stało 69 domów.

Od pocz. XIX w. włości sulmierzyckie znajdowały się w rękach wojskiego sieradzkiego Gabriela Turskiego, przedstawiciela rodu który siedział tu prawdopodobnie do początku XX w., aczkolwiek źródła wskazują, że przebywali chętniej w Gosławicach. Gabriel Turski to czwarte dziecko chorążego szadkowskiego Maksyma, właściciela Cisowa i Zaborowa, żonaty z Anną Bąkowską od 1795 r. Gabriel Turski w 1827 r. rozparcelował swoje pola na działki budowlane, gdzie powstały wsie: Filipowizna, Kodrań, Dąbrowa, Eligiów i Stanisławów. W tymże samym 1827 r., gdy Sulmierzyce liczyły 45 domów zamieszkałych przez 526 osób, Gabriel Turski przebudował także strukturę wsi, tworząc szeroki plac-ulicę od plebanii - w miejscu tym powstał później targ, wokół którego budowali swoje domy osadnicy, głównie kupcy żydowscy, do których głównie odnoszą się najstarsze zachowane akta stanu cywilnego z 1814 r. Żydzi w latach 1823-1841 wybudowali bóżnicę, która z pewnością funkcjonuje pod koniec XIX w., lecz jej lokalizacja była bliżej nieznana. Ostatnio wskazano, że bóżnica, mykwa, cheder i dom rabina stały przy dzisiejszej ulicy Strażackiej, czyli przy drodze w kierunku cmentarza żydowskiego. Turski wystarał się o zezwolenie na odbywanie targów i jarmarków. Od centrum wsi prowadzi na wschód i zachód dawny trakt komunikacyjny o genezie jeszcze być może średniowiecznej. Obecnie są to ulice Ogrodowa i Krasickiego. W końcu - przed 1832 r. - Turski wieś wydzierżawił Onufremu Korulskiemu. Korulski mieszkał w Sulmierzycach w drewnianym, krytym gontem domu, a wdowa po Gabrielu Turskim zajmowała także drewniany dwór na podmurówce. W kompleksie dworskim było jeszcze

wiele innych budynków, w tym gorzelnia z browarem. Na tle 36 osad we wsi wyróżniała się wówczas murowana austeria Jacentego Różyckiego i wiatrak. W 1851 r. cała wieś spaliła się. Jeszcze w 1874 r. właścicielem majątku był inny Turski - Ksawery. W 1870 na folwarku Sulmierzyce (lecz nie wiadomo, czy w samej wsi) były 2 gorzelnie, fryszerka, młyn wodny i wiatrak. W 1890 r. Sulmierzyce posiadały, oprócz wspomnianej bóżnicy, szkołę początkową, założoną sto lat wcześniej, urząd gminy oraz 87 domów zamieszkałych przez 990 osób. Na folwarku mieszkało wówczas 212 osób w 22 domach. Wieś podlegała pod sąd okręgowy w Pajęcznie. Od co najmniej 1909 r. Sulmierzyce należały do Stefana Bzowskiego. W 1913 r. powołano do życia Kasę Pożyczkowo-Oszczędnościową z S. Korzeniowskim jako sekretarzem i buchalterem. Na początku XX w., z dużą pewnością można przyjąć, że w kwietniu 1910 r. (lub w 1907 r.) założono Ochotniczą Straż Pożarną, której naczelnikiem został Stefan Bzowski (a potem J. Bzowski?). W okresie międzywojennym Sulmierzyce, będące siedzibą gminy i mające ok. 1500 mieszkańców, należały do wyróżniających się osad w całej okolicy, w której część mieszkańców utrzymywała się z zajęć pozarolniczych, nadając jej charakter miejski. Około 1921 r. wieś składała się dokładnie ze 161 domów zamieszkałych przez 1133 osób, w tym 157 wyznania mojżeszowego. Na kolonii sulmierzyckiej żyło 268 osób w 29 domach. Żydów mieszkało tam 186. W tym samym czasie na folwarku znajdowało się 5 budynków mieszkalnych zajętych przez 57 osób. Bazując na tradycji związanej z małą olejarnią w Kółku Rolniczym, w 1937 r. wybudowano nową olejarnię, a rok wcześniej w SE części wsi tartak parowy. Jedną z ostatnich właścielek majątku Sulmierzyce była ok. 1930 r. żona J. Bzowskiego Maria Bzowska. Majątek miał wówczas liczyć 236 hektarów. Wydaje się, że jej rodzina żyła tu do II wojny św. Wiadomo, że w czerwcu 1938 r. majątek Bzowskich został sprzedany na licytacji i przeszedł w ręce geometry Łęskiego z Radomska i pani Bucholcowej z Piotrkowa.

Działania wojenne podczas I wojny św. nie przyniosły znacznych zniszczeń (artyleria niemiecka zainstalowała się pod Piekarami i stamtąd ostrzeliwała pozycje rosyjskie pod Chorzenicami i Antoniówką). Podczas II wojny w majątku sulmierzyckim, jak i w sąsiednich, ustanowiono zarząd komisaryczny. Nic nie wiadomo o poważniejszych zniszczeniach związanych z tym okresem, aczkolwiek był to czas prześladowań całej ludności, a hitlerowcy dopuścili się grabieży dzwonu „Jan” z sulmierzyckiej dzwonnicy. W tym czasie został też zniszczony

cmentarz żydowski, zlokalizowany niecały kilometr na N od wsi, (jak wszystkie w Polsce centralnej przepisowo poza obrębem danej miejscowości). Cmentarz ów jest widoczny jeszcze m.in. na mapach z 1934 i 1944 r.

W latach 1945-1946 powstaje Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Sulmierzycach. W 1947 r. powstaje Kółko Rolnicze w Sulmierzycach, a w roku 1950 powstaje Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna w Sulmierzycach. Od 1954 r. istniał w Sulmierzycach urząd Gromadzkiej Rady Narodowej. Kiedy w 1956 r. powstał powiat pajęczański gmina Sulmierzyce została włączona w jego obręb, a po reformie administracyjnej w 1975 r. znajdowała się w województwie piotrkowskim. Wcześniej, 1 stycznia 1973 r. Wojewódzka Rada Narodowa w Łodzi ustaliła w drodze uchwały obecny kształt gminy ze stolicą w Sulmierzycach. Wreszcie w 1999 r. gmina Sulmierzyce weszła w skład nowego powiatu pajęczańskiego.

W XVI w. dalej istnieje tu parafia Sulmierzyce, założona, jak podano wyżej, na pocz. XV w. Pleban, jak pisze Jan Łaski, został uposażony m.in. dwoma półłankami w każdym polu (łącznie 3 łany), placem i dwoma ogrodami przy karczmie dziedzica. Ponadto otrzymywał dziesięciny z folwarku, z 2,5 łanów kmiecych i dwu karczem. Od 1690 do 1731 r. do parafii w Sulmierzycach należał kościół filialny w Stróży.

Lucas Cranach Mł. (warsztat) (1525-1530)

Matka Boska z Dzieciątkiem

Sulmierzyce, d. kościół pw. św. Jadwigi, ob. pw. św. Erazma

(źródło: Wikipedia, domena publiczna)

Pierwszy drewniany kościół pw. św. Jadwigi (Śląskiej) spłonął w 1800 r., ale palił się podobno wcześniej kilkakrotnie. Na placu, ok. 100 m na S starego kościoła, wymurowano do 1806 r. nową świątynię pod wezwaniem św. Erazma biskupa męczennika. Kościół ma szatę klasycystyczną z dobudowanymi w latach 1884-1885 nawami bocznymi i wieżami. W 1934 ponownie częściowo spalony. Śladami po dawnej świątyni są najprawdopodobniej dwa ołtarze z XVII w., jeden z XVIII w. i barokowe ławki. W kościele zachowały się ponadto dwa klasycystyczne obrazy pędzla Wojciecha Gersona. Trzeci renesansowy obraz z lat 1525-1530 nieznanego autora ze szkoły Lucasa Cranacha został skradziony w 1995 r. Na południe od kościoła, na terenie dzisiejszego parku, znajdują się ukryte pod powierzchnią ziemi relikty dawnego cmentarza, którego

funkcjonowanie kończyło się po otwarciu po poł. XIX w. nowego cmentarza na N od wsi. W każdym razie wspomniany cmentarzyk jest widoczny jeszcze na mapach z 1934 i 1944 r. Po zniszczeniach wojennych i rabunkach w 1946 r. wybudowano nowe ogrodzenie cmentarza kościelnego. Po 1966 r. odnowiono wnętrze kościoła i wybudowano plebanię oraz dom parafialny. Data likwidacji starego cmentarza nie jest autorowi znana. W 2008 r. remont instalacji, a w 2015 r. postawiono na placu przykościelnym kaplicę przedpogrzebową.

Spośród zabytków nieruchomości w Sulmierzycach wyróżnia się oczywiście cały zespół kościoła pw. św. Erazma, w tym sam kościół i dzwonnica z ok. 1806 r. oraz otoczenie kościoła z lat 1800-1875. Dalej mamy nowy cmentarz parafialny założony na parceli dworskiej w 1852 r. i kapliczkę pw. św. Jana Nepomucena. Do niesakralnych zabytków zaliczono dawny urząd-sklep z pocz. XX w. i podobnie datowane cztery domy. Widać wyraźnie, że choć miejscowość ma metrykę średniowieczną, nie zachowały się na miejscu żadne ślady dawniejszej historii.

Wola Wydrzyna, zwana też Wydrzyńska Wola lub Wędrzyńska Wola pierwszą wzmiankę ma, jak się wydaje, dopiero w 1511 r. Została ona zapisana we wspomnianych już *Źródłach dziejowych* A. Pawińskiego. Następne wzmianki są z lat 1520, 1552, 1570. W XVI w. dziesięcina szła do Gniezna, zaś meszne pobierał pleban z Sulmierzyc. W 1552 r. właścicielem był Mikołaj Wolski, który miał 6 osadników na 4 łanach i 1 młyn. Podobno cześnik sieradzki Bogumił Walewski kupił w 1749 r. Chabielice, miał jednocześnie w posiadaniu m.in. Wolę Wydrzyną i Piekary. Wydaje się to niemożliwe, bowiem Bogumił Gabriel Walewski, cześnik sieradzki, urodził się dopiero w 1750 r. a zmarł w 1814 w Stróży. Jednak rzeczywiście był dziedzicem m.in. Woli Wydrzynej. Miał syna Stanisława piszącego się ze Stróży i Wydrzyna. Autorem prac historycznych chodzi zapewne o Stanisława Józefa, zmarłego w 1770 r., który w 1800 r. kupił prawdopodobnie majątek Wydrzyński od Stanisława i Bogumiła Sulimierskich herbu Starykoń. W połowie XIX w., lub raczej w pierwszej połowie XIX w., w parku z przełomu XVIII i XIX w., wybudowano w majątku pałac klasycystyczny wg projektu najprawdopodobniej Hilarego Szpiclowskiego, fundowany przez Walewskich (?). W 1827 r. we wsi żyło 80 mieszkańców w 12 domach. Podobno w drugiej połowie XIX w. wieś i majątek były już własnością rodziny Gerliczów. Wiadomo, że w 1860 r. gospodarzył tu Jakub Gerlicz herbu Sępiec. Podczas powstania styczniowego w Woli Wydrzynej stacjonował oddział Rybickiego. W 1886 r. dobra wydrzyńskie

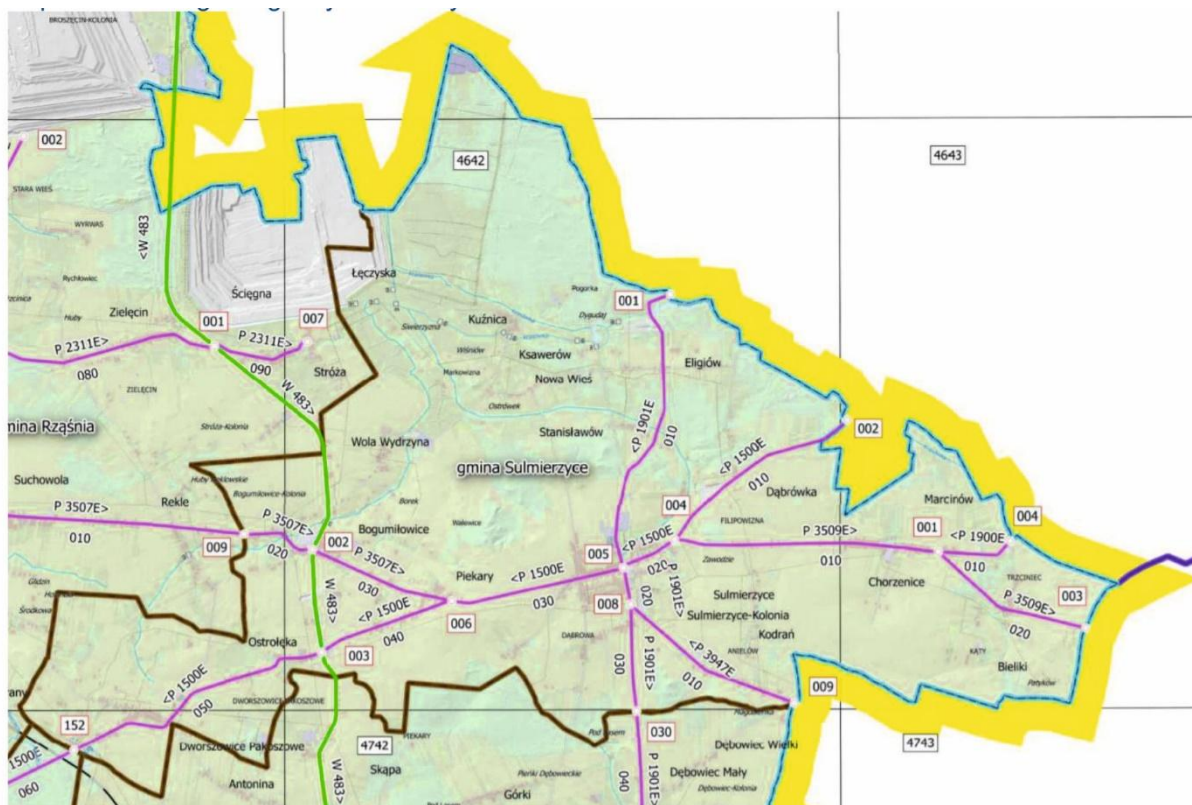
składały się z folwarków Wola Wydrzyna, Józefina, Bogumiłowice i kilku nomenklatur. Było tu 12 budynków murowanych i 45 drewnianych. Wieś składała się z 26 osad i 217 mórg. Pod koniec XIX w. w tutejszym majątku działała gorzelnia i 3 młyny wodne na Krętce. Istniało też gospodarstwo rybne, po którym do XXI w. pozostały stawy. Dwór i majątek w okresie międzywojennym był w ręku rodziny Wacława Pleszczyńskiego, którego matka Róża Pleszczyńska otrzymała w 1921 r. majątek w spadku po stryju Eugeniuszu Gerliczu i wyszła za Ludwika Pleszczyńskiego herbu Rola. W czasie okupacji hitlerowskiej był zarządzany przez Niemców. Po wojnie istniała tu szkoła, biura PGR-u, mieszkania prywatne. Po opuszczeniu przez PGR w 2004 r. pałac został zrujnowany i spalony. W 2014 r. znajdował się w rękach Józefa Małka i Jacka Mordalskiego. W 2020 r., jak stwierdzono naocznie, dwór niszczał dalej.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Na krajobraz kulturowy danego regionu składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne ludzi, ukształtowane w procesie rozwoju historycznego. Europejska Konwencja Krajobrazowa zauważa, że krajobraz jest istotnym składnikiem jakości życia i zachowania tożsamości współczesnych ludzi. Z tego powodu istotne jest zapobieganie i ograniczanie stopnia degradacji przestrzeni polskich miast i wsi. Ważna jest także promocja walorów krajobrazowych i kulturowych.

Ważnym składnikiem krajobrazu jest sieć komunikacyjna, stanowiąca o zewnętrznych powiązaniach gminy. Aczkolwiek poprzez Gminę Sulmierzyce przebiega tylko krótki odcinek drogi wojewódzkiej Łask-Częstochowa, to gmina jest skomunikowana z systemem dróg krajowych otaczających ją od północy, południa i wschodu: drogi nr 74, 42, 91 i 1 (łącznie z autostradą A1).

Centrum gminy, czyli Sulmierzyce, jest położone w odległości 15,5 km od siedziby powiatu – Pajęczna.

Gmina Sulmierzyce – sieć drogowa
(źródło: Strategia Rozwoju Gminy)

Przez gminę Sulmierzyce przebiegają m.in. odcinki następujących dróg⁹:

– droga wojewódzka:

- nr 483 Łask-Częstochowa (3,7 km)

– drogi powiatowe (33,7 km):

- 1500E Piotrków Trybunalski-Kalisko-Sulmierzyce-Pajęczno

- 1900E Chorzenice-Łękińsko

- 1901E Żłobnica-Sulmierzyce-Dębowiec

- 3507E Biała-Bogumiłowice-Piekary

- 3509E Sulmierzyce-Brudnice-Dobryszyc

- 3947E Radomsko-Sulmierzyce

oraz 18 dróg gminnych (241 km):

- 101088E (Parchliny) – gr. gm. Szczerców-Leśna Niwa-Kuźnica

- 109208E (Rekle) – gr. gm. Rząśnia-Dworszowice Pakoszowe

⁹ Źródło: Strategia Rozwoju Gminy Sulmierzyce. Numeracja i nazewnictwo dróg podlega ostatnimi laty zmianom.

- 109218E (Dąbrowa) – gr. gm. Rząśnia-Dworszowice Pakoszowe
-gr. gm. Strzelce Wielkie-(Antonina)
- 109251E Kolonia Sulmierzyce-Kodrań
- 109252E Wola Wydrzyna-Nowa Wieś-Eligiów
- 109253E Nowa Wieś-Sulmierzyce-Dąbrowa
-gr. gm. Strzelce Wielkie-(Zamoście)
- 109254E Stanisławów-Lesisko-Eligiów-gr. gm. Kleszczów-(Dębina)
- 109255E Dąbrówka-Kodrań-gr. gm. Kleszczów-(Żłobnica)
- 109256E Sulmierzyce-Dąbrowa-gr. gm. Strzelce Wielkie-(Strzelce Wielkie)
- 109257E Chorzenice-gr. gm. Lgota Wielka-(Krzywanice)
- 112303E (Dąbrówka)-gr. gm. Lgota Wielka-Kolonia Kąty-Trzciniec-Marcinów
- 109258E droga w Eligowie
- 109259E droga w Dworszowicach Pakoszowych
- 109260E Sulmierzyce, ul. Sadowa
- 109261E Sulmierzyce, ul. Pileckiego 16. 109262E droga przez Sulmierzyce
- 101363E (Antoniówka)-gr. gm. Kleszczów-Żłotniki-gr. gm. Kleszczów-(Żłobnica)
- 109263E droga bez nazwy, dz. nr ewid. 1439/1 obręb Sulmierzyce

Różne formy ochrony przyrody mają na celu eksponowanie specyficznych cech danego terytorium, a zwłaszcza ochronę krajobrazu. Takimi formami może być rezerwat przyrody, obszar Natura 2000, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne. Lesistość gminy Sulmierzyce ocenia się na ok. 16 % powierzchni.

Jedyną formą ochrony przyrody na terenie Gminy Sulmierzyce jest zaliczenie jako pomników przyrody kilku drzew. Do niedawna odnosiło się to do dwu jesionów wyniosłych i klonu pospolitego z parku podworskiego w Chorzenicach oraz 4 dębów szypułkowych ze wsi Ksawerów. Obecnie, wg uchwał RG Sulmierzyce nrnr LVI/372/2018 i X/66/19, za pomnikowe uważa się jedynie wspomniany klon oraz dwa dęby (źródło: Strategia gminy Sulmierzyce).

Oprócz tego chronione są parki podworskie.

Gmina Sulmierzyce należy do założonej w 2006 roku Lokalnej Grupy Działania „Kraina Wielkiego Łuku Warty” utworzonej z 18 gmin leżących na obszarze czterech powiatów: bełchatowskiego, pajęczańskiego, radomszczańskiego i wieluńskiego z siedzibą w Osjakowie. Celami strategicznymi, jakie stawia sobie LGD KWŁW są: działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, wiejsko-miejskich, przy uwzględnieniu ochrony oraz promocji środowiska naturalnego, krajobrazu i

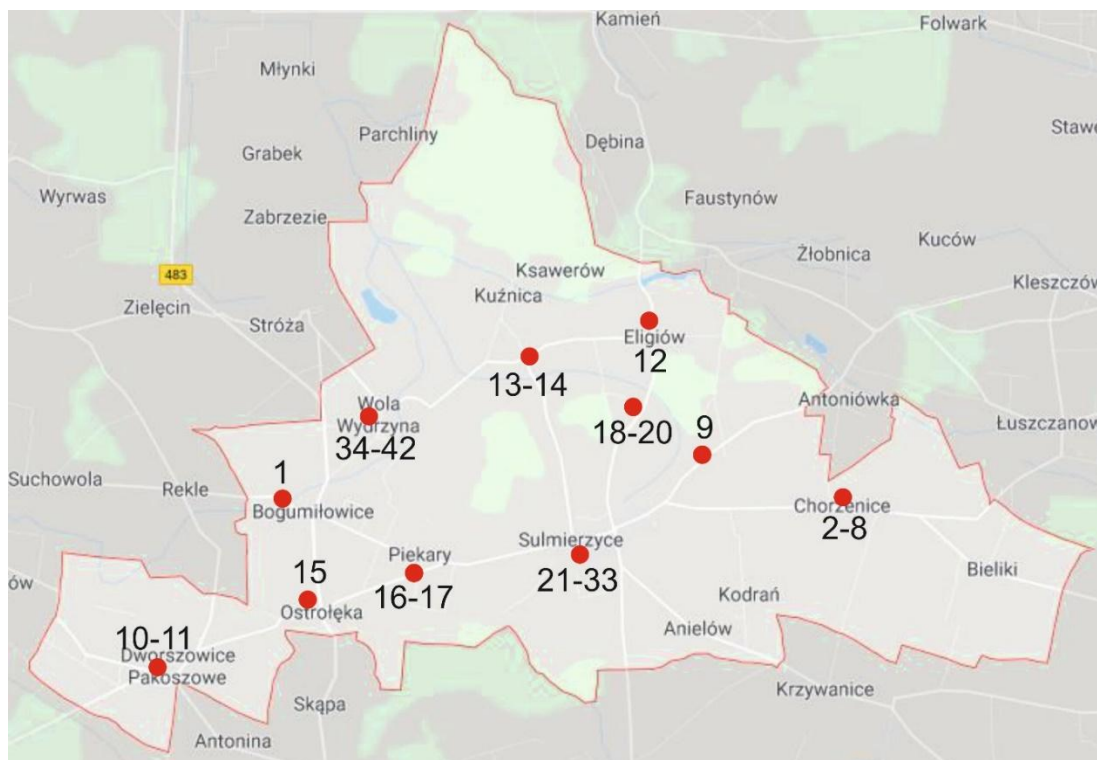
zasobów historyczno-kulturowych, podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki oraz popularyzacji i tworzenia produktów regionalnych.

Na obszarze gminy istnieją atrakcje turystyczne w postaci kompleksów zabytkowych budowli w Chorzenicach, Sulmierzycach i Woli Wydrzynej i tereny leśne. Uważa się, że wykorzystujące najbardziej atrakcyjnymi dla funkcji rekreacyjnej są tereny o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych, w tym zwarte kompleksy leśne, doliny rzek stały się podstawą rozwoju turystyki oraz zabudowy rekreacji indywidualnej.

Gmina czyni starania, aby podnieść atrakcyjność turystyczną regionu i dlatego podjęto decyzję o realizacji projektu: "Walory Krainy Wielkiego Łuku Warty podstawą rozwoju turystyki kulturowej i aktywnej w gminie Sulmierzyce", współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020 Oś priorytetowa VI Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu Działanie VI.2 Rozwój gospodarki turystycznej Poddziałanie VI.2.1 Rozwój gospodarki turystycznej. Cel bezpośredni projektu zdefiniowano następująco: rozwój turystyki kulturowej i aktywnej w oparciu o walory przyrodnicze i kulturowe gm. Sulmierzyce oraz promocję walorów turystycznych Krainy Wielkiego Łuku Warty. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez¹⁸: – aranżację turystyczną centrum Sulmierzyc; – budowę strzelnicy sportowej wraz z torem aktywności fizycznej oraz towarzyszącym zagospodarowaniem terenu; – zagospodarowanie walorów przyrodniczych zbiornika w miejscowości Dygudaj; – adaptację obiektu tzw. "Leśniczówki" na cele turystyczne wraz z towarzyszącym zagospodarowaniem terenu w formie parku linowego, wioski kuźniczej, platformy widokowej, – budowę dwóch stref aktywnego wypoczynku w formie siłowni zewnętrznych; – budowę ścieżki rowerowej na odcinku Sulmierzyce – Chorzenice. Zrealizowano także projekt rewitalizacji zabytkowego założenia parkowego w Chorzenicach i utworzenie zapory wodnej w miejscowości Winek¹⁰. Z pewnością istotnym uzupełnieniem tego programu może być wytyczenie różnych szlaków turystycznych, np. rowerowych, pieszych, konnych.

¹⁰ Źródło: Strategia Rozwoju Gminy.

5.2.4. Zabytki na terenie gminy Sulmierzyce

Zabytki na terenie gminy Sulmierzyce
(opracowanie własne wg GEZN i archiwum WUOZ Łódź, stan na 23.02.2024)

1. Bogumiłowice - krzyż przydrożny. 2. Chorzenice - dwór w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 3. Chorzenice - dwór, ob. lamus w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 4. Chorzenice - oranżeria w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 5. Chorzenice - park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 6. Chorzenice - gorzelnia w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 7. Chorzenice - ogrodzenie w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 8. Chorzenice - krzyż przydrożny. 9. Dąbrówka - krzyż przydrożny. 10. Dworszowice Pakoszowe - krzyż przydrożny. 11. Dworszowice Pakoszowe - cmentarz parafialny rzymsko-katolicki. 12. Eligiów - dom nr 10. 13. Nowa Wieś - krzyż przydrożny. 14. Nowa Wieś - krzyż przydrożny. 15. Ostrołęka - kapliczka. 16. Piekary - krzyż przydrożny. 17. Piekary - krzyż przydrożny. 18. Stanisławów - cmentarz żydowski. 19. Stanisławów - krzyż przydrożny. 20. Stanisławów - krzyż przydrożny. 21. Sulmierzyce - krzyż przydrożny. 22. Sulmierzyce - krzyż przydrożny. 23. Sulmierzyce - kościół p.w. św. Erazma Biskupa Męczennika w zespole kościoła parafialnego. 24. Sulmierzyce - dzwonnica w zespole kościoła parafialnego. 25. Sulmierzyce - ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego. 26. Sulmierzyce - kapliczka św. Jana Nepomucena w zespole kościoła parafialnego. 27. Sulmierzyce - cmentarz parafialny. 28. Sulmierzyce, pl. Kościuszki - dom nr 5. 29. Sulmierzyce, ul. Krasickiego - dom nr 89. 30. Sulmierzyce, ul. Ogrodowa - dom nr 4. 31. Sulmierzyce, ul. Strażacka - dom nr 4 (d.5). 32. Sulmierzyce, ul. Strażacka - dom nr 10. 33. Sulmierzyce - historyczny układ przestrzenny. 34. Wola Wydrzyna - krzyż przydrożny. 35. Wola Wydrzyna - krzyż przydrożny. 36. Wola Wydrzyna - dwór w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 37. Wola Wydrzyna - park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 38. Wola Wydrzyna - gorzelnia w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 39. Wola Wydrzyna - obora w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 40. Wola Wydrzyna - obora II w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 41. Wola Wydrzyna - spichlerz w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym. 42. Wola Wydrzyna - oficyna w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym (wpisana do rejestru zabytków, ob. nie istnieje).

Do składników wchodzących w zasób dziedzictwa kulturowego należą następujące elementy i formy przestrzenne:

- pojedyncze i zespołowe dzieła architektury i budownictwa;
- zabytkowe założenia zieleni;
- zabytki archeologiczne (stanowiska archeologiczne).

Krajobraz kulturowy, jego ochrona, kształtowanie i opieka nad jego elementami realizowana w różnych formach, powinien uwzględniać i spełniać oczekiwania społeczne, funkcje gospodarcze regionu i zasadę zrównoważonego rozwoju. Wymieniona problematyka powinna być brana pod uwagę przy konstruowaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.2.4.1. Zabytki nieruchome

Gmina Sulmierzyce nie jest szczególnie zasobna w zabytki, ale nie odstaje zbyt od innych gmin powiatu pajęczańskiego. Mimo to można tu wymienić zabytki sakralne (kościół, kaplice, cmentarze), świeckie (dwory i założenia podworskie wraz z parkami). Zabytki te zostały ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji. Oba wykazy są prowadzone na podstawie art. 22 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067). Prowadzony jest także rejestr zabytków, którego zasady prowadzenia określa rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków z 26 maja 2011 r. Ewidencja jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu danej gminy. Aktualne wykazy zabytków nieruchomych zamieszczono w rozdziale 5.3.

Ustalenie dla tych zabytków funkcji nawiązujących do ich pierwotnego przeznaczenia jest najbardziej właściwe z punktu widzenia konieczności utrzymania ciągłości historycznej użytkowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków i objętych ochroną konserwatorską.

W polityce ochrony zabytków należy uwzględniać:

- zachowanie i eksponowanie walorów dziedzictwa kulturowego gminy Sulmierzyce,
- konserwację i przywracanie do stanu właściwego zasobów, składników i walorów środowiska kulturowego,
- kształtowanie harmonijnego, współczesnego krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych i regionalnych.

Dziedzictwo kulturowe stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej. Ochrona dóbr kultury materialnej jest celem publicznym i także zadaniem polityki przestrzennej. Obiekty kultury materialnej winny być wykorzystywane i

użytkowane z zapewnieniem ochrony konserwatorskiej, rewaloryzacji i humanizacji oraz nadania im odpowiednich funkcji użytkowych.

Działania prowadzone w sferze ochrony krajobrazu kulturowego powinny zmierzać do:

- zachowania istniejącej zabudowy o wartościach zabytkowych i kompozycyjnych,
- konserwacji, rewaloryzacji i porządkowania zabytkowych parków, cmentarzy, zabytkowych budynków,
- zachowania i ochrony stanowisk archeologicznych,
- zachowania i konserwacji obiektów historycznych oraz dążenie do usunięcia elementów uznanych za zniekształcające założenia historyczne i rekonstrukcji cennych obiektów zniszczonych,
- dostosowania współczesnej funkcji do wartości obiektów zabytkowych.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w Woj. Łódzkim na lata 2020-2023 przypomniano, że wciąż obowiązuje nadrzędny cel strategiczny określony jako „Zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej”.

W wykazie obiektów i obszarów reprezentatywnych w Wojewódzkim Programie nie uwzględniono żadnego z terenu gminy Sulmierzyce, ale, co ciekawe, do obszarów kulturowych zaliczono tereny kopalni węgla brunatnego, w tym odkrywki „Szczerców”.

Natomiast w dokumencie „Strategia Rozwoju Gminy Sulmierzyce na lata 2021-2030” wyróżniono najcenniejsze obiekty i zespoły zabytkowe oraz określono uwarunkowania konserwatorskie, obowiązki ochrony konserwatorskiej dla stref i obiektów wynikające z planów zagospodarowania przestrzennego, a także omówiono kierunki i gotowe realizacje w tym zakresie na terenie gminy.

W „Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sulmierzyce” przypomniano, że obowiązują strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmujące obiekty zabytkowe wraz z ich sąsiedztwem oraz tereny cmentarzy i parków o walorach zabytkowych.

Takie strefy wskazano dla: cmentarzy rzymsko-katolickich, zespołów dworsko-parkowych w Chorzenicach i Woli Wydrzynej, terenów wokół kościołów, układy ruralistyczne i urbanistyczne, zespoły stanowisk archeologicznych.

Szczegółowe przepisy określono nst.:

dla wsi: Bogumiłowice, Dworszowice Pakoszowe i Sulmierzyce ustalono strefy ochrony konserwatorskiej układów przestrzennych.

W ich obrębie nakazano:

- ochronę układów ruralistycznych określonych przez sieć uliczną, linie regulacyjne ulic, osie kompozycyjne, charakter pierzei, wysokość i skalę zabudowy;
- obowiązek uporządkowania terenów z przypadkowych obiektów degradujących otoczenie zabytków;
- obowiązek nawiązania nową i modernizowaną zabudową do charakteru i skali zabudowy istniejącej pod względem formy, wysokości, lokalizacji – usytuowanie budynków w określonej tradycyjnej linii zabudowy, układ połaci dachowych;
- konieczność uwzględniania przez współczesne funkcje historycznego charakteru zabudowy i możliwości jej dostosowania bez naruszania wartości zabytkowej obiektów;
- obowiązek zachowania historycznych, komponowanych układów zieleni, zlokalizowanych na obszarze poszczególnych zespołów zabudowy;
- ograniczenie lub zakaz umieszczania urządzeń reklamowych.

W Studium określono także strefy ochrony konserwatorskiej ekspozycji, które obejmują przedpola Sulmierzyc oraz okolice kościoła pw. św. Erazma w tej miejscowości.

Dla tych stref ustalono:

- obowiązek porządkowania terenów z przypadkowych obiektów degradujących otoczenie zabytków;
- gabaryty i forma zabudowy, a także gabaryty zieleni oraz obiektów i urządzeń infrastruktury technicznej muszą uwzględniać ekspozycję zabytkowej dominanty przestrzennej wsi oraz jej historycznej zabudowy;
- ograniczenie lub zakaz lokalizacji urządzeń reklamowych;

- ograniczenie nowych nasadzeń zieleni wysokiej.

W strefie ochrony konserwatorskiej i obserwacji archeologicznej, która obejmuje obszary skupisk archeologicznych ustalono, że:

- dopuszcza się przekształcenia ograniczone uwarunkowaniami ochrony i obserwacji archeologicznej;
- ze względu na możliwość odkrycia obiektów mogących stanowić zabytki archeologiczne, roboty ziemne wymagają nadzoru archeologicznego;
- w przypadku odkrycia obiektów mogących stanowić zabytki archeologiczne, należy podjąć badania archeologiczne.

Strefy ochrony wyznaczano także w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. MPZP dla gminy Sulmierzyce, jak podkreślono w Studium, pokrywa cały teren gminy. Ustalenia dla tych stref nakładają obowiązek uzgodnień z organem ochrony konserwatorskiej rodzaju i sposobu prowadzenia działań inwestycyjnych w tych terenach.

Podsumowując należy podkreślić, że aktualnie, stosownie do obowiązujących uwarunkowań prawnych, wszelkie działania w tych obiektach wymagają prowadzenia postępowania uwzględniającego wymagania określone w przepisach odrębnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Wykorzystanie zabytku na cele użytkowe może się odbywać wyłącznie w sposób zapewniający zachowanie jego wartości. Wszelkie zmiany w otoczeniu i w sąsiedztwie w/w zabytków (przebudowa istniejących i budowa nowych obiektów oraz sposób zagospodarowania), których charakter może mieć wpływ na walory tych obiektów (np. ekspozycja) – nie mogą pogorszyć stanu zachowania zabytku ani naruszyć jego wartości bądź też w inny sposób ograniczyć możliwość właściwego korzystania z zabytku. W odniesieniu do obiektów archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wszelkie działania na terenie zabytku i w jego sąsiedztwie wymagają postępowania określonego w przepisach odrębnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Najcenniejsze zabytki na terenie gminy Sulmierzyce:

Obiekty sakralne

Sulmierzyce

- kościół pw. św. Erazma Biskupa Męczennika w zespole kościoła parafialnego,
- dzwonnica w zespole kościoła parafialnego,
- ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego,
- kapliczka św. Jana Nepomucena w zespole kościoła parafialnego

Sulmierzyce - kościół pw. św. Erazma Biskupa Męczennika
(fot. M. Urbański)

Sulmierzyce – fragment ogrodzenia kościoła pw. św. Erazma
(fot. M. Urbański)

Zespoły dworsko-pałacowe

Chorzenice

Chorzenice – dwór (stan na 2020 r.)
(fot. M. Urbański)

- dwór w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym,
- dwór, ob. lamus w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- oranżeria w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- ogrodzenie w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym

Wola Wydrzyna

- dwór w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- obora w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- obora II w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym
- spichlerz w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym

Wola Wydrzyna – dwór (stan w 2019 r.)
(fot. M. Urbański)

Cmentarze

Dworszowice Pakoszowe

- cmentarz parafialny

Stanisławów – macewa na cmentarzu żydowskim
(fot. M. Urbański)

Stanisławów

- cmentarz żydowski (tożsamy z cmentarzem żydowskim gminy sulmierzyckiej)

Sulmierzyce

- cmentarz parafialny

Kapliczki i krzyże

Dąbrówka

- krzyż przydrożny

Dworszowice Pakoszowe

- krzyż przydrożny

Ostrołęka

- kapliczka

Piekary

- krzyż przydrożny

Stanisławów

- krzyż przydrożny

- krzyż przydrożny

Sulmierzyce

- krzyż przydrożny

Wola Wydrzyna

-krzyż przydrożny

Dąbrówka – krzyż przydrożny
(fot. M. Urbański)

Miejsca pamięci

Sulmierzyce

- pomnik i tablica pamiątkowa na grobie rodziny Turskich

Sulmierzyce – nagrobek Turskich
(fot. M. Urbański)

Zabytki architektury

Na terenie gminy Sulmierzyce nie występują poza zespołami sakralnymi i dworskimi znaczące zabytki architektury np. mieszkalnej. Spotykamy jednak tu wciąż, choć coraz mniej liczną, popularną dawniej zabudowę wiejską:

Eligiów

- dom nr 10

Sulmierzyce

- pl. Kościuszki - dom nr 5

- ul. Ogrodowa - dom nr 4

- ul. Strażacka - dom nr 4 (d.5)

- ul. Strażacka - dom nr 10

Eligiów – dom
(fot. M. Urbański)

Sulmierzyce – dom na ul. Strażackiej 10
(fot. M. Urbański)

Mamy też dwa zarejestrowane zabytki architektury przemysłowo-technicznej:

Sulmierzyce

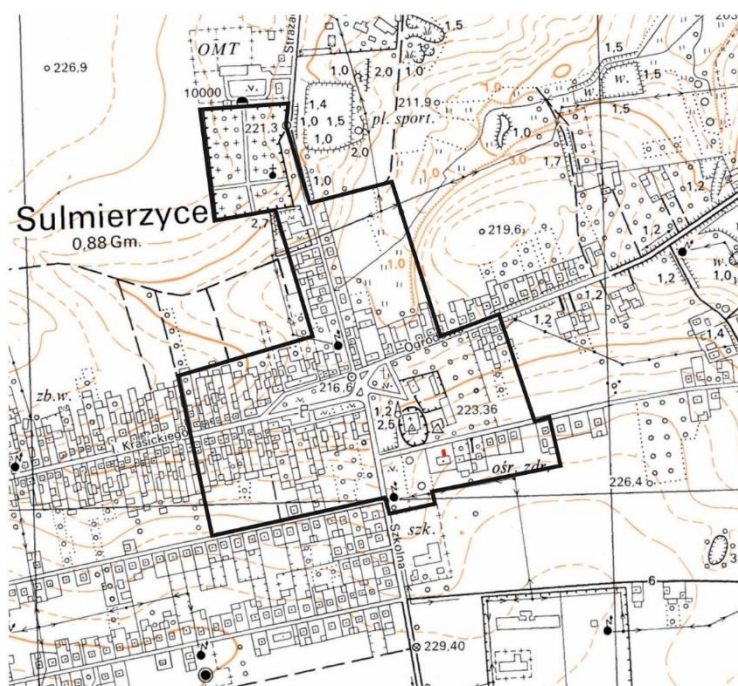
- gorzelnia w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym

Wola Wydrzyna

- gorzelnia w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym

Chorzenice – gorzelnia (stan w 2020 r.) – fot. M. Urbański

Sulmierzyce – historyczny układ przestrzenny (opracowanie własne wg GEZN Sulmierzyce)

Wartość zabytkową przedstawia sobą także historyczny układ przestrzenny Sulmierzyc.

Wszystkie obiekty zabytkowe znajdują się na terenie całej gminy i są opisane w zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków Nieruchomych¹¹.

Na terenie Gminy Sulmierzyce znajdują się 2 parki zabytkowe (wspomniane ogólnie wyżej):

- park dworski w Chorzenicach,
- park dworski w Woli Wydrzynej.

¹¹ Archiwalne i aktualne karty katalogowe w zasobie WUOZ w Łodzi.

Wola Wydrzyna – park dworski
(fot. M. Urbański)

5.2.4.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome, których ewidencja jest prowadzona w formie kart adresowych gromadzonych w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi są wpisane do rejestru zabytków lub do wojewódzkiej ewidencji zabytków ruchomych. Znajdują się one w obiektach sakralnych bądź prywatnych. W Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków znajdują się zabytki sepulkralne.

Do rejestru zabytków ruchomych, których aktualny wykaz jest do wglądu w archiwum WUOZ Łódź (skrócony wykaz patrz niżej), wpisane są zabytki znajdujące się w zespole kościoła pw. św. Erazma Biskupa Męczennika w Sulmierzycach.

W zasobach WUOZ za zabytki ruchome uznaje się także kapliczki i krzyże przydrożne, tu ujęte razem z zabytkami nieruchomymi (patrz załączony wykaz).

5.2.4.3. Zabytki archeologiczne

Ostrołęka, st. 7 – wykopaliska na cmentarzysku kultury łużyckiej
(fot. M. Urbański)

W dotychczasowych planach, jak np. w wyznaczono orientacyjne strefy ochrony archeologicznej „OW”. W 2011 r. na podstawie wykazów przekazanych na kartach, zgodnie z art. 7 nowelizacji ustawy o ochronie zabytków z 18 marca 2010 r., powstała Gminna Ewidencja Zabytków Archeologicznych, w której podano lokalizację i określono wszystkie dotychczas znane stanowiska archeologiczne na obszarze gminy Sulmierzyce. W dokumencie tym określono i naniesiono na mapy zaakceptowane przez WUOZ w Łodzi strefy ochrony archeologicznej. Następnie w 2019 r. zgodnie z „Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 października 2019 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem” oraz Instrukcją opracowywania kart adresowych NID sporządzono zweryfikowaną ewidencję stanowisk archeologicznych wraz z propozycją nowych stref ochrony i obserwacji.

Chorzenice – średniowieczny gródek stożkowaty
(fot. M. Urbański)

Stref ochrony i obserwacji archeologicznej wyznaczonych na podstawie szczegółowej analizy jest obecnie 16, a liczba łączna stanowisk sięgnęła 212, których aktualny wykaz podano w załączniku 1.

Ochrona zabytków archeologicznych jest także ujęta w Miejscowych Planach Zagospodarowania Przestrzennego uchwalonych już dla całej gminy.

5.2.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Sulmierzyce nie ma muzeum ani kolekcji publicznych. Najbliższe muzeum regionalne znajduje się w Radomsku, a inne w Łodzi i Częstochowie. Zabytki etnograficzne, archeologiczne i inne, które zgromadzone są głównie w Muzeum Regionalnym w Radomsku, pochodzą częściowo z terenu gminy Sulmierzyce. Natomiast wg aktualnego stanu wiedzy w Wieluniu, ani w Pajęcznie takowych nie ma. Zbiory muzealne, których część pochodzi z terenu gminy Sulmierzyce posiadają w swoich zasobach: Muzeum w Bełchatowie, Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi. Natomiast prowadzone w trakcie budowy zaplecza Odkrywki „Szczerców” badania wykopaliskowe dostarczyły ogromnych ilości materiału zabytkowego, który obecnie podlega opracowaniu i konserwacji. Decyzję co do miejsca ich przechowywania podejmie w przyszłości WUOZ Łódź.

5.2.6. Dziedzictwo niematerialne

Jako „dziedzictwo niematerialne” rozumie się „(...) zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki”. Definicję tę sformułowano w Konwencji UNESCO i przyjęto na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2003 r.

UNESCO prowadzi Listę Dziedzictwa Niematerialnego, obejmującą zwyczaje z całego świata. Lista ta ma się przyczyniać do rozpowszechniania wiedzy na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego a także zwiększać świadomość jego wagi.

Dziedzictwo niematerialne, ciągle odtwarzane przez wspólnoty i grupy lokalne w relacji z ich środowiskiem społecznym, historią, w ścisłym powiązaniu ze środowiskiem przyrodniczym, jest przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Wspomniana Konwencja wymienia następujące komponenty dziedzictwa niematerialnego:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu;
- spektakle i widowiska;
- zwyczaje, obyczaje i obrzędy świąteczne
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki;
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Na terenie Gminy Sulmierzyce wymienione elementy dziedzictwa niematerialnego są kultywowane i wykorzystywane w pracy przez szereg instytucji, stowarzyszeń, grup i osób indywidualnych, ponieważ gmina jest tradycyjnym i bogatym zapleczem zachowania i kultywowania obyczajów i sztuki ludowej regionu pajęczańskiego. Ważniejszymi ośrodkami ludowej twórczości artystycznej są: Ostrołęka, Bogumiłowice, Piekary i Sulmierzyce.

Niepoślednią rolę odgrywają tradycje chrześcijańskie, konsolidujące lokalną społeczność od setek lat: „Droga Krzyżowa” (tj. ulicami danej miejscowości), czuwanie przy Grobie Pańskim z okazji „Świąt Wielkiej Nocy” przy udziale druhow Ochothiczych Strażach Pożarnych, majowe śpiewy przy kapliczkach przydrożnych oraz „Święcenie pól” przy kapliczkach w poszczególnych sołectwach, odpusty parafialne, uroczyste obchody Bożego Ciała, dożynki

parafialne, obchody „Dnia Strażaka” św. Floriana - uroczysta msza święta i szereg imprez towarzyszących, orszak Trzech Króli.

Ochronie dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego służy działalność szeregu miejscowych organizacji, np. koła gospodyń wiejskich, które kultywują tradycje kulinarne, folklor muzyczny i inne tradycyjne formy ruchu artystycznego. W gminie Sulmierzyce zawiązano koła w Piekarach, Kodraniu i samych Sulmierzycach. Koła Gospodyń Wiejskich mają też za zadanie integrowanie lokalnej społeczności. Prowadzą też inne działania, dzięki którym współpracować mogą różne pokolenia. Nierzadko zajmują się pomocą innym oraz edukacją. Coraz częściej koła zakładane są i prowadzone przez młode kobiety, co odmienia wizerunek wsi. Wspólne pasje i chęć podejmowania inicjatyw na rzecz swojej wsi oraz ich mieszkańców - to właśnie łączy członków KGW.

Niezwykle ważną dla życia kulturalnego jest Gminna Biblioteka Publiczna w Sulmierzycach, która posiada ponad 15000 książek. Rokrocznie korzysta z jej zbiorów około 1000 osób. Placówka jest w pełni skomputeryzowana.

Działania Gminnej Biblioteki Publicznej w Sulmierzycach polegają na: 1) gromadzeniu, opracowywaniu i udostępnianiu zakupionych nowości książkowych; 2) popularyzacji czytelnictwa w środowisku lokalnym poprzez organizację wystaw, spotkań autorskich, konkursów literackich i plastycznych, a także organizowaniu czasu wolnego dzieci i młodzieży; 3) współdziałaniu z placówkami oświatowo-wychowawczymi; 4) gromadzeniu i dokumentowaniu wiedzy o regionie. Biblioteka prowadzi również działalność edukacyjną służącą przygotowaniu małych dzieci do wczesnych kontaktów z książkami i biblioteką. Przy bibliotece działa także kółko fotograficzne. Poza działalnością związaną stricte z upowszechnianiem czytelnictwa, biblioteka w Sulmierzycach prowadzi liczne i intensywne działania na rzecz upowszechniania kultury. Placówka odpowiada za organizację i koordynację większości wydarzeń odbywających się na terenie gminy, w tym zajęcia w świetlicach wiejskich. Jednym słowem Gminna Biblioteka w Sulmierzycach swoją działalnością wypełnia zadania domu kultury. Na terenie gminy Sulmierzyce upowszechnianiem kultury poza Gminną Biblioteką Publiczną i świetlicami zajmują się również zarejestrowane stowarzyszenia, które zgodnie z zapisami swoich statutów podejmują czynności mające na celu promowanie walorów turystycznych sołectwa, wsparcie rozwoju kulturalnego i oświatowego, a także organizują imprezy kulturalne, wystawy, festyny i konkursy w sołectwach, na terenie których działają. W gminie działa także Koło Rękodzieła Artystycznego „Sul-Mirki”, Gminna Orkiestra Dęta oraz Klub Senior +.

Ochotnicze Straże Pożarne – wszystkie jej oddziały są silnymi ośrodkami kulturalnymi na wsiach, a ich najważniejszym sposobem działania w obszarze kultury jest organizacja konkursów, festynów. Na terenie gminy działa kilka jednostek OSP: Sulmierzyce, Dworszowice Pakoszowe, Bogumiłowice, Chorzenice, Kuźnica. Ponadto, oprócz swojej zasadniczej działalności, miejscowe kluby sportowe kultywują tradycyjne wartości, niejako w zgodzie ze swoimi nazwami: Ludowy Klub Sportowy „Słowian” w Dworszowicach Pakoszwowych i Akademia Sportu Sulmierzyce. Do tego trzeba wymienić szereg stowarzyszeń o charakterze kulturalno-społecznym, jak np. Oddział Rejonowy Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Pajęcznie, Koło Nr 2 Sulmierzyce i inne. Ludowy Klub Sportowy „Unia” w Sulmierzycach, który zajmował się głównie piłką nożną, funkcjonował jeszcze do niedawna – w spisie klubów sportowych Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe LKS „Unia” Sulmierzyce nadal figuruje i być może wznowi aktywną działalność.

Elementem kultywowania historii i dziedzictwa niematerialnego jest pamięć o znanych i wybitnych ludziach pochodzących z regionu lub z nim związanych. Do takich osób możemy m.in. zaliczyć:

- Bogusławscy herbu Ostoja – rodzina właścicieli Bogusławic i innych wsi w XV-XVI w.
- Bogusławski Michał – właściciel majątku Ostrołęka przed II wojną św.
- Bzowscy herbu nowina - rodzina właścicieli majątku Sulmierzyce od 1909 do 1939 r.
- Stefan Bzowski - pułkownik WP, komendant straży pożarnej w Sulmierzycach
- Chorzeńscy herbu Strykoń – właściciele Chorzenic w XVI w.
- Kobierzycki Stanisław herbu Nałęcz – właściciel Chorzenic i budowniczy gorzelni w 1886 r.
- Kwaśniewski Lucjan – nauczyciel, twórca POW w Sulmierzycach
- Modelski Zdzisław – urodzony w 1865 r. w Bielikach, członek rodziny właścicieli bielickiego majątku
- Pleszczyńscy herbu Rola (Róża, Wacław, Ludwik, Elżbieta) – właściciele majątku Wola Wydrzyna w XX w.
- Pstrokońscy herbu Poraj – właściciele Chorzenic w XVII w. i XIX w.
- Sulimierscy herbu Strykoń – właściciele Sulmierzyc, Woli Wydrzynej w XV-XVIII w.
- Sulimierski Jan – właściciel Sulmierzyc w XVI w.
- Sulimierski Filip – redaktor „Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego”
- Witalis Studziński – organizator szkoły w Sulmierzycach w okresie

międzywojennym

- Szemykowski *vel* Siemikowski Stognev – urodzony w Bogumiłowicach ok. 1508 r. właściciel wsi
- Turscy herbu Rogala – rodzina właścicieli majątku Sulmierzyce do pocz. XX w.
- Turski Gabriel – wojski sieradzki, właściciel Sulmierzyc na pocz. XIX w.
- Walewscy herbu Kolumna – właściciele w XVIII-XIX w. Bogumiłowic, Chorzenic, Piekar i Woli Wydrzynej
- Walewski Wincenty – właściciel Woli Wydrzynej, oficer powstania styczniowego

Sulmierzyce – nagrobek Anastazego Turskiego
(fot. M. Urbański)

Duże znaczenie ma też możliwość i udział społeczności lokalnej w kulturalno-promocyjnych imprezach powiatowych, jak np. Jarmark Bożonarodzeniowy odbywający się przed Świętami Bożego (stoiska handlowe z ozdobami, rękodziełem tradycyjnymi potrawami, wypiekami, miodami, chlebem itp.), Kiermasz Wielkanocny odbywający się w sobotę, przed niedzielą palmową (stoiska handlowe z ozdobami, rękodziełem tradycyjnymi potrawami, wypiekami, miodami, chlebem itp.), Cepeliada.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Przepisy prawne regulujące normy postępowania z zabytkowymi obiektami, zespołami obiektów i założeniami urbanistycznymi wpisanymi do rejestru i ewidencji zabytków, są opublikowane w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067). Przepisy te, obowiązujące niezależnie od lokalizacji obiektu zabytkowego, określają rodzaj i zakres postępowania i wykonywania wszelkich prac związanych z zabytkami, zmiany ich funkcji i charakteru, a które wymagają zezwoleń i decyzji urzędów konserwatorskich.

W rozporządzeniu z dnia 2 sierpnia 2018 r. (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609) Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego określał zasady prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, architektonicznych i archeologicznych oraz innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Minister określał także wymagania wobec osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych, określa tryb i sposób wydawania pozwoleń, ponadto wymagania, jakie powinien spełniać wniosek i pozwolenie na prowadzenie wspomnianych już prac.

W szczególności ww. rozporządzenie precyzuje:

- kwalifikacje, jakie powinny posiadać osoby uprawnione do prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich, badań architektonicznych;
- dodatkowe wymagania, jakie powinny spełniać osoby kierujące robotami budowlanymi;
- sposób potwierdzenia posiadanych kwalifikacji i dodatkowych wymagań;
- standardy prowadzenia dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytku ruchomym wpisanym do rejestru zabytków oraz dokumentowania prac archeologicznych.

5.3.1. Zabytki nieruchome w rejestrze zabytków

Do rejestru zabytków wpisu dokonuje właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków zgodnie z art. 9 i art. 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W rejestrze zabytków nie umieszcza się zabytków wpisanych do inwentarzy muzealnych lub wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego. Kwestie związane z ochroną zbiorów muzealnych reguluje ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 1997 r., nr 5, poz. 24; Dz. U. z 2012 r., poz. 987).

Na terenie gminy Sulmierzyce zabytki nieruchome tworzą niejednokrotnie skupiska, z których to skupisk pojedyncze elementy są wpisane do rejestru.

Gmina Sulmierzyce

Lista zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków woj. łódzkiego

(stan na 26.02.2024 r., źródło: WUOZ w Łodzi)

L.p.	Miejscowość	Zabytek	Datowanie	Nr rejestru	Z dnia
1.	Chorzenice	Dwór-lamus	1 poł. XVII w.	247/A	1967-08-29
2.	Chorzenice	Dwór	1 poł. XIX w.	642/A	1967-08-29
3.	Chorzenice	Oranżeria dworska	1 poł. XIX w.	643/A	1967-08-29
4.	Chorzenice	Park dworski	XVIII/XIX w.	644/A	1967-08-29
5.	Wola Wydrzyna	Dwór	XVIII/XIX w.	25/A	1960-05-09
6.	Wola Wydrzyna	Park dworski	XVIII/XIX w.	328/A	1983-08-31

Według punktu 29 wykazu prowadzonych przez WUOZ Łódź postępowań, na dzień 10.07.2023 r., prowadzi się prace nad wpisem do rejestru zabytków otoczenia i kościoła pw. św. Erazma Biskupa Męczennika w Sulmierzycach.

5.3.2. Zabytki nieruchome w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków

Na terenie Gminy Sulmierzyce zlokalizowano następujące zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, zgodnie z wytycznymi ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 21.

Gmina Sulmierzyce
Lista zabytków nieruchomych wpisanych do
Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków
 (stan na 26.02.2024 r., źródło: WUOZ w Łodzi)

Lp.	Miejscowość	Zabytek	Datowanie	Ulica
1.	Dworszowice Pakoszowe	Cmentarz rzymskokatolicki	1 poł. XX w.	
2.	Stanisławów	Cmentarz żydowski	2 poł. XIX w.	
3.	Sulmierzyce	Dzwonnica kościoła par. pw. św. Erazma	ok. 1806 r.	Ogrodowa 32
4.	Sulmierzyce	Kościół parafialny rzymsko- katolicki pw. św. Erazma	1800-1806 r.; 1885 r.	Ogrodowa 32
5.	Sulmierzyce	Cmentarz rzymskokatolicki	2 poł. XIX w.	

5.3.3. Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków

Gminna Ewidencja Zabytków oparta o art. 22 ust. 4 i 5 Ustawy z 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) zawiera zabytki nieruchome wpisane do rejestru, zabytki nieruchome wpisane do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków oraz wg przepisów inne zabytki nieruchome wyznaczone do ochrony i opieki przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków, która zgodnie z art. 21 Ustawy o ochronie zabytków stanowi podstawę sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, jest prowadzona, jak wspomniano, w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych. Karta adresowa zawiera w szczególności wskazanie rodzaju zabytku, jego nazwę i miejsce położenia z podaniem miejscowości, nazwy ulicy i numeru posesji oraz nazwy gminy, powiatu i województwa.

Głównym celem prowadzenia ewidencji zabytków jest zebranie i opracowanie najistotniejszych informacji o obiektach zabytkowych, niezbędnych do prowadzenia planowej polityki konserwatorskiej w zakresie:

- wpisów do rejestru zabytków;

- współpracy konserwatora przy opracowywaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- prac remontowo-budowlanych;
- dofinansowania prac konserwatorskich;
- przygotowywaniu szczegółowej dokumentacji obiektów dziedzictwa kulturowego.

Trzeba podkreślić, że Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym, tzn. powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. W gminie Sulmierzyce została przyjęta jej najnowsza wersja Zarządzeniem Nr 28/2021 Wójta Gminy Sulmierzyce z dnia 21 czerwca 2021 r.

GMINA SULMIERZYCE Wykaz obiektów w zasobie gminnej ewidencji zabytków (w tym wpisane do rejestru zabytków). Stan na dzień 16.02.2024 r.							
L.p.	Miejscowość	Gmina	Obiekt	Nr działki	Forma ochrony	Fotografia	Uwagi
1.	Bogumiłowice	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 203 obręb 0002	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
2.	Chorzenice 46	Sulmierzyce	Dwór w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 309 Obręb 0003	Wpisany do rejestru zabytków pod nr 642/A, dec. nr KL.IV-680/433/67 z dnia 29.08.1967 r.		
3.	Chorzenice 47	Sulmierzyce	Dwór – Lamus w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 309 Obręb 0003	Wpisany do rejestru zabytków pod nr 247/A, dec. nr KL.IV-680/432/67 z dnia 29.08.1967 r.		
4.	Chorzenice	Sulmierzyce	Oranżeria w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 310/2 Obręb 0003	Wpisana do rejestru zabytków pod nr 643/A, dec. nr KL.IV-680/434/67 z dnia 29.08.1967 r.		

5.	Chorzenice	Sulmierzyce	Park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 308; 309, 310/ 1; 310/2; 628 Obręb 0003	Wpisany do rejestru zabytków pod nr 644/A, dec. nr KL.IV-680/453/67 z dnia 29.08.1967 r.		
6.	Chorzenice 45	Sulmierzyce	Gorzelnia w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 308 Obręb 0003	Mpzp Uchwała nr XXX/176/2017		
7.	Chorzenice	Sulmierzyce	Ogrodzenie w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 308; 309, 310/2; 628 Obręb 0003	Mpzp Uchwała nr XXX/176/2017		
8.	Chorzenice	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 285, Obręb 0003	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
9.	Dąbrówka	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 5 Obręb 0005	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
10.	Dworszowice Pakoszowe	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 516/2 Obręb 0006	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
11.	Dworszowice Pakoszowe	Sulmierzyce	Cmentarz parafialny	Dz. nr 927;928 Obręb 0006	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		
12.	Eligiów	Sulmierzyce	Dom nr 10	Dz. nr 128/2 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
13.	Nowa Wieś	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 146/1 Obręb 0012	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		

14.	Nowa Wieś	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 108/1 Obręb 0012	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		
15.	Ostrołęka	Sulmierzyce	Kapliczka	Dz. nr 275/1 Obręb 0013	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
16.	Piekary	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 192 Obręb 0015	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
17.	Piekary	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 111 Obręb 0015	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
18.	Stanisławów	Sulmierzyce	Cmentarz żydowski	Dz. nr 135 Obręb 0016	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
19.	Stanisławów	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 130 Obręb 0016	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
20.	Stanisławów	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 112/1 Obręb 0016	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
21.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 1363 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr VII/35/2011		
22.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 1383 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
23.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Kościół par. p.w. św. Erazma Biskupa Męczennika w zespole	Dz. nr 1288/3 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		

			kościół parafialny				
24.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Dzwonnica w zespole kościół parafialny	Dz. nr 1288/3 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
25.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Ogrodzenie w zespole kościół parafialny	Dz. nr 1288/3 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
26.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Kapliczka św. Jana Nepomucena w zespole kościół parafialny	Dz. nr 1289/1 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
27.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Cmentarz parafialny	Dz. nr 662 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
28.	Sulmierzyce pl. Kościuszki	Sulmierzyce	Dom nr 5	Dz. nr 615 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
29.	Sulmierzyce Ul. Krasickiego	Sulmierzyce	Dom nr 89	Dz. nr 607 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
30.	Sulmierzyce Ul. Ogrodowa	Sulmierzyce	Dom nr 4	Dz. nr 1394 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		
31.	Sulmierzyce Ul. Strażacka	Sulmierzyce	Dom nr 4	Dz. nr 627 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		Dawny nr 5
32.	Sulmierzyce Ul. Strażacka	Sulmierzyce	Dom nr 10	Dz. nr 1387 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		
33.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Historyczny układ przestrzenny		Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		

34.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 77 Obręb 0014	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
35.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 142/2 Obręb 0014	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		
36.	Wola Wydrzyna 60	Sulmierzyce	Dwór w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 9/14, Obręb 0018	Wpisany do rejestru zabytków pod nr 25/A, dec. KL.III-52/48/60 z dnia 09.05.1960 r.		
37.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 9/14 Obręb 0018	Wpisany do rejestru zabytków pod nr 328/A, dec. KL.IV-5340/45/83 z dnia 31.08.1983r.		
38.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Gorzelnia w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 15/2 Obręb 0018	Mpzp Uchwała nr IV/20/2015		
39.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Obora w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 15/2 Obręb 0018	Mpzp Uchwała nr IV/20/2015		
40.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Obora II w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 15/2 Obręb 0018	Mpzp Uchwała nr IV/20/2015		
41.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Spichlerz w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 15/3 Obręb 0018	Mpzp Uchwała nr IV/20/2015		
42.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Oficina w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 9/14 Obręb 0018	Wpisana do rejestru zabytków 996-XVI-7 z 09.05.1960 r.		Nie istnieje, wyłączenie z GEZ po skreśleniu z rejestru zabytków

5.3.4. Obiekty zaproponowane do wpisania i do wykreślenia z Gminnej Ewidencji Zabytków

Podczas prac nad Gminną Ewidencją Zabytków Nieruchomych na terenie Gminy Sulmierzyce wytypowano nst. nowe zabytki do umieszczenia w Ewidencji¹².

GMINA SULMIERZYCE Wykaz obiektów nowopisanych do gminnej ewidencji zabytków Stan na dzień 30.09.2019 r.							
Lp.	Miejscowość	Gmina	Obiekt	Nr działki	Forma ochrony	Fotografia	Uwagi
1.	Bogumiłowice	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 203 obręb 0002	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
2.	Chorzenice	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 285, Obręb 0003	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
3.	Dąbrówka	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 5 Obręb 0005	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
4.	Dworszowice Pakoszowe	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 516/2 Obręb 0006	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
5.	Eligiów	Sulmierzyce	Dom nr 10	Dz. nr 128/2 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		

¹² Trzeba zaznaczyć, że wg definicji stosowanej w Wydziale Zabytków Ruchomych i Rejestru Zabytków WUOZ Łódź kapliczki, krzyże przydrożne i pomniki nagrobne są zaliczane do kategorii zabytków ruchomych zgodnie z interpretacją Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie i opiece nad zabytkami.

6.	Nowa Wieś	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 146/1 Obręb 0012	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
7.	Nowa Wieś	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 108/1 Obręb 0012	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		
8.	Ostrołęka	Sulmierzyce	Kapliczka	Dz. nr 275/1 Obręb 0013	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
9.	Piekary	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 192 Obręb 0015	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
10.	Piekary	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 111 Obręb 0015	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
11.	Stanisławów	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 130 Obręb 0016	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
12.	Stanisławów	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 112/1 Obręb 0016	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
13.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 1363 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr VII/35/2011		
14.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 1383 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
15.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego	Dz. nr 1288/3 Obręb 0017	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/200 5 zm. Uchwałą XXX/176/2017		

16.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 77 Obręb 0014	Mpzp Uchwała nr XXVI/134/2005 zm. Uchwałą XXX/176/2017		
17.	Wola Wydrzyna	Sulmierzyce	Krzyż przydrożny	Dz. nr 142/2 Obręb 0014	Mpzp Uchwała nr VII/32/2015		

Zabytki skreślone z ewidencji

GMINA SULMIERZYCE Wykaz obiektów skreślonych z gminnej ewidencji zabytków Stan na 2019 r. (do weryfikacji)							
L.p.	Miejscowość	Gmina	Obiekt	Nr działki	Forma ochrony	Fotografia	Uwagi
1.	Chorzenice	Sulmierzyce	Zespół dworsko-parkowy	Dz. nr 308; 309, 310/2 ; 628, Obręb 0003			Obiekty zespołu objęte ochroną indywidualną
2.	Chorzenice	Sulmierzyce	Magazyn w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 308, Obręb 0003			Obiekt nie istnieje
3.	Sulmierzyce	Sulmierzyce	Zespół kościoła parafialnego	Dz. nr 1288/3 Obręb 0017			Obiekty zespołu objęte ochroną indywidualną
4.	Sulmierzyce ul. Kościuszki	Sulmierzyce	Dom nr 19	Dz. nr 511 Obręb 0017			Dom nie istnieje

5.	Wola Wydrzyzna	Sulmierzyce	Oficyna w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Dz. nr 9/14 Obręb 0018	Wpisana do rejestru zabytków 996-XVI-7 z 09.05.1960 r.		Nie istnieje, wyłączenie z GEZ po skreśleniu z rejestru zabytków
----	----------------	-------------	---	---------------------------	--	---	--

W porównaniu z aktualną GEZN widoczne są na przestrzeni lat zmiany: w latach 2009-2012 ubyło lub zmieniono kwalifikację dla 18 zabytków. Między innymi zespół dworsko-parkowy w Chorzenicach (ochrona indywidualna), tamtejszy magazyn, zespół kościoła parafialnego w Sulmierzycach (ochrona indywidualna) i dom nr 19 także w Sulmierzycach. W latach 2012-2019 skreślono łącznie 5 zabytków, wykazanych w powyższej tabelce. Są to głównie układy przestrzenne wsi: Bogumiłowice, Chorzenice, Dworszowice Pakoszowe, Piekary (źródło: archiwum WUOZ Łódź; Studium Programowe 2017; Plan rozwoju gminy 2009). Trzeba zauważyć, że na wykreślenie czeka zniszczona, jak zaznaczono w GEZN, oficyna w Woli Wydrzynej, a na wpis do rejestru zasługuje gródek na wyspie, będący prawdopodobnie pierwszą siedzibą późnośredniowiecznych właścicieli, a także domniemany gródek stożkowaty w Chorzenicach, nie uwzględniony nawet w Gminnej Ewidencji Zabytków Archeologicznych (wymaga weryfikacji archeologicznej).

Chorzenice – późnośredniowieczny gródek na wyspie obok lamusa
(fot. M. Urbański)

Poza tym rzuca się w oczy brak dobrych przykładów dawnego budownictwa wiejskiego czy układów ruralistycznych, choć np. ciekawy jest, poza Sulmierzycami, zachowany układ wsi Dworszowice (wielodrożna) lub Bogumiłowice (ulicówka), część wsi Chorzenice o historycznym układzie przestrzennym. Ostatnio jednak zrezygnowano z ochrony tych układów, wykreślając je z Gminnej Ewidencji Zabytków Nieruchomych (porównaj odpowiednie dokumenty programowe i archiwum WUOZ).

Parki kulturowe

Na terenie gminy Sulmierzyce brak parków kulturowych, ale celowym jest utworzenie parku kulturowego w Chorzenicach, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej w tym poświadczonej śladami archeologicznymi:

5.4. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do: – zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, – zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, – udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, – przeciwdziałania kradzieży, zaginięcia lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę. – kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, – uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Większość zabytków ruchomych stanowi wyposażenie kościołów. Najcenniejsze są wpisane do rejestru zabytków ruchomych. Ze względów bezpieczeństwa ich listy nie są upubliczniane. Ich stan zachowania jest z reguły bardzo dobry – poddawane są bieżącym konserwacjom. Najcenniejsze są oczywiście najstarsze dzieła sztuki – obrazy, rzeźby, czy wystrój kościołów. Do zabytków ruchomych należą także (jeśli są zachowane) epitafia i płyty osadzone na murach kościoła oraz polichromie.

Zgodnie z pismem WUOZ-ZRR.5135.59.2023 na terenie gminy Sulmierzyce doliczono się 18 sztuk zabytków ruchomych. Do zabytków ruchomych zalicza się również krzyże i kapliczki przydrożne (tu włączone do tabeli zabytków nieruchomych - patrz wykaz). Na terenie gminy Sulmierzyce, podobnie jak na terenie całej Polski, zwyczaj stawiania kapliczek, figur i krzyży sięga czasów odległych na tyle, że stały się one jednym z najbardziej charakterystycznych elementów pejzażu kraju. Stawiane przy drogach, zwłaszcza na ich skrzyżowaniach, pełniły funkcje punktów orientacyjnych, stawiano je na miejscach wypadków śmiertelnych i zbrodni. W czasach epidemii, lokalizowane na rogatkach miejscowości, miały chronić mieszkańców przed nieszczęściem. W XIX w., po uwłaszczeniu chłopów, stawiano je szczególnie chętnie na skrajach pól, a po Powstaniu Styczniowym 1863-1864 r. – na miejscach pochówku powstańców lub dla upamiętnienia bitew i potyczek. Wykaz wpisanych do ochrony zabytków w tej kategorii zamieszczono wyżej.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy Sulmierzyce¹³

Dla ochrony zabytków, których zasady opisano w szczegółowych przepisach i zacytowano np. w „Studium Uwarunkowań...” wyznaczono w gminie Sulmierzyce strefy ochrony konserwatorskiej dla:

- cmentarzy rzymsko-katolickich,
- zespołów dworsko-parkowych,
- terenów wokół kościołów,
- układy ruralistyczne i urbanistyczne,
- zespoły stanowisk archeologicznych.

Są to:

- Chorzenice – zespół pałacowo-parkowy
- Sulmierzyce – zespół kościoła parafialnego

¹³ Sposób ochrony ujęty w tabelach i wykazach zamieszczonych powyżej.

- Wola Wydrzyna – zespół dworsko-parkowy
 - Dworszowice – teren zespołu kościelnego
 - cmentarze w Dworszowicach Pakoszowych, Sulmierzycach,
 - Sulmierzyce – układ przestrzenny wsi,
- w których są zlokalizowane zabytki o największym znaczeniu.

Sulmierzyce – chroniony układ przestrzenny
(źródło: opracowanie własne dla GEZN Sulmierzyce)

W tej kategorii obiektów zabytkowych jak widać, wyróżniają się przede wszystkim obiekty architektury sakralnej oraz zespoły dworsko-pałacowe.

Spośród nich na czoło zgodnie z WPOnZ 2020-2023, Strategią Rozwoju Gminy Sulmierzyce 2021-2030 oraz Studium Uwarunkowań Gminy Sulmierzyce wysuwają się nst. zabytki o ponadregionalnym znaczeniu:

- późnorenesansowy dwór-lamus z Chorzenic – z XVII w.,

Znaczenie regionalne przypisuje się nst. zabytkom:

- kościół parafialny pw. św. Erazma w Sulmierzycach,
- relikty XIX-XX wiecznego założenia dworsko-parkowo-folwarcznego w Chorzenicach obejmujące pałac, oranżerię park i gorzelnię,

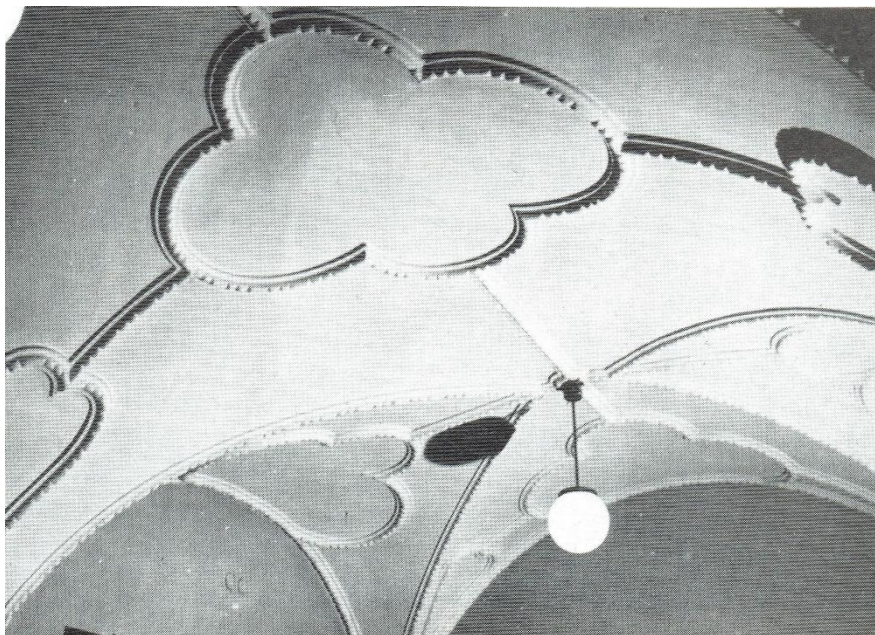
- relikty XIX-XX-wiecznego założenia dworsko-parkowo-folwarcznego w Woli Wydrzynej, obejmującego pałac, park, gorzelnię i zabudowania folwarczne wraz z nieistniejącą od niedawna oficyną.

1. Chorzenice

Dwór z 1. połowy XVII w., ceglany, pełnił funkcje mieszkalne, później został przekształcony w lamus, a po II wojnie światowej mieścił przedszkole, część szkoły podstawowej i gminnej biblioteki publicznej w odbudowanych w latach 60-tych wnętrzach. Wpisany do rejestru zabytków obecnie w rękach prywatnych, niezamieszkały. Dwór został z pewnością wmurowany przed 1655 r. Analogię dla tego zabytku znajdujemy w postaci „zamku” w Działoszynie, a walory obronne dworu w Chorzenicach potwierdzają mury partii parterowej, których grubość sięga 120 cm, a ponadto pierwotnie ilość otworów wejściowych była mniejsza, niż po XIX-wiecznej przebudowie. Omawiany budynek to podpiwniczone, dwukondygnacyjne założenie na planie wydłużonego prostokąta o wymiarach 39,2x8,6 m. Za wyjątkiem partii środkowej zastosowano jednotraktowy układ wewnątrz na wszystkich kondygnacjach. Na parterze części centralnej ulokowano reprezentacyjną sień z kominkiem. Z tej sieni na piętro prowadzi klatka schodowa. Ściany na piętrze mają „tylko” 90 cm grubości. Wewnątrz zachowały się kamienne, profilowane portale, herby właścicieli na zwornikach kamiennych i późnorenesansowa dekoracja stiukowa w stylu kalisko-lubelskim, dość często spotykanym w Polsce centralnej. Ponadto przetrwały tam nabijane gwoździami żelaznymi drewniane drzwi wejściowe.

Chorzenice - dwór-lamus z XVII w. – elewacja wschodnia
(fot. M. Urbański)

Chorzenice – dwór-lamus z XVII w. – sklepienie w sieni
(źródło: wg. W. Puget 1989, fot. J. Roj - archiwum WUOZ Łódź)

Dwór z 1. połowy XIX w. Wpisany do rejestru zabytków obecnie w rękach prywatnych, niezamieszkaný. Podobnie jak lamus był przedszkolem, dwór w latach 60-tych XX w. pełnił rolę szkoły podstawowej aż do momentu przeprowadzki do lamusa. Budynek podpiwniczony, wymurowany na planie prostokąta w układzie dwutraktowym, kryty dachem czterospadowym.

Pomieszczenia w amfiladzie, stropy drewniane. Od południa ganek z 4 kolumnami doryckimi przed wejściem głównym i drewnianym balkonikiem. Główna klatka schodowa zabiegowa w hallu przez dwie kondygnacje. Podłogi zniszczone, piece zniszczone, brak wyposażenia.

Chorzenice – dwór z XIX w.
(fot. M. Urbański)

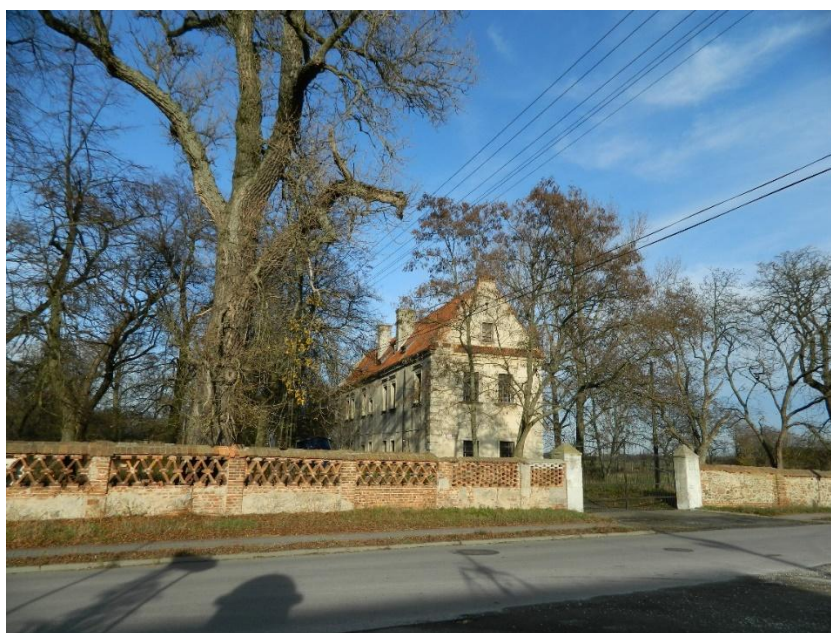

Chorzenice – dwór z XIX w.
(wg E. Gwóźdź 1991, źródło: archiwum WUOZ Łódź)

Oranżeria z 1. poł. XIX w. Budynek wpisany do rejestru zabytków obecnie w rękach prywatnych, niezamieszkały. Oranżeria, która została przebudowana na oborę prawdopodobnie (potrzebne badania architektoniczno-archeologiczne) poprzez zamurowanie otworów okiennych usytuowanych pomiędzy płaskimi pilastrami z osadzonymi na nich półkolistymi łukami na fasadzie dłuższej, a po II wojnie św. została zamieniona na warsztat mechaniczny.

Chorzenice – oranżeria z XIX w.
(fot. M. Urbański)

Chorzenice – ogrodzenie z XIX w. i dwór-lamus
(fot. M. Urbański)

Ogrodzenie zespołu dworsko-pałacowo-folwarcznego z 1. poł XIX w. Częściowo odrestaurowane, chronione wpisem do MPZP.

Gorzelnia z 1886 r. Chroniona wpisem do MPZP jako zabytek architektury przemysłowej.

Park dworski z przełomu XVIII/XIX w. lub z początków XIX w. wpisany do rejestru zabytków. Po II wojnie założenie uległo dewastacji – wycięto kilkadziesiąt

jesionów, zmieniono alejki i kwietniki. W parku, którego część prywatna jest wciąż zaniedbana, zachowały się relikty systemu wodnego (sadzawki, kanały połączone z płynącym na północ od założenia ciekim wodnym). W 2019-2020 poddany częściowej rewitalizacji.

Chorzenice – park w trakcie rewitalizacji
(źródło: strona www.chorzenice/twojepajeczno.pl)

2. Wola Wydrzyna

Dwór, nazywany czasem pałacem, z początku XIX w., a według niektórych źródeł wybudowany w połowie tego wieku wg projektu Hilarego Szpilowskiego lub jego naśladowcy dla Walewskich. Forma naśladuje korpus warszawskiego Belwederu. Wpisany do rejestru zabytków. Obecnie w rękach prywatnych, niezamieszkały i określany jako ruina, dawniej była tu szkoła, przedszkole, biura i mieszkania prywatne. Istnieją sugestie, że dwór ma starsze, XVII-XVIII-wieczne korzenie. Dwukondygnacyjna zachowana budowla została wymurowana na planie prostokąta. Fasada od frontu i od ogrodu ma dwa czterokolumnowe portyki jońskie, a od strony parku taras wsparty na wspomnianych czterech kolumnach. W fasadzie zachodniej dwa okna w stylu

gotyckim, niegdyś zamknięte witrażami. Całość przykryta dachem czterospadowym.

Wola Wydrzyna – dwór w parku z XIX w.
(fot. M. Urbański)

Oficyna dworska z początku XX w. Wpisana do rejestru zabytków. Obecnie w rękach prywatnych.

Spichlerz dworski z końca XIX w. Chroniony wpisem do MPZP. Obecnie w rękach prywatnych. Chroniony MPZP.

Dwie obory z końca XIX w. chronione MPZP.

Park dworski z początków XIX w. lub z przełomu XVIII i XIX w. założony na planie trójkąta. Park miał charakter krajobrazowy, a z każdej strony założono osie widokowe. Głównie rosły lipy, ale wjazd obsadzono topolami. Granicę od pól obsadzono grabami. Został wpisany do rejestru zabytków.

3. Sulmierzyce

Zespół kościoła parafialnego pw. św. Erazma

Pierwotny kościół parafialny (parafia istniała od 1511 r.), drewniany spalił się w 1800 roku; nowy, murowany, w stylu klasycystycznym wybudował właściciel Sulmierzyc - Gabriel Turski w latach 1800-1806. W latach 1884-1885 dobudowano boczne nawy i obie wieże. Kościół częściowo spalił się 22 lipca 1934

roku od uderzenia pioruna. Spłonęły wtedy wieże, dach i sufit nad nawą. Odbudowany trójnawowy kościół posiada prostokątne prezbiterium, niższe nawy boczne i przybudówki wzniesione w 1885 r., sklepienie kolebkowe na gurtach i dwuspadowy dach. Dominantę trójdzielnej fasady stanowią: klasycystyczny portyk i trójkątny szczyt. Po bokach stoją bliźniacze wieże we wnętrzu znajdują się trzy ołtarze, dwa z XVII/XVIII w. i jeden klasycystyczny.

Sulmierzyce – zespół kościoła pw. św. Erazma
(fot. M. Urbański)

Na terenie przy kościele stoi również dzwonnica nawiązująca stylem do samej świątyni oraz współczesne, kamienne kaplice Drogi Krzyżowej. Dzwonnica została postawiona na planie sześciokąta. Korpus w przyziemiu kamienny, druga kondygnacja ceglana tynkowana z trzema oknami zakończonymi półkoliście. Kopuła miedziana zwieńczona latarnią. Świątynia pełniła funkcję Sanktuarium Matki Bożej Sulmierzyckiej, której obraz skradziono. Obecnie znajduje się tam kopia.

Sulmierzyce – dzwonnica przy kościele pw. św. Erazma
(fot. M. Urbański)

Wszystkie zabytki świeckie jak i sakralne zachowane na obszarze gminy Sulmierzyce, a zwłaszcza kościół pw. św. Erazma i jego korzenie, świadczą o bogatej i długiej historii tego regionu, sięgającej daleko w głąb średniowiecza. Zabytki świeckie, na czele z dworami w Chorzenicach i Woli Wydrzynej, które są unikatowymi na nie tylko obszarze gminy przykładami budownictwa dworskiego, poprzez nowożytnie układy osadnicze, w których wyróżniają się nowożytnie zagrody wiejskie – domostwa i budynki gospodarcze, a także zabytki sepulkralne, stanowią drugą część obrazu materialnego dziedzictwa kulturalnego opisywanych okolic. Wszystko to jest głęboko osadzone w historii, której widomymi śladami są liczne i ciekawe stanowiska archeologiczne, grupujące się zwłaszcza w dolinie rzeki Krętki i Strugi Sulmierzyckiej.

Chorzenice – grodzisko późnośredniowieczne na wyspie
(fot. M. Urbański)

Mimo uwzględnienia w Gminnej Ewidencji Zabytków obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków lub do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków, w wielu wsiach można jeszcze znaleźć obiekty, mające wartość historyczno-kulturową. Wydaje się, że można tu zaliczyć niektóre domy mieszkalne i obiekty budownictwa technicznego oraz zagrodowego z początków XX w., którym grozi zniszczenie lub rozbiórka. Jako przykład można podać budynki w Sulmierzycach. Zbadania wymagają także relikty budownictwa rycerskiego w Chorzenicach i dworskiego w Sulmierzycach, Ostrołęce oraz Bielikach.

Wszystkie wymienione wyżej kategorie zabytków, uzupełniając się nawzajem, oceniane w całości, tworzą niepowtarzalny obraz historii regionu.

6. Analiza szans i zagrożeń

W wyniku analizy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony na obszarze gminy Sulmierzyce, rozpoznano jego mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia wynikające z oddziaływania czynników zewnętrznych.

MOCNE STRONY

- wysoki poziom świadomości historycznej i wagi dziedzictwa kulturowego lokalnych władz samorządowych;
- zaangażowanie wielu podmiotów w proces ochrony, opieki i rewitalizacji zabytków w gminie (UG Sulmierzyce, parafie rzymskokatolickie, właściciele prywatni);
- ciekawy i dobrze zachowany obiekt architektury sakralnej wraz z wyposażeniem;
- zachowane nowożytnie założenia dworsko-parkowe i folwarczne;
- historyczne cmentarze i miejsca pamięci;
- znaczna liczba stanowisk archeologicznych;
- zachowane układy ruralistyczne Sulmierzyc i innych wsi;
- działalność Gminnej Biblioteki Publicznej w Sulmierzycach, która ma w strukturach organizacyjnych szereg kół zainteresowań i bogaty profil działalności;
- bogate dziedzictwo niematerialne;
- długa i interesująca historia regionu;
- oferta turystyczna, m.in. związana z kompleksami historycznymi;
- opracowane dokumenty programowe, uwzględniające ochronę i opiekę nad zabytkami, a zwłaszcza: „Strategia Rozwoju Gminy Sulmierzyce na lata 2021-2030”, „Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Sulmierzyce”, „Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027” a także „Strategia Rozwoju Powiatu Pajęczańskiego na lata 2014-2020” – wdrażane stopniowo w życie;
- stosunkowo wysoki budżet gminy,
- stale podnoszony poziom infrastruktury technicznej, w tym dobra sieć połączeń komunikacyjnych,
- kompletny stan opracowania Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego.

SŁABE STRONY

- niewielka liczba, zły stan zachowania i nie najwyższe znaczenie artystyczno-historyczne niektórych obiektów zabytkowych;
- stan prawny zasobów zabytkowych na terenie gminy utrudniający egzekwowanie przepisów konserwatorskich;
- wymagające dalszego rozwoju funkcje turystyczne w regionie;
- słabo rozpowszechnione wśród ludności lokalnej i szerzej w Polsce centralnej przekonanie o atrakcyjności walorów krajobrazu kulturowego gminy
- zagrożenia kopalniane.

SZANSE

- dalszy wzrost wśród lokalnej ludności świadomości tożsamości kulturowej regionu;
- wzrost atrakcyjności turystycznej województwa i regionu pajęczańskiego;
- dobre skomunikowanie z innymi regionami Polski, m.in. dzięki biegnącej w pobliżu autostradzie A 1;
- ochrona najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych regionu;
- zachowanie i ochrona niematerialnych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego regionu;
- rewaloryzacja kolejnych obiektów i kompleksów zabytkowych, a tym samym poprawa atrakcyjności regionu w aspekcie wewnętrznym i zewnętrznym;
- upowszechnienie wiedzy i poprawa dostępności do zabytków w obiektach podworskich;
- działania rewitalizacyjne prowadzone przez instytucje państwowe, samorządowe, organizacje społeczne i osoby prywatne odpowiedzialnych za ochronę, opiekę i inwestycje w zasoby dziedzictwa kulturowego;
- umiejętne wykorzystanie funduszy strukturalnych m.in. z Unii Europejskiej.

ZAGROŻENIA

- postępujący proces niszczenia substancji zabytkowej w tym z powodu zaniedbywania remontów;
- niszczenie części stanowisk archeologicznych m.in. przez inwestycje budowlane, wykorzystywanie ciężkiego sprzętu do uprawy ziemi, działalność dzikich „detektorystów” i „eksploratorów”;
- nieskuteczne egzekwowanie prawa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- niezadowalający poziom świadomości wagi dziedzictwa kulturowego wśród lokalnej ludności, a zwłaszcza zabytków archeologicznych;
- trudności w pozyskiwaniu finansowych środków zewnętrznych, m.in. na ochronę i rewaloryzację substancji zabytkowej i na działania w zakresie

infrastrukturalnym;
- duży ruch pojazdów i zanieczyszczenie powietrza.

7. Założenia programowe

Podstawowym założeniem jest skoordynowanie gminnych planów z założeniami innych dokumentów strategicznych w zakresie opieki nad zabytkami.

7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami

Dla podjęcia i przeprowadzenia długotrwałych, wieloaspektowych i intensywnych działań, mających na celu poprawę stanu zachowania i zagospodarowania obiektów zabytkowych na obszarze gminy, przeprowadzono analizę i określono priorytety realizacji Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Sulmierzyce.

PRIORYTET I

Rewitalizacja i ochrona kompleksów zabytkowych gminy Sulmierzyce.

PRIORYTET II

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

PRIORYTET III

Wspieranie badań i dokumentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego. Promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego i edukacja społeczna dla podnoszenia poziomu konkurencyjności gminy i budowaniu tożsamości regionalnej.

7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki

Ważnym zadaniem, niekiedy niezauważanym przez czynniki zobowiązane do opieki i ochrony zabytków, jest opracowanie planu zabezpieczenia zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Obowiązki w tym zakresie określił ogólnie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego w art. 88 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. Programy takie są skorelowane i powiązane z lokalnymi ogólnymi planami w tym zakresie, sporządzanymi przez jednostki samorządu terytorialnego.

Opierając się na wyszczególnionych priorytetach programu zakładających m.in. konieczność otoczenia szczególną dbałością obiektów i obszarów zabytkowych, których użytkowanie i wykorzystanie może odbywać się wyłącznie w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, a wszelkie działania muszą opierać się o zalecenia konserwatorskie, wytyczono kierunki działań kompatybilnych m.in. z założeniami „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026”, „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2024-2027”, „Strategii Rozwoju Powiatu Pajęczańskiego na lata 2014-2020”, „Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Pajęczańskiego na lata 2023-2027” oraz „Strategii Rozwoju Gminy Sulmierzyce na lata 2021-2030” i „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sulmierzyce (II edycja) z 2017 r.” (jak już napisano wcześniej, wymieniony wyżej dokument ma być zgodnie z ustawą uchwaloną 7 lipca 2023 r. zamieniony na „Plan ogólny gminy”; ponieważ do końca lutego 2025 r. nie został dla gminy Sulmierzyce uchwalony, obowiązuje stare studium, które wprowadzono w życie Uchwałą RG Sulmierzyce nr XXXIII/194/2017 27 III 2017); oparto się także o „Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Sulmierzyce na lata 2009-2015”, a na ich podstawie określono zadania do realizacji.

PRIORYTET I		
Rewitalizacja i ochrona kompleksów zabytkowych na terenie gminy Sulmierzyce		
Kierunki działań	Zadania	Jednostka realizująca/ koordynująca
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Podjęmowanie działań w zakresie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych. Podjęmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków. W uzasadnionych przypadkach zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych do nowych funkcji np. turystycznych.	Gm. Sulmierzyce, Właściciele obiektów zabytkowych, WKZ ¹⁴
	Stała pielęgnacja zespołów zabytkowej zieleni np. parki, cmentarze, itp. W uzasadnionych przypadkach podejmowanie działań zmierzających do uregulowania stanu prawnego obszarów	Gm. Sulmierzyce, Właściciele obiektów zabytkowych, WKZ

¹⁴ WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków

	i obiektów ważnych z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego.	
	Pozyskiwanie środków finansowych zewnętrznych na ochronę i rewaloryzację substancji zabytkowej Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych	Właściciele obiektów zabytkowych, WKZ
	Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.)	Właściciele obiektów zabytkowych, WKZ Gm. Sulmierzyce
	Stała współpraca na poziomie planowanych inwestycji z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych prowadząca w konsekwencji do poprawy ich stanu zachowania i utrzymania w jak najlepszym stanie substancji zabytkowej	Gm. Sulmierzyce, Właściciele obiektów zabytkowych, WKZ
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	Określenie zasad udostępniania obiektów zabytkowych dla celów turystycznych w porozumieniu z ich właścicielami	Gm. Sulmierzyce, Właściciele obiektów zabytkowych, WKZ
	Opracowanie i wystawienie tablic informacyjnych nt. zabytków, jako materialnych śladów dziedzictwa kulturowego. Iluminacja najcenniejszych zabytków.	Właściciele obiektów zabytkowych WKZ
	Prowadzenie, poszerzenie i uatrakcyjnienie odpowiedniego fragmentu strony internetowej poświęconego zabytkom zlokalizowanym na obszarze gminy (wzbogacenie jej szczegółowymi informacjami historycznymi, fotografiami, historycznymi widokami, planami itp.)	Gm. Sulmierzyce, Starostwo Powiatowe, WKZ
Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	Współpraca z urzędem pracy w zakresie delegowania pracowników dla prowadzenia prac związanych z ochroną i opieką nad zabytkami Szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną	Gm. Sulmierzyce, Powiatowy Urząd Pracy

	Wspieranie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów. Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci itp. Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach	Starostwo Powiatowe
--	--	---------------------

PRIORYTET II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego		
Kierunki działań	Zadania	Jednostka realizująca/ koordynująca
Zintegrowana ochrona Dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	Uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych (obiektów architektonicznych, cmentarzy, parków, kapliczek, grobowców itp.) ujętych w gminnej ewidencji zabytków w opracowywanych dokumentach dotyczących prowadzonej przez gminę polityki przestrzennej, a zatem w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz we wszelkich dokumentach mających charakter prawa miejscowego, czyli w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu warunków zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. Uwzględnianie ochrony stref występowania stanowisk archeologicznych (osady, cmentarzyska, grodziska, obszary z zachowanym układem urbanistycznym bądź ruralistycznym) ujętych w gminnej ewidencji zabytków w opracowywanych dokumentach określających prowadzoną przez gminę politykę przestrzennej, czyli w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz we wszelkich dokumentach mających charakter prawa miejscowego, czyli miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o ustaleniu warunków zabudowy i decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego. Wprowadzanie w ww. dokumentach zapisów wymuszających respektowanie faktu, że prace inwestycyjne, w tym ziemne związane z budownictwem i zagospodarowaniem terenu, w	Gmina Sulmierzyce i Starostwo powiatowe, WKZ

	obrębnie obszarów chronionych i stref występowania stanowisk archeologicznych wymagają uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków, który określi warunki realizacji inwestycji.	
	Uwzględnianie ochrony widokowo-krajobrazowej oraz panoram i przedpoli widokowych zabytkowych obszarów i obiektów w opracowywanych dokumentach określających dotyczących prowadzonej przez gminę polityki przestrzennej, czyli w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz we wszelkich dokumentach mających charakter prawa miejscowego, czyli miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o ustaleniu warunków zabudowy i decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego Wdrażanie ustaleń i wytycznych zawartych we wszelkich programach rewitalizacji, studiach historyczno-urbanistycznych, studiach widokowo-krajobrazowych, katalogach typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego przy opracowywaniu dokumentów dotyczących zagospodarowania przestrzennego gminy Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, głównie w zakresie obowiązującej linii i wysokości zabudowy, użytych materiałów, stosowanych form architektonicznych oraz charakteru i funkcji zabudowy Podejmowanie działań mających na celu usuwanie samowoli budowlanych w ramach istniejących uwarunkowań prawnych	Gm. Sulmierzyce, WKZ
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	W uzasadnionych przypadkach wystąpienie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków cennych obszarów i obiektów zabytkowych narażonych na uszkodzenie lub zniszczenie	
Ochrona układów ruralistycznych na	Polepszenie ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez:	

obszarach wiejskich	ochronę historycznie ukształtowanych układów dróg oraz podziałów własnościowych i funkcjonalnych oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy; wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy; wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk.	
---------------------	--	--

PRIORYTET III Wspieranie badań i dokumentowania zasobów dziedzictwa kulturowego Gminy Sulmierzyce. Promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego i edukacja społeczna dla podnoszenia poziomu konkurencyjności gminy i budowaniu tożsamości regionalnej.		
Kierunki działań	Zadania	Jednostka realizująca/ koordynująca
Powszechny dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym	Udostępnienie informacji o zabytkach gminy Sulmierzyce w internecie i innych środkach przekazu	Gm. Sulmierzyce
	Opracowanie i aktualizacja mapy zabytków gminy Sulmierzyce, jako graficznej formy promocji i materiału ułatwiającego dotarcie do wszystkich lokalnych elementów dziedzictwa kulturowego	Gm. Sulmierzyce
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnych zasobach dziedzictwa kulturowego	Wydawanie i wspieranie publikacji specjalistycznych poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy Sulmierzyce	Gm. Sulmierzyce
	Promocja wiedzy o regionie, a zwłaszcza o dziedzictwie kulturowym i zabytkach podczas regionalnych i ponadregionalnych imprez kulturalno-oświatowych	Gm. Sulmierzyce
	Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych z zakresu kultury, ochrony i opieki nad zabytkami.	Gm. Sulmierzyce
	Wprowadzanie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć w szkołach na terenie gminy Sulmierzyce.	Gm. Sulmierzyce oraz szkoły
Rozpoznanie obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych jako baza danych	Monitoring stanu zachowania i weryfikacja obiektów umieszczonych w Gminnej Ewidencji Zabytków z pomocą komputerowej bazy danych oraz aktualizacja Gminnej Ewidencji	Gm. Sulmierzyce WKZ

dla projektowanych i realizowanych projektów rewitalizacyjnych	Zabytków w powiązaniu z rejestrem zabytków i Wojewódzką Ewidencją Zabytków	
	Wykonywanie prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne)	Gm. Sulmierzyce, WKZ
Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego jako element tworzenia produktów turystyki kulturowej	Wprowadzenie zintegrowanego systemu informacji wizualnej o zasobach dziedzictwa kulturowego gminy	Gm. Sulmierzyce
	Opracowanie materiałów promocyjnych prezentujących zabytki zlokalizowane na terenie gminy	Gm. Sulmierzyce
	Wydanie przewodnika turystycznego, zawierającego opis istniejących i proponowanych szlaków turystycznych, bazy turystycznej, sieci gastronomiczno-hotelowej, atrakcji turystycznych itp.	Gm. Sulmierzyce
Uwzględnienie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.	Bieżące podejmowanie przez wszystkich przewidzianych prawem działań w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w celu dostosowania prawa miejscowego do systemu zadań strategicznych wynikających koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Wypracowanie metod współpracy samorządu z administracyjnymi organami ochrony zabytków	Gm. Sulmierzyce

W świetle przedstawionych wytycznych, wydaje się konieczne zarekomendowanie objęcia silniejszą opieką zespołu urządzeń na terenach podworskich, reliktyw parków i cmentarzy, zwłaszcza wojennych i miejsc pamięci. Nową i mało akceptowaną do tej pory kwestią jest zintensyfikowanie działań ochronnych przy młodszych zabytkach, zwłaszcza w obszarze budownictwa wiejskiego, pozostającego w rękach prywatnych, oczywiście w miarę możliwości. W związku z tym w gminie Sulmierzyce wytyczono wspomniane już wyżej obszary ochrony konserwatorskiej, obejmujące obiekty zabytkowe wraz z ich sąsiedztwem oraz tereny cmentarzy i parków o walorach zabytkowych, m.in. w następujących wsiach: Sulmierzyce, Bogumiłowice, Chorzenice, Wola Wydrzyna. Założenia i propozycje sposobów postępowania konserwatorskiego na tych obszarach omówiono szczegółowo m.in. w dokumencie programowym „Studium uwarunkowań...”.

Wskazać należy także na ustalenia odnoszące się do problematyki ochrony walorów kulturowych zawarte w sferze szczebla regionalnego, tzn. w obszarze zainteresowania Lokalnej Grupy Działania „Kraina Wielkiego Łuku Warty”, która działa na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, wiejsko-miejskich, przy uwzględnieniu ochrony oraz promocji środowiska naturalnego, krajobrazu i zasobów historyczno-kulturowych, podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki oraz popularyzacji i tworzenia produktów regionalnych. Położono nacisk na rozwój turystyki kulturowej i aktywnej w oparciu o walory przyrodnicze i kulturowe gm. Sulmierzyce oraz promocję walorów turystycznych Krainy Wielkiego Łuku Warty.

Niezwykle ważnym zadaniem, niekiedy niezauważanym przez czynniki zobowiązane do opieki i ochrony zabytków, jest opracowanie i aktualizacja planu zabezpieczenia zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Obowiązki w tym zakresie określił ogólnie MKiDN w art. 88 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. Programy takie są w oczywisty sposób skorelowane i powiązane z lokalnymi ogólnymi planami w tym zakresie, sporządzanymi przez jednostki samorządu terytorialnego.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w „Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025-2028” winny być realizowane przy pomocy następujących instrumentów:

1. Prawnych, wynikających z obowiązujących przepisów prawnych:

– wpis do rejestru zabytków, – decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków; – ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, – ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, – ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, – ustawa Prawo budowlane, – ustawa Prawo ochrony środowiska, – ustawa o ochronie przyrody, – ustawa o gospodarce nieruchomościami, – ustawa o organizowaniu i

prowadzeniu działalności kulturalnej, – ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

– realizowanych przez kompetentne organy wojewódzkie, a umożliwiających stanowanie form ochrony i powoływanie organu nadzoru i opieki nad zabytkami, a także umożliwiających bezpośrednią kontrolę nad wszelkimi pracami rewitalizacyjno-rewaloryzacyjnymi i zadaniami wynikającymi z decyzji administracyjno-prawnych we współpracy z Urzędem Gminy Sulmierzyce, a także powoływanie przez kompetentne instytucje społecznych organów opieki nad zabytkami oraz społecznych opiekunów zabytków:

2. Finansowych:

– finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością społeczną, Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego – 70 – Poz. 4257 – udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, położonych na terenie gminy Sulmierzyce, – zwolnienie od podatku od nieruchomości właścicieli obiektów zabytkowych włączonych do gminnej ewidencji zabytków, pod warunkiem utrzymywania ich w dobrym stanie, zgodnym z zaleceniami konserwatorskimi, – korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, – współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego”

– umożliwiających m.in. pozyskiwanie środków oraz finansowanie lub współfinansowanie przez gminę prac konserwatorskich, remontowych i rewitalizatorskich przy obiektach zabytkowych, a także korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacji, subwencji, dofinansowań, nagród, czy też stosowanie zachęt finansowych dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych.

3. Koordynacji – polegającej na przestrzeganiu spójności programowania i realizacji projektów i programów stworzonych na różnych szczeblach, poczynając od ogólnokrajowego, zawierających w sobie elementy ochrony i opieki nad zabytkami, a szerzej dziedzictwa kulturowego i dotyczących Gminy Sulmierzyce, realizowanej poprzez – realizacja projektów i programów gminy, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Sulmierzyce, – współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, – współpraca z sąsiednimi

samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

4. Społecznych – w których wiodącą rolę mają m.in. działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami społecznymi, działania we współpracy z Urzędami Pracy kreujące nowe miejsca pracy, mające związek z opieką i ochroną zabytków, w tym – prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Sulmierzyce), – edukacja kulturowa, – pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego, – współdziałanie z organizacjami społecznymi, – działanie Społecznych opiekunów zabytków.

5. Kontrolno-monitorujących – polegających m.in. na aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków i realizacji wynikających stąd obowiązków, monitorowaniu stanu zagospodarowania przestrzennego, stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, pracy społecznych opiekunów zabytków w porozumieniu ze służbami konserwatorskimi; sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania, prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Niniejszy „Program opieki nad zabytkami dla Gminy Sulmierzyce na lata 2025 – 2028”, opracowany na okres czterech lat, zostanie przedstawiony Radzie Gminy Sulmierzyce do przyjęcia uchwałą Rady, zgodnie z pkt. 3, art. 87 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. Uprzednio Program winien być zaopiniowany przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi. Sprawozdanie z realizacji Programu sporządza Wójt Gminy Sulmierzyce i przedstawia Radzie Gminy Sulmierzyce co dwa lata.

Adresatem i głównym beneficjentem wyników realizacji założeń i zadań postawionych w niniejszym Programie jest społeczność lokalna. Oczywiście chodzi tu o wszystkich mieszkańców gminy, w tym również właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, dla których niezwykle istotne

są wskazówki programowe, prawne i organizacyjne, służące w podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad nimi, a także upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Proces wdrażania programu można ocenić za pomocą danych z UG Sulmierzyce, zawierających wskaźniki rezultatu. Poniższa tabela prezentuje przykładowe wskaźniki rezultatu, służące ocenie realizacji zapisów Programu.

L.p.	Wskaźnik
1.	Wielkość środków budżetowych przeznaczonych na zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami
2.	Powierzchnia budynków lub obszarów poddanych rewitalizacji
3.	Liczba zrewitalizowanych zabytków nieruchomych
4.	Liczba lokalnych grup działania zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego
5.	Liczba wydarzeń kulturalnych zorganizowanych przez lub przy współudziale Urzędu gminy Sulmierzyce
6.	Liczba tablic promujących zabytki jako materialny ślad dziedzictwa kulturowego.
7.	Liczba publikacji na temat dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Sulmierzyce
8.	Liczba wniosków o wpisanie do rejestru zabytków, inicjowanych przez ich właścicieli, użytkowników lub podmioty prawne
9.	Liczba imprez związanych z dziedzictwem kulturowym
10.	Liczba materiałów reklamowych, folderów itp. promujących walory przyrodnicze i kulturowe gminy Sulmierzyce.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Źródła te możemy podzielić na dwie główne grupy:

Grupa I: źródła krajowe

– dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, – dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków, – dotacje wojewódzkie, – dotacje gminne, – Fundusz Kościelny, – Fundusz Termomodernizacji i Remontów, – Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, – Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW), – programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, – promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, – fundusze od fundacji, – Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;

Grupa II: źródła zagraniczne

- np. źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (polityka spójności 2021-2027),
- źródła z programu Polska Cyfrowa PO w ramach Funduszy Europejskich na Rozwój Cyfrowy 2021-2027,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG III Edycja 2021-2027

Na temat zasad finansowania prac przy zabytkach wypowiada się Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) w rozdziale 7: *Zasady finansowania opieki nad zabytkami*.

Główne regulacje określono w artykule 71:

pkt. 1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

pkt. 2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

W art. 72 podkreślono, że prace przy zabytkach będących w posiadaniu jednostek zaliczanych do sektora finansów publicznych, są finansowane ze środków przyznawanych odpowiednio przez dysponentów części budżetowych bądź jednostki samorządu terytorialnego, którym podlegają te jednostki.

Zgodnie z art. 73 cytowanej ustawy, właściciele lub posiadacze obiektów wpisanych do rejestru albo posiadający zabytek w trwałym zarządzie, mogą starać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku.

Dotacji z budżetu państwa może udzielić MKiDN oraz WKZ (art. 74 i art. 75). Dotacje na czynności wyszczególnione w art. 77 cytowanej ustawy, mogą być

udzielone w wysokości do 50%, a w wyjątkowych wypadkach do 100% nakładów koniecznych (art. 78). Szczegółowe warunki, tryb udzielania dotacji określa MKiDN w drodze rozporządzeń.

Dotacje MKiDN

Corocznie wznawia się Rządowy Program Ochrony Zabytków, którego strategicznym celem jest zachowanie dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych, ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może udzielić dotacji na dofinansowanie:

1. nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia wniosku;
2. nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
3. nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.

Minister kultury udziela dotacji także na planowe prace archeologiczne towarzyszące pracom przy zabytku, jeżeli ich koszt przekracza 2% kosztów planowanych działań. Dotacja taka przysługuje także przy niespodziewanym odkryciu zabytku archeologicznego, po jego wpisaniu do rejestru i ewidencji WKZ. Zasady prawne określa art. 82a ustawy o ochronie zabytków z 2003 r. Ponadto minister w trybie art. 83a może udzielić dotacji celowej na zabezpieczenie i wyposażenie pomieszczeń służących do przechowywania zabytków z Listy Skarbów Dziedzictwa.

Dotacje Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Zgodnie z ustawą z 2003 r. oraz Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków finansowych budżetu państwa, w części, której dysponentem jest Wojewódzki Konserwator Zabytków, może być udzielona dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, planowane do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym (art. 76, pkt. 1), bądź przed upływem 3 lat po ich wykonaniu (art. 76, pkt. 2) na wniosek właściciela, posiadacza zabytku wpisanego do rejestru zabytków, bądź osoby posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Wnioski o udzielenie dofinansowania zadań składa się w terminach: – do dnia 28 lutego – na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone w bieżącym roku, – do dnia 30 czerwca – na dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Dotacje wojewódzkie

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465), dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane

przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Inne źródła dofinansowania prac przy zabytkach mogą być nst.:

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego – 75 – Poz. 4257 Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo. Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym ogólnopolskim konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. I Generalnego Konserwatora Zabytków Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. W konkursie, od 2024 r., nagradza się właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych za wzorcową realizację opieki nad zabytkami oraz w kategorii „zabytek dostępny”.

Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania wciąż działające mimo zastrzeżeń NIK. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Zdarzało się, że opłacało się niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r. Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu dysponuje Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Program Dotacyjny „Niepodległa” 2024

Program dotacyjny „Niepodległa”, do którego nabór został ogłoszony na pocz. 2024 r. (i jest co roku nowelizowany, obecnie, w 2025 r. oczekuje się wznowienia), skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosił 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek w 2024 r. może uzyskać dotację od 10 do 100 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: m.in. wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno-edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

Program EtnoPolska 2025

Niejako w zastępstwie „Niepodległej” można skorzystać z Programu EtnoPolska 2025. Jest organizowany przez Narodowe Centrum Kultury, to inicjatywa mająca na celu wzmocnienie lokalnej tożsamości kulturowej oraz zwiększanie uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym i regionalnym. Oto kluczowe informacje o programie:

Cel i zakres programu

Program wspiera działania z zakresu edukacji regionalnej oraz popularyzacji dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Projekty mogą:

- Bezpośrednio nawiązywać do tradycji
- Czerpać z niej inspiracje
- Ukazywać tradycję we współczesnych kontekstach

EtnoPolska umożliwia także dofinansowanie renowacji i uzupełnienia strojów ludowych oraz rekwizytów obrzędowych dla zespołów kultywujących regionalne tradycje.

Uczestnicy programu

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- Samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego)
- Organizacje pozarządowe
- Koła gospodyń wiejskich wpisane do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich
- Kościoły, związki wyznaniowe i ich osoby prawne
- Podmioty gospodarcze zarejestrowane w CEIDG lub KRS (pod warunkiem, że ich działalność nie jest zawieszona na dzień składania wniosku)

Program ma być kontynuowany.

Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi

„Program rewaloryzacji zabytkowych parków województwa łódzkiego” Program ukierunkowany jest na finansowe wsparcie działań podejmowanych w parkach usytuowanych na terenie województwa łódzkiego, objętych ochroną na podstawie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zwanych dalej parkami lub obiektami, pod warunkiem, że są one ogólnodostępne, a wejście na ich teren jest nieodpłatne. Celem Programu jest zachowanie i ochrona dziedzictwa historyczno-przyrodniczo-kulturowego wyżej wymienionych obiektów poprzez ich rewaloryzację. Podjęte w ramach Programu działania mają jednocześnie służyć dostosowaniu chronionych parków do potrzeb społecznych i edukacyjnych oraz umożliwić społeczeństwu korzystanie z ich walorów przyrodniczych. Nabór wniosków odbywa się w terminach określonych w Regulaminach kolejnych edycji Konkursu, których ilość uzależniona jest od stopnia rozdysponowania środków przeznaczonych na realizację Programu.

Finansowanie z fundacji

Istnieje możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy. Dzięki Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są one do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych.

Szczegółowy wykaz zaktualizowanych programów z zakresu dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujący 10 pozycji, został zamieszczony na stronie internetowej MKiDN. Oprócz opisanych poniżej mamy do dyspozycji

programy z zakresu wspierania archiwów i bibliotek, badania polskich strat wojennych, kultury ludowej i tradycyjnej, miejsc pamięci za granicą, grobownictwa i cmentarzy wojennych w kraju oraz wspierania działań muzealnych.

Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych); 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków); 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych). Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Ochrona zabytków archeologicznych

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zapraszamy do składania wniosków, nabór zwykle do 30 listopada!

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłosił nabór do „Programów rządowych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego” na rok 2025, w tym do programu „Ochrona zabytków archeologicznych”, który jest zarządzany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Programy takie są corocznie ogłaszane.

Celem strategicznym Programów jest świadoma i zrównoważona ochrona dziedzictwa archeologicznego in situ, zgodna z normami międzynarodowymi, określonymi w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska).

Założeniem programu jest wsparcie realizacji zadań, które zapewnią wysoką wartość naukową i poznawczą i będą polegały na:

- weryfikacji terenowej zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków,
- opracowaniu wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.).

Wnioski do programu składać można wyłącznie w systemie EBOI do listopada a na 2025 r. 16 grudnia rb.

Podmioty uprawnione do składania wniosków:

- samorządowe instytucje kultury;
- państwowe instytucje kultury;
- organizacje pozarządowe;
- publiczne uczelnie akademickie;
- niepubliczne uczelnie akademickie;
- podmioty prowadzące działalność gospodarczą wpisane do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej lub do Krajowego Rejestru Sądowego.

Szczegółowe warunki ubiegania się o dofinansowanie określa Regulamin i Specyfikacja Programu.

Regulamin zakłada przeprowadzenie tylko jednego naboru wniosków – do 30 listopada 2023 r.

Zadania mogą być realizowane w formule jednorocznej (np. od 1 stycznia do 31 grudnia 2025 r.) lub dwuletniej (od 1 stycznia 2025 r. do 31 grudnia 2026 r.). Wnioskodawcy mają możliwość ubiegania się o dotacje na pokrycie 100% kosztów zadania (dotyczy tylko kosztów kwalifikowanych w ramach danego programu).

Minimalna kwota wnioskowana wynosi 30.000 zł, a maksymalna 200.000 zł – na każdy rok realizacji zadania.

Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu MKiDN „Infrastruktura kultury” jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

Program operacyjny „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury.

Program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wkładu krajowego do wybranych projektów kulturalnych realizowanych ze środków europejskich.

Rodzaje kwalifikujących się zadań:

- ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego;
- budowa, rozbudowa i przebudowa infrastruktury kulturalnej oraz infrastruktury szkół i uczelni artystycznych;
- rozwój infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie kultury;
- międzynarodowe przedsięwzięcia kulturalne;
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa.

Projekty przewidziane do realizacji w ramach programu „Promesa MKiDN” muszą zachować niekomercyjny charakter.

Program operacyjny „Fundusz wymiany kulturalnej”

Celem strategicznym uruchomionego w 2008 r. Funduszu Wymiany Kulturalnej jest zwiększenie spójności społecznej i ekonomicznej w ramach Europejskiego Obszaru Gospodarczego poprzez działania w obszarze wymiany kulturalnej pomiędzy Polską a państwami – darczyńcami, czyli Norwegią, Islandią i

Lichtensteinem. Dofinansowanie wspólnych projektów służyć ma nawiązaniu owocnej i długotrwałej współpracy pomiędzy krajami.

Do celów szczegółowych Funduszu Wymiany Kulturalnej należy przede wszystkim promowanie współpracy kulturalnej pomiędzy Polską a państwami darczyńcami w zakresie m.in.: sztuk wizualnych, muzyki, literatury, kultury ludowej i zarządzania kulturą oraz projektów dotyczących dokumentacji, promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach wymienionych obszarów tematycznych realizuje się przykładowe typy projektów:

- organizacja wystaw artystycznych, spektakli, koncertów i innych wydarzeń artystycznych;
- udział twórców i artystów w międzynarodowych wydarzeniach artystycznych;
- wspieranie współpracy oraz wymiany artystów w zakresie m.in. sztuk plastycznych, sztuk scenicznych, muzyki, fotografii, literatury i innych;
- wspieranie współpracy szkół i uczelni artystycznych;
- współpraca ekspertów w dziedzinie nowoczesnych technik konserwatorskich, dokumentacji, ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego, zwalczania nielegalnego wywozu i wwozu oraz handlu skarbami kultury;
- współpraca międzyinstytucjonalna instytucji kultury i archiwów.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego

Urząd Marszałkowski może udzielać dotacji na ochronę i opiekę nad zabytkami na przywracanie świetności najcenniejszym zabytkom. Są to dotacje, z których może skorzystać każdy, kto posiada obiekt wpisany do rejestru zabytków województwa łódzkiego. Priorytetowo są objęte dofinansowaniem prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zagrożonych utratą wartości zabytkowych. W szczególnych wypadkach dofinansowanie może sięgnąć nawet 100% kosztów.

Przykładowo Sejmik Województwa rozstrzygnął konkurs „Łódzkie ratuje zabytki” i udzielił w 2024 roku dotacji z budżetu Województwa Łódzkiego na 97 obiektów w kwocie łącznej 13 milionów złotych.

Dotacje jednostek samorządu terytorialnego

Jednostki samorządu terytorialnego, reprezentowane przez organa stanowiące gminy, powiatu lub województwa, mogą udzielać dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru na zasadach określonych w podjętej przez dany organ uchwały w trybie określonym przepisami odrębnymi i w wysokości nie przekraczającej 100% nakładów koniecznych (art. 81 i 82, pkt. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r.).

Jako pozostałe źródła finansowania działań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na poziomie gminy, można wymienić:

- pożyczki w ramach instrumentu zwrotnego JESSICA, polegające na udzielaniu preferencyjnie oprocentowanej pożyczki przeznaczonej na renowację budynków, które wyróżniają się wartościami architektonicznymi i posiadają znaczenie historyczne;
- środki prywatne właścicieli.

Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. W 2020 r. skończył się okres obowiązywania większości funduszy europejskich. Obecnie zakończono prace nad budżetem Unii Europejskiej w perspektywie 2021-2027.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 r. poz. 278)

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do realizacji procesu rewitalizacji przez jej interesariuszy jako fakultatywne zadanie własne gminy. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Obecnie ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą **środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych** (głównie EFS, EFRR oraz dodatkowo

środki FS). Umowa Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2021-2027, wskazuje „miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji” jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji. Programy rewitalizacyjne są finansowane głównie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).

Dofinansowanie obejmuje m.in.:

- Renowację i modernizację istniejącej zabudowy na cele społeczne, edukacyjne, kulturowe i mieszkalne
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznych
- Przebudowę i remont budynków oraz prace konserwatorskie w obiektach zabytkowych
- Działania na rzecz lokalnej społeczności i gospodarki

W zależności od programu i regionu, poziom dofinansowania może wynosić od 70% do 85% kosztów kwalifikowalnych.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej EWT

Zostały opracowane trzy typy programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2021-2027 (Interreg). Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia: – obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja ma na celu wzmocnienie współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży, – duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej, – wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi, mogą dotyczyć między innymi kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten jest realizowany w latach 2021-2027 i zawiera podobnie, jak w poprzedniej edycji komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie, wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego

działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury. Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

Program Europa dla Obywateli 2021-2027

Ta propozycja jest kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego, którego celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli państw członkowskich. Celami ogólnymi Programu są: – rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy, – rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli, – pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy. Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy: – gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości, – wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, – przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii, – zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych:

Pamięć Europejska oraz

Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie:

- partnerstwo miast
- sieci miast
- projekty społeczeństwa obywatelskiego

Program operacyjny Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027 (FEnIKS)

Program FEnIKS, jako kontynuacja programu Infrastruktura i Środowisko to największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i Unii Europejskiej. Budżet opiewa na 24 mld euro. Główne obszary, na które zostaną przekazane środki, to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Priorytet Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury: inwestycje w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

Polska Cyfrowa PO PC 2021-2027

Projekt programu operacyjnego Polska Cyfrowa przygotowało m.in. Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. Program został przyjęty przez Komisję Europejską o czym poinformowano 18.11.2022 r. Celem tego programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego do poprawy jakości życia. Ministerstwo wychodzi z założenia, że pełne wykorzystanie potencjału nowoczesnych technologii wymaga nie tylko budowy infrastruktury i usług, ale także wspierania kompetencji cyfrowych Polaków. Dotychczasowo w ramach programu planowano realizację czterech osi priorytetowych: Oś priorytetowa I. Powszechny dostęp do szybkiego Internetu. Oś priorytetowa II. E-administracja i otwarty rząd. Oś priorytetowa III. Cyfrowa aktywizacja społeczeństwa. Oś priorytetowa IV. Pomoc techniczna.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2021-2027

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2021-2027 opiewa na opracowany został w październiku 2022 r. Jest to program operacyjny finansowany zarówno ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), jak i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) opiewających łącznie na 76 mld euro. Celem strategicznym RPO WŁ jest: poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez podniesienie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, poprawę

atrakcyjności inwestycyjnej ośrodków miejskich i usprawnienie powiązań między nimi, zwiększenie atrakcyjności osiedleńczej i turystycznej oraz przełamywanie barier strukturalnych na obszarach o niższym potencjale rozwojowym. RPO Wł zakłada m.in. rewitalizację i potencjał endogeniczny regionu, a kluczowymi wyzwaniami w zakresie rewitalizacji i potencjału endogenicznego będą: zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego, rozwój instytucji kultury, efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów w zakresie rozwoju przedsiębiorczości i zrównoważonej turystyki oraz kompleksowa rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich. Rewitalizacja i aktywizacja tych terenów powinna być związana z kompleksowymi działaniami dot. rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich poprzez aktywizację zawodową mieszkańców terenów zrewitalizowanych. W zakresie potencjału kulturowego interwencja przyczyni się do ochrony dziedzictwa kulturowego oraz efektywnego wykorzystania zasobów naturalnych i kulturowych dla rozwoju gospodarczego, poprawy dostępu do kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnej, a także zwiększenia poziomu identyfikacji mieszkańców z regionem. W zakresie rewitalizacji nastąpi przywrócenie funkcji gospodarczych i społecznych na obszarach zdegradowanych, integracja przestrzenna oraz poprawa jakości przestrzeni publicznych, co przyczyni się do ograniczenia ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz wpłynie na jakość życia mieszkańców.

Priorytet: Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Cel szczegółowy. Zwiększona partycypacja w kulturze na terenie województwa łódzkiego. Wielokulturowość, wielowyznaniowość oraz wielonarodowość regionu łódzkiego, mieszanie i przenikanie się różnorodnych tradycji i zwyczajów przyczyniło się do powstania zbioru cennych obiektów dziedzictwa kulturowego. Zachowanie dziedzictwa kulturowego, jak również ochrona i poprawa stanu środowiska naturalnego stanowią ważne czynniki kształtujące i wpływające na atrakcyjność regionu. Efektywne zagospodarowanie i wykorzystanie zarówno zasobów kulturowych jak i naturalnych, wpisanych w krajobraz województwa łódzkiego, pozytywnie wpłynie na poprawę konkurencyjności regionu. W ramach priorytetu przewiduje się wspieranie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego, naturalnego oraz wsparcie instytucji kultury. Inwestycje zaplanowane przyczynią się do wzrostu partycypacji w kulturze na terenie województwa łódzkiego. Przedsięwzięcia dotyczące prac konserwatorskich i restauratorskich oraz w odniesieniu do instytucji kultury wpłyną na podniesienie świadomości historycznej mieszkańców województwa poprzez poszerzenie oferty kulturalnej w regionie, co tym samym przełoży się na podniesienie

uczestnictwa w kulturze mieszkańców regionu oraz potencjalnych turystów. Typy przedsięwzięć przewidziane w ramach projektu: - prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wraz z ich otoczeniem oraz zakup wyposażenia niezbędnego do zachowania pełnionych przez nie dotychczas funkcji kulturalnych lub nadaniem im takich funkcji, - roboty budowlane z wyłączeniem prac polegających na budowie oraz/lub zakup wyposażenia do obiektów instytucji kultury, zabezpieczenie zasobów instytucji kultury na wypadek zagrożeń, w szczególności w zakresie zabezpieczeń np. przeciwpożarowych. Ponadto możliwa jest również realizacja kompleksowego projektu, którego elementem mogą być działania polegające na konserwacji i renowacji zabytków ruchomych, w tym przede wszystkim muzealiów, starodruków, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów, księgozbiorów.

Priorytet: Wspieranie wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu poprzez rozwój potencjału endogenicznego jako elementu strategii terytorialnej dla określonych obszarów, w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój.

Cel szczegółowy: Zwiększone wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych województwa łódzkiego dla rozwoju gospodarki turystycznej. PI 8b ukierunkowany jest na wykorzystanie i rozwój potencjałów endogenicznych regionu łódzkiego, opartych na walorach przyrodniczych i kulturowych, określonych w polityce terytorialno-funkcjonalnej SRWŁ 2020 w celu rozwoju przedsiębiorczości z zachowaniem zasad zrównoważonej turystyki. Typy przedsięwzięć przewidziane w ramach PI 8b: Budowa, przebudowa infrastruktury turystycznej (w tym obiektów i urządzeń) wraz z zakupem wyposażenia i sprzętu oraz zagospodarowanie otoczenia pozostającego w bezpośredniej lokalizacji inwestycji. W ramach interwencji PI 8b wsparcie mogą uzyskać również projekty związane z adaptacją obiektów do pełnienia funkcji turystycznych.

Priorytet: Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności na obszarach miejskich i wiejskich.

Cel szczegółowy: Przywrócenie lub nadanie funkcji społecznych i gospodarczych na terenach zdegradowanych.

Typy przedsięwzięć: – renowacja, adaptacja budynków, obiektów, terenów i przestrzeni prowadząca do przywrócenia lub nadania nowych funkcji, wraz z

możliwością zakupu sprzętu i wyposażenia niezbędnego do realizacji celu, – rewitalizacja tkanki mieszkaniowej w ramach części wspólnych wielorodzinnych budynków, w tym termomodernizacja budynków mieszkalnych (jako element szerszego projektu)

Regionalnym Programem Dotacyjnym jest konkurs „Łódzkie dla zabytków 2025”

Program zarządzany przez Zarząd Województwa łódzkiego stanowi główny filar regionalnej polityki ochrony zabytków. Ogłoszony 25 lutego 2025 r., oferuje **15 mln zł** na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Dotacje mogą pokryć do 50% kosztów inwestycji, z możliwością zwiększenia do 100% w przypadkach uzasadnionych społecznie lub historycznie. Nabór wniosków trwa do **18 marca 2025 r.**, a zakres prac obejmuje m.in. modernizację instalacji, zabezpieczenia konstrukcyjne oraz badania architektoniczne.

Podstawą prawną jest **Uchwała Nr XLII/1095/17 Rady Miejskiej w Łodzi** z 22 lutego 2017 r. oraz **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2024–2027**, przyjęty przez Sejmik Województwa 2 września 2024 r. Program kładzie nacisk na integrację dziedzictwa kulturowego z rozwojem gospodarczym i edukacyjnym regionu.

Konkurs "Łódzkie dla zabytków" jest akcją cykliczną, realizowaną corocznie przez Zarząd Województwa łódzkiego. Chociaż nie ma bezpośrednich informacji o planach na lata po 2025, kilka czynników wskazuje na kontynuację tego programu w przyszłości, w tym fakt, że konkurs jest częścią długoterminowej strategii ochrony zabytków w regionie, co sugeruje jego kontynuację.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Jak wspomniano Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sulmierzyce będzie realizowany głównie w ramach priorytetu 1 – rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych – Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”.

Program stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kultury. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kultury. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy przez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W Programie wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w Gminnym Programie poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie. Określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych - powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Trzeba nadmienić, że na terenie gminy Sulmierzyce już trwają, lub się zakończyły pewne prace rewitalizacyjno-renowacyjne.

W trakcie prac m.in. odrestaurowano częściowo park dworski w Chorzenicach, podobnie jak dwór w Woli Wydrzynej, niestety ponownie zdewastowany. Wiele obiektów czeka na lepszy los, jak np. park we wspomnianej Woli Wydrzynej lub cmentarz żydowski w Stanisławowie. Również zabytkowe obiekty, w tym gorzelnie, czy kapliczki lub krzyże nieujęte w ewidencji, domagają się często remontu. Z tego powodu wytyczne zawarte w niniejszym programie są wciąż aktualne, przede wszystkim w odniesieniu do mniej znanych zabytków na terenie gminy.

Należy też zwrócić uwagę, że można rozważyć się utworzenie parków kulturowych na terenie gminy Sulmierzyce.

Wydaje się, że założone cele dokumentowania, promocji oraz odnowienia substancji zabytkowej na obszarach wiejskich gminy, zostaną w dającej się przewidzieć perspektywie osiągnięte.

Załącznik 1

SPIS STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH na terenie gminy Sulmierzyce

**zarejestrowanymi w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków¹⁵
(stan na sierpień 2020)**

* - stanowiska archiwalne bez lokalizacji

1. **Anielów 1** (stan. 103 na obszarze AZP 79-49), zespół I
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
2. **Anielów 2** (stan. 104 na obszarze AZP 79-49)
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
3. **Anielów 3** (stan. 105 na obszarze AZP 79-49), zespół V
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres rzymski
4. **Anielów 4** (stan. 106 na obszarze AZP 79-49), zespół V
 - osada nieokreślonej kultury, pradzieje
5. **Anielów 5** (stan. 109 na obszarze AZP 79-49), zespół I
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
6. **Anielów 6** (stan. 110 na obszarze AZP 79-49), zespół I
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje
7. **Bieliki 1** (stan. 8 na obszarze AZP 79-50)
 - osada, późne średniowiecze
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
8. **Bieliki 2** (stan. 9 na obszarze AZP 79-50)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: wczesny okres rzymski
 - osada, późne średniowiecze
9. **Bieliki 3** (stan. 10 na obszarze AZP 79-50)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: wczesny okres rzymski
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze
 - osada, późne średniowiecze
 - osada, okres nowożytny
10. **Bieliki 4** (stan. 19 na obszarze AZP 79-50)
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
11. **Bieliki 5** (stan. 26 na obszarze AZP 78-50)

¹⁵ Nazwy wsi i miejscowości oraz numeracja stanowisk wg danych z katalogu w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Łodzi z poprawkami wg danych na oficjalnej stronie internetowej UG Sulmierzyce.

- osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
- 12. **Bieliki 6** (stan. 27 na obszarze AZP 78-50)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: IV-V okres
 - osada, okres nowożytny
- 13. **Bieliki 7** (stan. 28 na obszarze AZP 78-50)
 - osada, okres nowożytny
- 14. **Bieliki 8** (stan. 29 na obszarze AZP 78-50), zespół XIV
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
- 15. **Bieliki 9** (stan. 30 na obszarze AZP 78-50), zespół XIV
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
- 16. **Bogumiłowice 1** (stan. 3 na obszarze AZP 78-48)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu - epoka żelaza: wczesny okres lateński
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
- 17. **Bogumiłowice 2** (stan. 4 na obszarze AZP 78-48)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
- 18. **Bogumiłowice 3** (stan. 14 na obszarze AZP 78-48)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu - epoka żelaza: wczesny okres lateński
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
- 19. **Bogumiłowice 4** (stan. 15 na obszarze AZP 78-48)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu - epoka żelaza: wczesny okres lateński
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
- 20. **Bogumiłowice 5** (stan. 20 na obszarze AZP 78-48)¹⁶
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu - epoka żelaza: wczesny okres lateński
 - osada, okres nowożytny
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej?, chronologia nieokreślona
- 21. **Bogumiłowice 6** (stan. 42 na obszarze AZP 78-48)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej?, chronologia nieokreślona
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej/przeworskiej?, chronologia nieokreślona
- 22. **Bogumiłowice 7** (stan. 43 na obszarze AZP 78-48)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu - epoka żelaza: wczesny

¹⁶ Stanowisko w połowie na terenie gminy Rzęśnia.

- okres lateński
- punkt osadniczy, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
 - osada, okres nowożytny
23. **Bogumiłowice 8** (stan. 12 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
24. **Bogumiłowice 9** (stan. 13 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu: I okres
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
25. **Bogumiłowice 10** (stan. 15 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa kultury łużyckiej?, epoka brązu - epoka żelaza: wczesny okres lateński
26. **Bogumiłowice 11** (stan. 16 na obszarze AZP 78-49)
- pracownia krzemieniarska? nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu: I okres
 - punkt osadniczy, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
27. **Bogumiłowice 12** (stan. 86 na obszarze AZP 78-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
28. **Bogumiłowice 13** (stan. 87 na obszarze AZP 78-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
29. **Chorzenice 1** (stan. 32 na obszarze AZP 78-50)
- punkt osadniczy kultury łużyckiej?, epoka brązu: IV-V okres?
30. **Chorzenice 2** (stan. 33 na obszarze AZP 78-50)
- punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski?
31. **Chorzenice 3** (stan. 34 na obszarze AZP 78-50)
- osada, okres nowożytny
32. **Chorzenice 4** (stan. 35 na obszarze AZP 78-50)
- osada, okres nowożytny
33. **Chorzenice 5** (stan. 36 na obszarze AZP 78-50)
- osada, okres nowożytny
34. **Chorzenice 6** (stan. 37 na obszarze AZP 78-50)

- osada, okres nowożytny
- 35. **Chorzenice 7** (stan. 38 na obszarze AZP 78-50)
 - osada, okres nowożytny
- 36. **Chorzenice 8** (stan. 39 na obszarze AZP 78-50)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka brązu?
 - osada, okres nowożytny
- 37. **Chorzenice 9** (stan. 40 na obszarze AZP 78-50)
 - osada, okres nowożytny
- 38. **Chorzenice 10** (stan. 41 na obszarze AZP 78-50)
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej?, epoka żelaza: okres rzymski?
 - osada, okres nowożytny
- 39. **Chorzenice 11** (stan. 42 na obszarze AZP 78-50)
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej?, epoka żelaza: okres rzymski?
- 40. **Chorzenice 12** (stan. 89 na obszarze AZP 78-50)
 - dwór, okres nowożytny
- 41. **Dąbrowa 1*** (stan. 1 na obszarze AZP 79-49)
 - cmentarzysko ciałopalne nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
- 42. **Dąbrowa 2** (stan. 88 na obszarze AZP 79-49), zespół III
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki/wczesny okres lateński
- 43. **Dąbrowa 3** (stan. 89 na obszarze AZP 79-49)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- 44. **Dąbrowa 4** (stan. 90 na obszarze AZP 79-49)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
- 45. **Dąbrowa 5** (stan. 91 na obszarze AZP 79-49)
 - ślad osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, epoka kamienia: późny neolit
- 46. **Dąbrowa 6** (stan. 92 na obszarze AZP 79-49), zespół III
 - punkt osadniczy kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej, epoka kamienia: późny neolit
- 47. **Dąbrowa 7** (stan. 93 na obszarze AZP 79-49), zespół III
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
- 48. **Dąbrówka 1*** (stan. 90 na obszarze AZP 78-49)
 - cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki

49. **Dąbrówka 2** (stan. 75 na obszarze AZP 78-49)¹⁷
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
50. **Dąbrówka 2** (stan. 43 na obszarze AZP 78-50)¹⁸
 - osada, okres nowożytny
51. **Dworszowice Pakoszowe 1** (stan. 25 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
52. **Dworszowice Pakoszowe 2** (stan. 51 na obszarze AZP 79-48)
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
53. **Dworszowice Pakoszowe 3** (stan. 52 na obszarze AZP 79-48)
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
54. **Dworszowice Pakoszowe 4** (stan. 53 na obszarze AZP 79-48)
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
55. **Dworszowice Pakoszowe 5** (stan. 54 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
56. **Dworszowice Pakoszowe 6** (stan. 55 na obszarze AZP 79-48)
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
57. **Dworszowice Pakoszowe 7** (stan. 56 na obszarze AZP 79-48), zespół XV
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
58. **Dworszowice Pakoszowe 8** (stan. 57 na obszarze AZP 79-48), zespół XV
 - ślad osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, epoka kamienia: neolit
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
59. **Dworszowice Pakoszowe 9** (stan. 58 na obszarze AZP 79-48), zespół XV
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: mezolit
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
60. **Dworszowice Pakoszowe 10** (stan. 59 na obszarze AZP 79-48), zespół XV
 - osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
61. **Dworszowice Pakoszowe 11** (stan. 60 na obszarze AZP 79-48), zespół XV
 - osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
62. **Dworszowice Pakoszowe 12** (stan. 61 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
63. **Dworszowice Pakoszowe 13** (stan. 62 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI

¹⁷ Autorzy badań obszarów 78-49 i 78-50 nazwali i ponumerowali tak samo dwa różne, choć sąsiadujące stanowiska: "Dąbrówka, st. 2". Różnią się one jednak numeracją na obszarach: 78-49/75 i 78-50/43.

¹⁸ Patrz przypis 3.

- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - punkt osadniczy, późne średniowiecze
64. **Dworszowice Pakoszowe 14** (stan. 63 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
65. **Dworszowice Pakoszowe 15** (stan. 64 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
66. **Dworszowice Pakoszowe 16** (stan. 65 na obszarze AZP 79-48)
- punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres rzymski
67. **Dworszowice Pakoszowe 17** (stan. 66 na obszarze AZP 79-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
68. **Dworszowice Pakoszowe 18** (stan. 70 na obszarze AZP 79-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka brązu: I okres
69. **Dworszowice Pakoszowe 19** (stan. 71 na obszarze AZP 79-48)
- punkt osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
70. **Dworszowice Pakoszowe 20** (stan. 72 na obszarze AZP 79-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
71. **Dworszowice Pakoszowe 21** (stan. 73 na obszarze AZP 79-48)
- osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
72. **Dworszowice Pakoszowe 22** (stan. 74 na obszarze AZP 79-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit
 - osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
73. **Dworszowice Pakoszowe 23** (stan. 75 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
- osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
74. **Dworszowice Pakoszowe 24** (stan. 76 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
- ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
75. **Dworszowice Pakoszowe 25** (stan. 77 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
76. **Dworszowice Pakoszowe 26** (stan. 78 na obszarze AZP 79-48)
- punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
77. **Dworszowice Pakoszowe 27** (stan. 79 na obszarze AZP 79-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada? kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
78. **Dworszowice Pakoszowe 28** (stan. 84 na obszarze AZP 79-48)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia

- ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
- 79. **Dworszowice Pakoszowe 29** (stan. 170 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: IV okres
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
- 80. **Dworszowice Pakoszowe 30** (stan. 178 na obszarze AZP 79-48)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
- 81. **Dworszowice Pakoszowe 31** (stan. 181 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
 - punkt osadniczy, późne średniowiecze
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
- 82. **Dworszowice Pakoszowe 32** (stan. 182 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
- 83. **Dworszowice Pakoszowe 33** (stan. 184 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- 84. **Dworszowice Pakoszowe 34** (stan. 185 na obszarze AZP 79-48), zespół XVI
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
- 85. **Dworszowice Pakoszowe 35** (stan. 186 na obszarze AZP 79-48)
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit
- 86. **Gawłów 14** (stan. 24 na obszarze AZP 79-48)¹⁹
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - punkt osadniczy kultury polskiej, późne średniowiecze
- 87. **Kąty 2** (stan. 12 na obszarze AZP 79-50)²⁰, zespół XIII
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu
- 88. **Kąty 3** (stan. 13 na obszarze AZP 79-50), zespół XIII
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu
- 89. **Kąty 4** (stan. 14 na obszarze AZP 79-50), zespół XIII
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu
- 90. **Kąty 5** (stan. 15 na obszarze AZP 79-50), zespół XIII
 - cmentarzysko? kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa kultury polskiej, wczesne średniowiecze
- 91. **Kodrań 1** (stan. 124 na obszarze AZP 79-49)

¹⁹ Stanowisko w połowie na terenie gminy Rzęśnia, a w połowie na terenie gminy Sulmierzyce.

²⁰ Stanowisko, które określono w wykazie WUOZ Łódź jako Kąty 1, umieszczono na mapie obszaru AZP 79-50 w całości na terenie gminy Strzelce Wielkie, wobec tego zostało w niniejszym wykazie pominięte.

- punkt osadniczy nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka brązu: I okres
- 92. **Kodrań 2** (stan. 125 na obszarze AZP 79-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: V okres/epoka żelaza: okres halsztacki
- 93. **Kodrań 3** (stan. 126 na obszarze AZP 79-49), zespół II
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradziej, chronologia nieokreślona
- 94. **Kodrań 4** (stan. 127 na obszarze AZP 79-49), zespół II
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- 95. **Kodrań 5** (stan. 129 na obszarze AZP 79-49), zespół II
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu
- 96. **Kuźnica 1** (stan. 1 na obszarze AZP 78-49)
 - ślad osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
- 97. **Kuźnica 2** (stan. 74 na obszarze AZP 78-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
- 98. **Kuźnica 3** (stan. 71 na obszarze AZP 78-49)
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
- 99. **Kuźnica 4** (stan. 72 na obszarze AZP 78-49)
 - ślad osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
- 100. **Kuźnica 5** (stan. 73 na obszarze AZP 78-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: IV okres
- 101. **Łęczyska 1** (stan. 34 na obszarze AZP 77-49)²¹
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
- 102. **Łęczyska 2** (stan. 76 na obszarze AZP 78-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: IV okres - epoka żelaza: okres halsztacki
 - osada, okres nowożytny
- 103. **Marcinów 1** (stan. 79 na obszarze AZP 78-50)
 - osada? kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski

²¹ Stanowisko nie istnieje - zostało zniszczone podczas budowy odkrywki "Szczerców". W wykazie WUOZ Łódź określone błędnie jako "Łęczyńska".

104. **Marcinów 2** (stan. 80 na obszarze AZP 78-50)
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - punkt osadniczy, wczesne średniowiecze
105. **Marcinów 3** (stan. 81 na obszarze AZP 78-50)
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - osada, okres nowożytny
106. **Marcinów 4** (stan. 82 na obszarze AZP 78-50), zespół XIV
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
107. **Marcinów 5** (stan. 83 na obszarze AZP 78-50), zespół XIV
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
108. **Marcinów 6** (stan. 84 na obszarze AZP 78-50), zespół XIV
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halszacki
109. **Markowizna 1** (stan. 50 na obszarze AZP 78-49)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski B-C
 - osada?, wczesne średniowiecze
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
110. **Markowizna 2** (stan. 51 na obszarze AZP 78-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
111. **Markowizna 3** (stan. 52 na obszarze AZP 78-49)
 - osada? kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
112. **Nowa Wieś 1** (stan. 53 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - cmentarzysko ciałopalne? kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski B2-C

- ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
113. **Nowa Wieś 2** (stan. 54 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
114. **Nowa Wieś 3** (stan. 55 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
115. **Nowa Wieś 4** (stan. 56 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski C
116. **Nowa Wieś 5** (stan. 57 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - ślad osadnictwa kultury nieokreślonej, chronologia nieokreślona
117. **Nowa Wieś 6** (stan. 65 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- ślad osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, epoka kamienia: neolit
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
118. **Nowa Wieś 7** (stan. 66 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- ślad osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, epoka kamienia: neolit
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze
119. **Nowa Wieś 8** (stan. 67 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - ślad osadnictwa kultury polskiej, okres nowożytny
120. **Nowa Wieś 9** (stan. 68 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halszacki
121. **Nowa Wieś 10** (stan. 69 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
- cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej i grobów kloszowych, epoka

- żelaza: wczesny okres lateński
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
122. **Nowa Wieś 11** (stan. 70 na obszarze AZP 78-49), zespół XII
 - cmentarzysko ciepłopalne kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
123. **Ostrołęka 1** (stan. 80 na obszarze AZP 79-48)
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
124. **Ostrołęka 2** (stan. 81 na obszarze AZP 79-48)
 - osada? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
125. **Ostrołęka 3** (stan. 82 na obszarze AZP 79-48)
 - osada? kultury łużyckiej, epoka brązu
126. **Ostrołęka 4** (stan. 83 na obszarze AZP 79-48)
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
127. **Ostrołęka 5** (stan. 85 na obszarze AZP 79-48)²²
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - osada? kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
128. **Ostrołęka 6** (stan. 87 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: III-V okres
129. **Ostrołęka 7** (stan. 88 na obszarze AZP 79-48)
 - cmentarzysko ciepłopalne kultury łużyckiej, epoka brązu: V okres
130. **Ostrołęka 8** (stan. 89 na obszarze AZP 79-48)
 - punkt osadniczy, późne średniowiecze
131. **Ostrołęka 9** (stan. 90 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
132. **Ostrołęka 10** (stan. 169 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, epoka kamienia: neolit
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
133. **Ostrołęka 11** (stan. 171 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
134. **Ostrołęka 12** (stan. 172 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: IV okres
135. **Ostrołęka 13** (stan. 173 na obszarze AZP 79-48)
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: IV okres

²² W wykazie WUOZ Łódź błędnie zapisane jako Dworszowice Pakoszowe 5.

- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
136. **Ostrołęka 14** (stan. 183 na obszarze AZP 79-48)
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
137. **Piekary 1** (stan. 14 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III-IV okres
138. **Piekary 2** (stan. 94 na obszarze AZP 79-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - punkt osadniczy, późne średniowiecze
139. **Piekary 3** (stan. 95 na obszarze AZP 79-49)
- ślad osadnictwa kultury świderskiej, epoka kamienia: schyłkowy paleolit
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
140. **Piekary 4** (stan. 96 na obszarze AZP 79-49), zespół IV
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - punkt osadniczy, późne średniowiecze
141. **Piekary 5** (stan. 97 na obszarze AZP 79-49), zespół IV
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
142. **Piekary 6** (stan. 98 na obszarze AZP 79-49)
- punkt osadniczy, późne średniowiecze
143. **Piekary 7** (stan. 99 na obszarze AZP 79-49), zespół IV
- osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - osada, późne średniowiecze
144. **Piekary 8** (stan. 100 na obszarze AZP 79-49), zespół IV
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - osada, późne średniowiecze
145. **Piekary 9** (stan. 101 na obszarze AZP 79-49), zespół IV
- osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - osada, późne średniowiecze
146. **Piekary 10** (stan. 102 na obszarze AZP 79-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
147. **Piekary 11** (stan. 149 na obszarze AZP 79-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia/epoka brązu

148. **Piekary 12** (stan. 150 na obszarze AZP 79-49)
 - ślad osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, epoka kamienia: neolit
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze
149. **Piekary 13** (stan. 93 na obszarze AZP 78-49)
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
150. **Piekary 14** (stan. 92 na obszarze AZP 78-49), zespół IV
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: mezolit
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
151. **Sulmierzyce 1** (stan. 19 na obszarze AZP 78-49)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
152. **Sulmierzyce 2** (stan. 32 na obszarze AZP 78-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
153. **Sulmierzyce 3** (stan. 33 na obszarze AZP 78-49), zespół VI
 - osada? kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
154. **Sulmierzyce 4** (stan. 34 na obszarze AZP 78-49), zespół VI
 - osada? kultury łużyckiej, epoka brązu: V okres - epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze - okres nowożytny
155. **Sulmierzyce 5** (stan. 35 na obszarze AZP 78-49), zespół VI
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
 - punkt osadniczy kultury polskiej, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
156. **Sulmierzyce 6** (stan. 36 na obszarze AZP 78-49)
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - osada, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona

157. **Sulmierzyce 7** (stan. 37 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - ślad osadnictwa kultury polskiej, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, pradzieje, chronologia nieokreślona
158. **Sulmierzyce 8** (stan. 38 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
 - ślad osadnictwa, późne średniowiecze - okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
159. **Sulmierzyce 9** (stan. 39 na obszarze AZP 78-49), zespół VIII
- osada nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit
160. **Sulmierzyce 10** (stan. 40 na obszarze AZP 78-49), zespół VIII
- cmentarzysko ciepłopalne kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
161. **Sulmierzyce 11** (stan. 41 na obszarze AZP 78-49), zespół VIII
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
162. **Sulmierzyce 12** (stan. 42 na obszarze AZP 78-49), zespół VIII
- punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
163. **Sulmierzyce 13** (stan. 43 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - punkt osadniczy, późne średniowiecze - okres nowożytny
164. **Sulmierzyce 14** (stan. 44 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu: I okres
165. **Sulmierzyce 15** (stan. 45 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy, późne średniowiecze - okres nowożytny
166. **Sulmierzyce 16** (stan. 46 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy, okres nowożytny
167. **Sulmierzyce 17** (stan. 47 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy, okres nowożytny
168. **Sulmierzyce 18** (stan. 48 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński -

okres rzymski

- punkt osadniczy, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze

169. **Sulmierzyce 19** (stan. 58 na obszarze AZP 78-49)

- ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
- osada, okres nowożytny
- punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona

170. **Sulmierzyce 20** (stan. 59 na obszarze AZP 78-49), zespół VII

- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu: I okres
- osada, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
- osada, okres nowożytny
- punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona

171. **Sulmierzyce 21** (stan. 60 na obszarze AZP 78-49), zespół VII

- ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
- osada?, okres nowożytny
- punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona

172. **Sulmierzyce 22** (stan. 61 na obszarze AZP 78-49), zespół VII

- ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
- ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
- ślad osadnictwa, okres nowożytny

173. **Sulmierzyce 23** (stan. 62 na obszarze AZP 78-49), zespół VII

- osada nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit
- osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona

174. **Sulmierzyce 24** (stan. 63 na obszarze AZP 78-49)

- ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres lateński - okres rzymski
- ślad osadnictwa, okres nowożytny

175. **Sulmierzyce 25** (stan. 64 na obszarze AZP 78-49)

- ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze
- ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze

176. **Sulmierzyce 26** (stan. 77 na obszarze AZP 78-49)

- osada, okres nowożytny

177. **Sulmierzyce 27** (stan. 78 na obszarze AZP 78-49)

- osada, okres nowożytny

178. **Sulmierzyce 28** (stan. 79 na obszarze AZP 78-49)
- osada, okres nowożytny
179. **Sulmierzyce 29** (stan. 80 na obszarze AZP 78-49)
- osada, okres nowożytny
180. **Sulmierzyce 30** (stan. 81 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: mezolit - neolit
- punkt osadniczy, okres nowożytny
181. **Sulmierzyce 31** (stan. 82 na obszarze AZP 78-49)
- osada, okres nowożytny
182. **Sulmierzyce 32** (stan. 83 na obszarze AZP 78-49)
- osada, okres nowożytny
183. **Sulmierzyce 33** (stan. 84 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
184. **Sulmierzyce 34** (stan. 107 na obszarze AZP 79-49), zespół V
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: mezolit
- osada kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
- osada, wczesne średniowiecze: III okres
185. **Sulmierzyce 35** (stan. 108 na obszarze AZP 79-49), zespół V
- osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: późny okres rzymski
- punkt osadniczy, późne średniowiecze
186. **Sulmierzyce 36** (stan. 91 na obszarze AZP 78-49)²³
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- ślad osadnictwa, późne średniowiecze
- osada, okres nowożytny
187. **Sulmierzyce 36** (stan. 148 na obszarze AZP 79-49)²⁴
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- punkt osadniczy, późne średniowiecze
188. **Trzciniec 1** (stan. 16 na obszarze AZP 79-50)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, pradziej, chronologia nieokreślona
- ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
- ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
- ślad osadnictwa, okres nowożytny
189. **Trzciniec 2** (stan. 17 na obszarze AZP 79-50)
- ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu

²³ W archiwum WUOZ Łódź na nowej karcie KEZA prawidłowe dane. Stanowisko odkryte w 2001 r.

²⁴ W archiwum WUOZ w Łodzi brak karty KEZA, lecz stanowisko jest zaznaczone na mapie obszaru (jako stanowisko "Sulmierzyce 36") oraz wymienione w wykazie stanowisk z powiatu pajęczańskiego pod tym samym numerem. Wydaje się, że jego wysoki numer na obszarze może wskazywać na uzupełnienie stanu badań i mapy po pierwotnej akcji AZP, i niewykonanie odpowiedniej karty. Podwójna numeracja miała miejsce na terenie gminy Sulmierzyce już w przypadku stanowisk w Dąbrówce.

190. **Trzciniec 3** (stan. 18 na obszarze AZP 79-50)
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia
 - osada kultury łużyckiej, epoka brązu
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
191. **Uroczysko Wola Wydrzyna 1** (stan. 27 na obszarze AZP 77-49)²⁵
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
192. **Wola Wydrzyna 1** (stan. 2 na obszarze AZP 78-48)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu - wczesny okres lateński
 - osada, okres nowożytny
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
193. **Wola Wydrzyna 2** (stan. 5 na obszarze AZP 78-48)
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
194. **Wola Wydrzyna 3** (stan. 3 na obszarze AZP 78-49)
 - osada, okres nowożytny
195. **Wola Wydrzyna 4** (stan. 4 na obszarze AZP 78-49), zespół IX
 - osada? kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
 - osada, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
196. **Wola Wydrzyna 5** (stan. 5 na obszarze AZP 78-49), zespół IX
 - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - osada, okres nowożytny
197. **Wola Wydrzyna 6** (stan. 6 na obszarze AZP 78-49), zespół IX
 - ślad osadnictwa kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada?, okres nowożytny
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
198. **Wola Wydrzyna 7** (stan. 7 na obszarze AZP 78-49)
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
199. **Wola Wydrzyna 8** (stan. 8 na obszarze AZP 78-49)
 - osada?, okres nowożytny
200. **Wola Wydrzyna 9** (stan. 9 na obszarze AZP 78-49)
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński

²⁵ Stanowisko zostało zniszczone podczas budowy odkrywki "Szczerców". Ponadto zauważono, że brak go w wykazie WUOZ Łódź, choć zostało umieszczone na mapie AZP w obrębie gminy Sulmierzyce i istnieje karta KEZA.

- osada?, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
201. **Wola Wydrzyna 10** (stan. 10 na obszarze AZP 78-49), zespół IX
- cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - punkt osadniczy, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
202. **Wola Wydrzyna 11** (stan. 11 na obszarze AZP 78-49), zespół IX
- osada? kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada?, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
203. **Wola Wydrzyna 12** (stan. 17 na obszarze AZP 78-49)
- cmentarzysko ciałopalne? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
204. **Wola Wydrzyna 13** (stan. 18 na obszarze AZP 78-49)
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
205. **Wola Wydrzyna 14** (stan. 20 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit - epoka brązu: I okres
 - ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
206. **Wola Wydrzyna 15** (stan. 21 na obszarze AZP 78-49), zespół X
- osada? kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
 - osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski B-D
 - osada, wczesne średniowiecze: III okres
 - punkt osadniczy, wczesne średniowiecze
 - osada, okres nowożytny
 - punkt osadniczy nieokreślonej kultury, chronologia nieokreślona
207. **Wola Wydrzyna 16** (stan. 22 na obszarze AZP 78-49), zespół X
- osada kultury przeworskiej, epoka żelaza: okres rzymski
 - punkt, wczesne średniowiecze: III okres
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
208. **Wola Wydrzyna 17** (stan. 23 na obszarze AZP 78-49), zespół XI
- cmentarzysko ciałopalne? kultury łużyckiej, epoka żelaza: okres halsztacki
 - ślad osadnictwa, okres nowożytny
209. **Wola Wydrzyna 18** (stan. 24 na obszarze AZP 78-49), zespół XI
- punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
210. **Wola Wydrzyna 19** (stan. 25 na obszarze AZP 78-49)
- ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze

211. **Wola Wydrzyna 20** (stan. 26 na obszarze AZP 78-49), zespół XI
- ślad osadnictwa nieokreślonej kultury, epoka kamienia: neolit
 - punkt osadniczy kultury łużyckiej, epoka brązu: III okres - epoka żelaza: środkowy okres lateński
212. **Wola Wydrzyna 21** (stan. 85 na obszarze AZP 78-49)
- pałac, okres nowożytny

Załącznik 2

GMINA SULMIERZYCE

SPIS MIEJSCOWOŚCI

DANE HISTORYCZNE - najstarsze wzmianki

wg:

S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. VI, Poznań 1926; t. VII, Poznań 1928 (skrót: SK VI; SK VII);

A. Pawiński (wyd.), *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym. Wielkopolska*, t. II, [w:] „Źródła Dziejowe”, t. XIII, Warszawa 1883.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. I-XV, Warszawa 1880 – 1902, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski (skrót: SGKP).

M. Szymański, *Osadnictwo Kotliny Szczercowskiej w okresie nowożytnym w świetle badań archeologicznych i źródeł pisanych*, Zielona Góra 2005 (skrót: Szymański).

B. Ulanowski (wyd.), *Acta capitulorum nec non iudicorum ecclesiasticorum selecta*, vol. II: *Acta iudicorum eccl. dioec. Gnesnensis et Posnaniensis 1403-1530*, Kraków 1886, „Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, t. VIII, k. 1981 (skrót: Ulanowski).

S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, *Materiały do Słownika Geograficzno-Historycznego Dawnych Ziem Łęczyckiej i Sieradzkiej do 1400 roku. Część I, Łódź 1967, Część II, Łódź 1970* (skrót: Zajączkowscy I, II)

Anielów - ok. 1725 (Szymański, s. 179)

Bieliki - 1401 (SK VI, s. 17)

Bogumiłowice - 1361 (Zajączkowscy I, s. 20)

Borek

Chorzenice - 1372 (Zajączkowscy I, s. 45)

Dąbrowa

Dąbrówka

Dworszowice Pakoszowe - 1518 (Szymański, s. 182; 1552 SK VI, s. 95; 1555 SGKP XV, cz. 1, s.)

Dygudaj (młyn, cz. Kuźnicy?) - 1608 (SK VI, s. 95)

Działy (cz. Kuźnicy)

Eligiów - 1827 (Szymański, s. 183)

Filipowizna (cz. Sulmierzyc) - 1827 (Szymański, s. 183)

Gawłów - 1502 (SK VI, s. 106)

Glidzień (cz. Dworszowic P.)

Kąty

Kolonia Kąty

Klatki (cz. Kuźnicy)

Kodrań - 1827 (Szymański, s. 187)
Ksawerów (cz. Kuźnicy?)
Kuźnica - 1598 (SK VI, s. 221)
Lesisko (cz. Stanisławowa)
Leśna Niwa
Łęczyska - 1827 (Szymański, s. 188)
Marcinów
Markowizna
Na Nowej Drodze (cz. Dworszowic P.)
Nowa Wieś
Ostrołęka - 1386 (Zajączkowsy II, s. 19)
Ostrówek (cz. Nowej Wsi?) - 1520 (SK VI, s. 321)
Patyków (cz. Bielik)
Piekary - 1367 (B. Ulanowski 1886, k. 1981)
Pieńki (cz. Dworszowic P.)
Podlesisko (cz. Kuźnicy)
Poręby (cz. Bogumiłowic lub Piekar)
Serwit (cz. Piekar)
Stanisławów
Sulmierzyce - 1402 (SK VII, s. 153)
Sulmierzyce - Kolonia
Trzciniec
Walewice (Józefina) - 1466 (SK VII, s. 200)
Winek (młyn) - 1608 (SK VII, s. 224)
Wiśniów - 1570 (SK VII, s. 225)
Wola Wydrzyna - 1511 (A. Pawiński 1883, s. 284)
Złotniki